

01

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА

Часопис за политикологију,
комуникологију и примењену политику

POLITICAL REVIEW

Magazine for Political Science, Communications and Applied Politics

Часопис за политикологију, политичку социологију,
комуникологију и примењену политику

УДК 1 + 2 + 3 + 32 + 9

ISSN 1451-4281

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА POLITICAL REVIEW

Година (XXIX) XVI, vol=51
Бр. 1 / 2017.

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА

POLITICAL REVIEW

Часопис за политикологију, политичку социологију,
комуникологију и примењену политику
ISSN 1451-4281

Број 1 / 2017 Год. (XXIX) XXVI vol. 51 стр. 1-263.

Часопис излази четири пута годишње

Часопис „Политичка ревија”, покренут као зборник под називом
„Политичке студије” 1968, обновљен као „Политичке свеске” 1994.
као научни часопис излази од 2002. године.

Издавач:

Институт за политичке студије
Београд, Светозара Марковића бр. 36
тел. 33-49-204, 30-39-380
E-mail: ipsbgd@eunet.rs
www.ipsbgd.edu.rs

За издавача:

др Живојин Ђурић

Главни и одговорни уредник:

др Момчило Суботић, научни саветник

Редакција:

Др Момчило Суботић, др Драган Марковић, проф. др Зоран Милошевић,
проф. др Јован Базић, др Владан Станковић, др Сања Шуљагић,
проф. др Драган Јовашевић, мр Александра Мирковић,
др Миодраг Радојевић

Секретари:

Јелена Тодоровић Лазић
Душан Достанић

Пословни секретар:

Смиљана Пауновић

Савет часописа:

проф. др Миролуб Јевтић, др Никола Жутић, др Драган Новаковић,
проф. др Дарко Маринковић, проф. др Брацо Ковачевић,
проф. др Урош Шуваковић, др Снежана Грк,
проф. др Димитриј Константинович Безњук,
проф. др Петар Ковачич Першин,
проф. др Михаил Лобанов

Слог штампа:

ESELOGE d.o.o. Београд

Тираж:

300 примерака

Радове објављене у овом часопису није дозвољено прештамповати било у
целини, било у деловима, без изричите сагласности Уредништва.

САДРЖАЈ

Тема броја:

НАЦИОНАЛИЗАМ, ИСЛАМСКИ ЕКСТРЕМИЗАМ, МИГРАНТСКА КРИЗА

Јелена Вукоичић

МОЋ НАЦИОНАЛИЗМА	1
------------------------	---

Велизар Антић

ВЕХАБИЈСКИ ПОКРЕТ КАО ПРЕПРЕКА РАЗВОЈА КОНСОЦИЈАТИВНЕ ДЕМОКРАТИЈЕ У БИХ	19
--	----

Марија Ђорић

МИГРАНТСКА КРИЗА КАО ГЕНЕРАТОР ДЕСНИЧАРСКОГ И ИСЛАМИСТИЧКОГ ЕКСТРЕМИЗМА У ЕВРОПИ.....	39
--	----

ИЗ ИСТОРИЈЕ ПОЛИТИЧКЕ И ПРАВНО-ФИЛОЗОФСКЕ МИСЛИ

Саша Марковић, Милош Савин,

ХОРИЗОНТИ ПОЛИТИЧКЕ МИСЛИ ЛАЗЕ КОСТИЋА.....	57
---	----

Сања Глигић

АНТИФОНТОВ НАПАД НА ФИЛОЗОФСКЕ ТЕМЕЉЕ АТИНСКЕ ДЕМОКРАТИЈЕ	75
--	----

СРПСКЕ ТЕМЕ

Момчило Суботић

ИЗБОРИ У ЦРНОЈ ГОРИ 2016. И ПОЛОЖАЈ СРБА	99
--	----

Дејан Бурсаћ

ПОСЛАНИЧКЕ ГРУПЕ ПРИЈАТЕЉСТВА КАО ОБЛИК ОСТВАРИВАЊА ПАРЛАМЕНТАРНЕ ДИПЛОМАТИЈЕ НАРОДНЕ СКУПШТИНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ	137
--	-----

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

Младен Лишанин

РЕАЛИСТИЧКИ ПРИСТУПИ ТЕОРИЈСКОМ ПРОМИШЉАЊУ
СПОЉНЕ И БЕЗБЕДНОСНЕ ПОЛИТИКЕ ЕУ 157

Тамара Гајинов, Слободан Нићин

ПРИВАТНО ПРАВО У УСЛОВИМА ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ..... 175

Людмила Сергеевна Циманович

ПЕТР II ПЕТРОВИЧ-НЕГОШ КАК КУЛТУРНИЙ И
ПОЛИТИЧЕСКИЙ ДЕЯТЕЛЬ СЛАВЯНСКОГО МИРА 193

Бојан Крстић, Милош Крстић

ИСТРАЖИВАЊЕ ОДНОСА ИЗМЕЂУ ЕКОНОМИЈЕ И ДРУГИХ
ДРУШТВЕНИХ НАУКА – ДОМИНАЦИЈА ЕКОНОМИСТА, 203

Ана Параушић, Ненад Стекић

ПРИРОДА ПОЛИТИЧКОГ РЕЖИМА КАО ФАКТОР РИЗИКА
ОД ИЗБИЈАЊА ГРАЂАНСКОГ РАТА 223

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

Душан Достанић

КАКО БИТИ КОНЗЕРВАТИВАЦ..... 245

Милена Пешић

ЦИВИЛИЗАЦИЈА - ШЕСТ УБИСТВЕНИХ АПЛИКАЦИЈА
ЗА МОЋ ЗАПАДА 255

CONTENTS

This Issue's Theme:

NATIONALISM, ISLAMIC EXTREMISM, MIGRANT CRISIS

Jelena Vukoicic

THE POWER OF NATIONALISM	1
--------------------------------	---

Velizar Antic

THE WAHHABI MOVEMENT AS BARRIER TO DEVELOPMENT CONSOCITIONAL DEMOCRACY IN BOSNIA AND HERZEGOVINA	19
--	----

Marija Djoric

MIGRATION CRISIS AS A GENERATOR OF RIGHT-WING AND ISLAMIST MOTIVATED EXTREMISM IN EUROPE	39
---	----

FROM THE HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL - PHILOSOPHICAL THOUGHTS

Sasa Markovic, Milos Savin

HORIZONS – POLITICAL THINKING OF LAZA KOSTIĆ	57
--	----

Sanja M. Gligic

ANTIPHON'S ATTACK ON THE PHILOSOPHICAL FOUNDATIONS OF ATHENIAN DEMOCRACY	75
---	----

SERBIAN ISSUES

Momcilo Subotic

MONTENEGRO ELECTIONS 2016 AND STATUS OF SERBS	99
---	----

Dejan Bursac

PARLIAMENTARY FRIENDSHIP GROUPS AS A FORM OF PARLIAMENTARY DIPLOMACY IN THE NATIONAL ASSEMBLY OF THE REPUBLIC OF SERBIA	137
---	-----

ESSAYS AND STUDIES

Mladen Lisanin

REALIST APPROACHES TO THEORETICAL INQUIRIES OF EUROPEAN UNION FOREIGN AND SECURITY POLICY	157
--	-----

Tamara Gajinov, Slobodan Nicin

PRIVATE LAW IN TERMS OF GLOBALISATION	175
---	-----

Lyudmila S. Tsimanovich

PETAR II PETROVIC-NJEGOS AS A CULTURAL AND POLITICAL FIGURE OF THE SLAVIC WORLD	193
--	-----

Bojan Krstic, Milos Krstic

INVESTIGATION OF RELATIONSHIP BETWEEN ECONOMIC SCIENCE AND OTHER SOCIAL SCIENCES – THE DOMINANT OF ECONOMICS	203
--	-----

Ana Parausic, Nenad Stekic

NATURE OF POLITICAL REGIME AS A CIVIL WAR OUTBREAK RISK FACTOR	223
---	-----

REVIEWS

Dusan Dostanic

HOW TO BE A CONSERVATIVE	245
--------------------------------	-----

Milena Pesic

CIVILIZATION: THE SIX KILLER APPS OF WESTERN POWER	255
---	-----

Уводник

И овај број Политичке ревије одликује се бројним, разноврсним, садржајним и интересантним чланцима наших уважених сарадника, који поседују веома изражен научни и друштвени значај. Ако се поменути одликама дода и актуелност онда је разумљиво да тема овог броја носи наслов Национализам, исламски екстремизам, мигрантска криза. У оквиру тематског броја налазе се три веома квалитетна рада који на аналитичко-синтетичким методом расправљају питања ширег научног, друштвеног и међународног значаја. Реч је о темама које обрађују моћ национализма (Ј. Вукоичић); појаву вехабијског покрета у БиХ и његову улогу у онемогућавању консоцијативне демократије у овој држави (В. Антић); те природу и карактер мигрантске кризе као генератора десничарског и исламистичког екстремизма у Европи (М. Ђорић).

У рубрици Из историје политичке и правне мисли, можете се упознати са политичким идејама и друштвено-политичким ангажманом Лазе Костића, великог српског песника, доктора права и једног од политичких вођа Срба из Угарске, у годинама након проглашења и гашења Српске Војводине, крајем 19. и почетком 20. века. Из правне мисли, такође у овој рубрици, налази се чланак о Антифонтовом поимању филозофских основа атинске демократије.

У рубрици која је означена као Српске теме, налази се рад о изборима у Црној Гори 2016. и положају Срба, у којем је детаљно аналитичко-синтетичком и историјском методом расправљано питање идентитетске, историјске, политичке и геополитичке перспективе ове донедавно иманентне српске земље и народа, а данас дукљанско-монтенегринске политичко-националне конструкције, и Срба који у њој живе. Други рад у овој рубрици представља интересантан чланак који говори о парламентарној дипломатији која се у Народној Скупштини Републике Србије остварује путем посланичких група пријатељстава.

У огледима и студијама можете прочитати веома квалитетне и садржајне радове наших сарадника. У питању су разноврсни и интересантни радови из више научних дисциплина те вам препоручујемо да их свакако прочитате.

У овом броју нашег часописа имамо и два веома успела приказа, а осврти и прикази су, као што би требало да буду у сваком броју

Политичке ревије, својеврстан доказ да наши истраживачи прате савремене трендове у области политичких наука.

Редакција Политичке ревија вас обавештава, да радове за наредни број нашег цењеног часописа пошаљете до 20. априла 2017. године.

Др Момчило Суботић, научни саветник

Радови сарадника Института за политичке студије
реализовани су у оквиру пројекта 179009

НАЦИОНАЛИЗАМ, ИСЛАМСКИ ЕКСТРЕМИЗАМ, МИГРАНТСКА КРИЗА

1

Јелена Вукоичић

МОЋ НАЦИОНАЛИЗМА

27

Велизар Антић

ВЕХАБИЈСКИ ПОКРЕТ КАО ПРЕПРЕКА РАЗВОЈА
КОНСОЦИЈАТИВНЕ ДЕМОКРАТИЈЕ У БИХ

43

Марија Ђорић

МИГРАНТСКА КРИЗА КАО ГЕНЕРАТОР
ДЕСНИЧАРСКОГ И ИСЛАМИСТИЧКОГ
ЕКСТРЕМИЗМА У ЕВРОПИ

Јелена Вукоичић*

Факултет политичких наука, НУБЛ, Бања Лука

МОЋ НАЦИОНАЛИЗМА

Сажетак

Национализам представља један од најзначајнијих друштвених и политичких феномена у савременим међународним односима. Моћ идеологије национализма у великој мери произилази из чињенице да је она истовремено етничка и политичка, што представља значајну предност у односу на неке друге идеологије које имају само политичку димензију. Као етнички и културни феномен, национализам омогућава идентификацију појединца са широм етничком заједницом, чиме испуњава неке од основних људских потреба – потребу за сигурношћу и потребу за припадношћу. Са друге стране, као политички феномен, управо захваљујући својој етничкој и емоционалној димензији, националистичка идеологија поседује велики мобилизаторски потенцијал, који добија посебан значај у друштвеним, политичким и безбедносним кризама. Политичке елите, уз помоћ идеологије национализма, најбрже и најлакше могу да окупе већину припадника одређене нације око јединственог националног циља, што је од пресудне важности за стабилност, просперитет и, на крају крајева, сам опстанак националних држава.

Кључне речи: национализам, идеологија, етничка група/нација, национална држава, политика, идентитет, либерална демократија.

* jelenavukoicic1@gmail.com

Национализам представља комплексан политички и друштвени феномен, моћну комбинацију идеологије, осећања и принципа, која се уздиже изнад политичких и државних граница у својој намери да заштити групни културни идентитет и осигура опстанак своје кључне компоненте, нације.¹⁾ Огромна и импресивна моћ национализма може да буде позитивна и уједињујућа, али и деструктивна и дестабилизујућа истовремено, у зависности од тога са које се стране посматра и, често супротстављених, интереса различитих националних група, с обзиром на чињеницу да национализам као политички покрет углавном има за циљ остваривање интереса једне нације на рачун друге.

Моћ национализма, у великој мери, произилази из чињенице да је он и етнички/културни и политички феномен. Као етнички и културни феномен, национализам омогућава идентификацију појединаца са широм етничком односно националном групом, при томе прелазећи просторне и временске границе, чиме припадници одређене нације могу да испуне неке од основних људских потреба – потребу за сигурношћу и потребу за припадношћу. Са друге стране, као политичка идеологија са јаком емоционалном компонентом, национализам има велики мобилизаторски потенцијал, што је нарочито значајно у кризним периодима, без обзира на то да ли се ради о политичким, безбедносним или економским кризама. Моћ етничког национализма долази до свог пуног изражаја у свим оним моментима који имају снагу да покрену масе и пробуде њихове емоције, без обзира на то да ли су оне позитивне или негативне, да ли се ради о великој срећи или о великој тузи, поносу, очају, бесу, мржњи или страху. Политичке елите, уз помоћ национализма, најбрже и најлакше могу да окупе већину припадника одређене нације око јединственог политичког, друштвеног и националног ци-

1) Нација би вероватно најбоље могла да се дефинише као заједница која је истовремено етничка и политичка, сачињена од субјективних и објективних, тј. материјалних компонената. Као етничка заједница, она је заснована на скупу заједничких карактеристика које укључују порекло, територију, језик и културу. Међутим, посебан идентитет који дефинише етничку групу само делимично дефинише нацију, с обзиром на то да нација такође мора да поседује политичку свест. Другим речима, док етничким групама недостаје политичка свест, нације су увек у стању да политички формулишу своје аспирације и свесне су јединствености своје заједнице. Етничке групе, стога, представљају „пред-националне заједнице“, или потенцијалне нације, али не и нације *per se*. Погледати: Margaret Moore, *Ethics of Nationalism*, Oxford University Press, Oxford, 2000; Walker Connor, *Ethnonationalism: The Quest for Understanding*, Princeton University Press, Princeton, 1994.

ља, што је од суштинске важности за стабилност, просперитет и, на крају крајева, сам опстанак националних држава.

1. ОСНОВЕ НАЦИОНАЛИЗМА

Национализам представља модерну политичку идеологију чији су примарни циљеви просперитет и заштита нације и националне државе. Иако је политички уобличен тек у XIX веку, корени национализма сежу много дубље у прошлост, у најранију историју савремених нација и почетак развоја њихових националних култура.²⁾ Националистичка идеологија у својим оквирима обједињује прошлост и садашњост једног народа, и његова вековна искуства користи као параметре за одређивање корака у будућности. Национализам ни у једној области друштвеног живота не признаје решења која на било који начин подривају и угрожавају оно што се перципира као национални интерес и националне вредности. Нација, као колективитет, долази прва. Сви њени припадници, припадници других заједница и држава долазе после.³⁾ Заштитнички однос националистичке идеологије према сопственом народу критичари овог феномена углавном узимају за крунски доказ његове наводно бруталне и дискриминаторске природе. Ове критике, које углавном долазе од заступника такозваних либерално-демократских вредности, највећим делом су необјективне и малициозне, усмерене искључиво на потпуну дискредитацију национализма као идеологије, без икаквог покушаја реалног аналитичког сагледавања. Национализам, наиме, као и свака друга политичка идеологија, може да има различите форме, да буде умерен, али и екстреман и деструктиван. За ову последњу идеолошку аберацију, међутим, постоји адекватан термилошки назив – национални/етнички шовинизам, који би требало употребљавати за квалификовање агресивних иступа одређених појединаца или група.

Свака објективна анализа национализма треба да почне од следеће чињенице: Национализам је једина, друштвена и политичка, идеологија која поседује капацитет, способност и циљ да заштити

2) Погледати: Michael Ignatieff, *Blood and Belonging: Journeys into the New Nationalism*, Farrar, Straus and Giroux, New York, 1995.

3) Погледати: Милош Кнежевић, „Нације и њихови интереси – Национални интереси у историјској перспективи“, *Национални интерес*, бр. 3/2015, стр. 65-95, Институт за политичке студије, Београд, 2015.

нацију и националну државу. Истовремено, то је једина идеологија која препознаје посебности и одговара на потребе националних колективитета. Етнички национализам, који примарно инсистира на етничкој и културној димензији нација, а чијом се анализом највише баве теоретичари примордијализма, временски и просторно повезује одређене заједнице, стварајући компактну културну целину у оквиру које већина појединаца може да, на логички, смисаон и емоционалан начин истовремено, испуни своје основне психолошке потребе – потребу за сигурношћу и потребу за припадношћу. Национализам превазилази временске и просторне, али такође и друштвене, социјалне и политичке разлике које постоје између чланова одређене етничке групе. Етнички и национални идентитет и идеологија пружају нам јединствену могућност да се повежемо са осталим припадницима свог народа, неvezано за историјски период у којем су живели или територију на којој живе сада.⁴⁾ Читав историјски пут једног народа, највећа искушења, победе и порази, блистави и трагични тренуци, уткани су у националну идеологију која сваког појединачног припадника нације смешта у комплексан историјски оквир који далеко надилази лична искуства појединца, једне или више генерација. Постајући део историјског ланца догађаја, наш живот (постојање) одједном добија смисао и суштину које би тешко могао да добије на било који други начин. Ова историјска веза пружа нам могућност да се идентификујемо са својим прецима, да саосећамо са њиховим болом, будемо поносни на њихова достигнућа и осећамо се дужним за њихове жртве.⁵⁾ На сли-

4) Више о националном идентитету видети у: Јасна Милошевић, „Значај националног идентитета”, *Српска политичка мисао*, бр. 1-4/2003, стр. 155-168, Институт за политичке студије, Београд, 2003; Јован Базић, „Национални идентитет у процесу политичке социјализације”, *Српска политичка мисао*, бр. 4/2011, стр. 335-354, Институт за политичке студије, Београд, 2011; Милена Пешић, „Национални идентитет у дискурзивној пракси: Једно промишљање у мултидисциплинарном кључу”, *Политичка ревија*, бр. 2/2012, стр. 1-26.

5) Етничке заједнице старе су колико је старо и људско друштво, што им даје више него импресиван историјски легитимитет. Настанак и развој онога што подразумевамо под називом светска цивилизација, заправо је развој појединачних етничких група, касније нација, које су на свом вишевековном путу, поред културе, начина живота и система моралности и вредности, делиле и своју историјску судбину која их је утемељила и обликовала као народе. Специфична, позитивна и негативна, грандиозна и трауматична историјска искуства различитих народа одредила су њихове међусобне односе, односе које имају са другим народима, као и њихово место и улогу у светској породици нација. Геополитичка позиција, бројност и снага, ресурси и степен економског развоја, али и религија, култура, начин живота, као и компактност и чврстина етничке масе, кроз векове су фундаментално одређивали предиспозиције одређених народа да постану освајачи или освојени, носиоци цивилизацијског развоја или, напротив, његова оруђа, победници великих ратова или жртве великих геноцида. Етнонационална припадност

чан начин као временску, национализам превазилази и просторну границу, чиме се ствара посебна врста блискости између припадника једног народа, без обзира на то да ли се лично познају или не.

Вишевековна симбиоза етнонационализма и историје доводи нас до неколико закључака, кључних за разумевање феномена етничког национализма. Као прво, иста или слична историјска искуства припадника једне етнонационалне заједнице доводе догле да појединци, природно и логички, свој положај у оквиру одређеног друштва везују за своју етничку припадност, било да се ради о привилегијама на које могу да рачунају, дискриминацији којој су изложени или опасностима које их потенцијално или директно вребају. Из свести о заједничкој историјској судбини произилази и перцепција заједничке будућности, која људе спонтано везује једне за друге у оквиру заједничког етничког простора, јача међусобну емпатију и продубљује позитивне емоције према одређеној етничкој заједници као колективитету. Осећаји међусобне зависности и упућености једних на друге додатно учвршћују све оне опипљиве заједничке карактеристике, преко језика, религије, класичне и популарне културе, начина живота и система вредности, који су, историјским развојем, постали међусобно повезани делови јединственог, интегралног идентитета. И, коначно, национална историјска судбина многих народа представљала је постепену дезинтеграцију, слабљење и, у неким случајевима, коначни нестанак. С обзиром на чињеницу да су се односи између различитих етничких група кроз историју много чешће темељили на сукобима него на сарадњи, ретке су оне заједнице које никада нису биле објекат нечије агресије. У таквим тренуцима одлучујућу улогу имале су међусобна солидарност, сарадња и заједништво, другим речима све оне вредности које штити и подстиче управо идеологија етничког национализма. Они народи који нису поседовали довољно изражену свест о значају заједништва и сарадње у оквиру групе најчешће су постајали лак плен агресивних освајача са катастрофалним последицама по своје заједнице.

и историја, односно историјска судбина, међусобно су повезане. Етничко порекло одређене заједнице ултимативно је одређивало њену судбину, као и судбину већине њених појединачних припадника. У исто време, процес историјског развоја стварао је, обликовао, мењао, некад и уништавао поједине колективитете.

2. НАЦИОНАЛИЗАМ ИЗМЕЂУ ПРИМОРДИЈАЛИЗМА И МОДЕРНИЗМА

Постоји више теоријских праваца који се баве проучавањем национализма, али се највеће и најзначајније концептуалне разлике могу уочити посматрањем две супротстављене теорије, примордијализма, са једне, и модернизма са друге стране.⁶⁾ Крупна разлика између водећих теорија посвећених истраживању национализма доприносе јасном концептуалном уобличавању ових теоријских праваца, али истовремено, у одређеној мери, уносе конфузију у анализу и разумевање самог феномена национализма који није могуће разумети у потпуности уколико се не посматра из перспективе примордијализма и модернизма заједно. Из тог разлога, ове ривалске теорије не би требало доживљавати као међусобно искључиве већ као, уз одређене изузетке, међусобно комплементарне. Јака етничка димензија, етничка срж, национализма, на којој инсистирају приморадијалисти, не би могла да буде политички искоришћена у свом пуном капацитету без одговарајуће артикулације и усмеравања од стране државе или неког другог политичког ентитета или организације. Као и свака друга велика друштвена сила, национализам мора да се усмерава и каналише како би се његова енергија искористила за хомогенизацију друштва и постизање оптималних политичких циљева, а не за изазивање непродуктивне деструкције и хаоса.

6) Примордијализам сматра националне идентитете друштвеном реалношћу која постоји већ двадесет хиљада година и представља претходницу нација. Према овој теорији, исконске културне везе и национални идентитети не могу да буду избрисани, већ само ослабљени и разводњени различитим друштвеним и политичким активностима. Примордијалисти стога често, на неки начин, изједначавају концепте нације и етничке групе, истичући апсолутни примат етничитета и етничких веза у стварању модерних националних заједница. У складу са тим, представници ове парадигме посебно потенцирају значај националног заједништва заснованог на историји, традицији и култури. Са друге стране, модернистичка теорија полази од премисе да су до 1800. године, у већини случајева, етнички идентитети постојали искључиво на локалном нивоу. Национални идентитет и јединство наметнути су одозго на доле, од стране европских држава, због тога што су били неопходни за модернизацију економије и друштва. Маргинализовање природности и снаге етничких веза и разлика представља једну од главних карактеристика модернизма. У складу са тим, бројни етнички конфликти се, од стране представника ове парадигме, објашњавају различитим друштвеним, политичким и економским разлозима који, често, немају историјску и етничку димензију; више о теоријама национализма видети у: John Armstrong, *Nations Before Nationalism*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1982; Anthony D. Smith, *The Ethnic Origins of Nations*, Blackwell Publishers, Oxford, 1999; Ernest Gellner, *Nations and Nationalism*, Cornell University Press, Ithaca, 1983.

Оно што, међутим, представља проблематичне аргументе модерниста јесте инсистирање на апсолутној доминацији политичке димензије национализма, односно нека врста изједначавања националистичке са другим политичким идеологијама, као и крајње опскурна тврдња да би савремена друштва и државе без проблема могли да функционишу и када не би постојале нације.

Идеја о свету без нација је крајње хипотетичка и као таква може и да се разматра. Оно што је, међутим, сасвим сигурно јесте чињеница да такав „свет” не би имао много додира са људском цивилизацијом какву је човечанство стварало хиљадама година. Нације су политички продукти етничких група у оквиру којих су настале све велике и значајне, историјске и савремене, културе, цивилизације и државе, са свим великим културним, уметничким, друштвеним и технолошким достигнућима која обједињује оно што се назива светска цивилизација.⁷⁾ То што су наши преци, пре више хиљада година, одабрали да своја друштва и читаву нашу цивилизацију граде управо на етничким, касније националним основама, говори само једно – нације су природне, национализам такође. Они који се боре против национализма, боре се против природе, што значи да у коначници не могу да победе.

3. НАЦИОНАЛИЗАМ И НАСИЉЕ – ПОЛИТИКА ИДЕНТИТЕТА И КРВИ

Етничка срж национализма могла би да се опише као једна посебна, метафоричка и физичка, крвна веза. Чињеница је да нема нације која није настала „у крви”, а крв наших предака, палих у ратовима за слободу и независност, уливена је у темеље наше националне идеологије, идентитета и свести. Сви велики и преломни историјски догађаји, који су створили и обликовали народе којима

7) Нација би вероватно најбоље могла да се дефинише као заједница која је истовремено етничка и политичка, сачињена од субјективних и објективних, тј. материјалних компонената. Као етничка заједница, она је заснована на скупу заједничких карактеристика које укључују порекло, територију, језик и културу. Међутим, посебан идентитет који дефинише етничку групу само делимично дефинише нацију, с обзиром на то да нација такође мора да поседује политичку свест. Другим речима, док етничким групама недостаје политичка свест, нације су увек у стању да политички формулишу своје аспирације и свесне су јединствености своје заједнице. Етничке групе, стога, представљају „пред-националне заједнице”, или потенцијалне нације, али не и нације *per se*. Погледати: Margaret Moore, *Ethics of Nationalism*, Oxford University Press, Oxford, 2000; Walker Connor, *Ethnonationalism: The Quest for Understanding*, Princeton University Press, Princeton, 1994.

припадамо, догодили су се у време ратова и битака, или пре или после њих. Све велике победе, порази, освајања и ослобађања, који представљају кључне моменте националних историја широм света, праћени су јунаштвима на бојном пољу, страдањима и жртвама. Крв наших предака која тече у нама, као и она проливена за више, заједничке циљеве заправо струје кроз етничко ткиво национализма и чине извор његове највеће снаге.

Значај који разлике између националних заједница имају „интензивира се у временима нестабилности, друштвених и политичких промена, односно онда када је потребан „други” као „непријатељ”, како би се у „атмосфери угрожености” лакше придобила подршка припадника заједнице. С тим циљем активира се етнички/национални идентитет који „одређује симболичку конструкцију културне разлике и дихотомизацију других као странаца”.⁸⁾ Снага етничког национализма, која посебно долази до изражаја у периодима криза и конфликта, највише говори о томе какав утицај ова идеологија може да има на емоције маса и колико је значајан њен мобилизаторски потенцијал.⁹⁾ Када институције почну да слабе и систем крене да се урушава, све оне који се налазе унутар тог система преплављују осећања страха, стрепње и немоћи. У ситуацији у којој су људи суочени са губитком контроле и појачаном неизвесношћу, њихове међусобне везе и односе све више одређује и усмерава етничко порекло, што доводи до јединог логичког закључка. У периодима великих друштвених, политичких и безбедносних криза људи „збијају редове” у оквиру својих заједница, окрећући се ка онима са којима деле порекло, језик, веру, културу, систем вредности и начин живота, истовремено се удаљавајући од оних код којих је све то различито. Етнички национализам, у оваквим тренуцима, преузима друштвену и политичку контролу и уздиже се изнад званичних институција, уколико оне не показују интересовање или способност да заштите посебне националне интересе. Ово, наравно, не имплицира и не значи да националистичка идеологија поседује моћ само у

8) Милена Пешић, „Национални идентитет и интеркултурни дијалог”, *Национални интерес*, бр. 2/2012, стр. 165-197, Институт за политичке студије, Београд, 2012, стр. 184.

9) Више о односу етничког насиља и идентитета видети у: Јелена Вукоичић, „Етничко насиље и идентитет”, *Политичка ревија*, бр. 3, Институт за политичке студије, Београд, 2013.

нестабилним системима и политичком и друштвеном хаосу. Национализам, поготово уколико је интегрисан у владајуће институције, може да има врло значајан утицај и у политичким системима који функционишу беспрекорно. Његов емоционални потенцијал, међутим, даје му посебну снагу у свим оним тренуцима, периодима и ситуацијама у којима долази до јаких, колективних излива емоција и емоционалних реакција праћених стрепњом, страхом и несигурношћу.

У ситуацијама у којима читав колективитет захвати талас осећања, увек је присутан и снажан националистички импулс, и нема те идеологије која у таквим тренуцима може да се супротстави национализму. Сви они догађаји који имају снагу да допру до великог броја људи, било да се ради о победама на утакмицама или победама у ратовима, природним катастрофама или комеморативним свечаностима, проглашењима окупација или проглашењима независности, праћени су националном еуфоријом и вођени националистичким принципима. Етнички национализам заправо има неограничен потенцијал каналисања емоција маса у оквиру одређених заједница, а његова снага зависи од величине догађаја и озбиљности ситуације, који су и изазвали иницијалну реакцију, односно „дешавање” народа. Што су размере дешавања веће и драматичније, то је и национални кохезивни потенцијал јачи.¹⁰⁾

Иако су емоције примарни покретачи у динамици етничких/ националних односа, посебно у време кризних периода, била би велика грешка дефинисати везе унутар етничких/ националних заједница као искључиво интуитивне и ирационалне, засноване на

10) Емоционална снага етничког национализма тесно је повезана са емоционалним капацитетом који постоји код људских бића. Другим речима, људи нису само рационална бића чије поступке, мотиве и циљеве усмеравају искључиво рационални, материјални фактори. Људи своје односе и према себи самима и према другима граде ослањајући се у великој мери на емоције, а сваки осећај личног и колективног идентитета највећим делом утемељен је управо на осећањима – Да би се идентификовали са одређеном категоријом или групом људи, ми морамо да гајимо позитивне емоције према њима, да осећамо сигурност у оквиру те заједнице и припадност њеним редовима. Треба истаћи да осећаји припадности и сигурности, истовремено, спадају у примарне људске психолошке потребе, како год појединаца, тако и код читавих заједница. Уколико се осећају несигурно, изопштено или изгубљено, људи неће бити у стању нормално да функционишу, нити да изграде и организују функционално друштво. Осећања припадања и сигурности такође поседују велики кохезивни потенцијал. Људи се, у ситуацијама које захтевају заједничко деловање, првенствено удружују са онима у које имају поверење и у чијем се окружењу осећају безбедно, што, у већини случајева, представља управо оне са којима деле етничко порекло; погледати: Gordon W. Allport, “The Role of Expectancy”, in *War*; Bramson and Goethals (eds.), Basic Books, New York and London, 1964.

неким културним карактеристикама у уверењу у заједничко порекло. Као што истиче Радослав Гађиновић, човек са идентитетом представља значајан субјекат друштва, док друштво са идентитетом представља стабилан темељ индивидуалне, социјеталне и националне безбедности.¹¹⁾ Етнички идентитет је, заправо, „извор смисла и искуства једног народа“¹²⁾, док је етничка припадност основни начин стварања заједништва и реда из оног што би, иначе, био хаос. Снага етно-политике, међутим, не би постојала без њених емоционалних темеља, тако да се етничка, односно национална политика најбоље може дефинисати као (победничка) комбинација емотивног набоја и рационалног политичког дискурса. Етничке и културне везе међу појединцима, на којима се темељи етнички национализам, имају снажну рационалну и реал-политичку димензију и представљају најоптималнији облик друштвеног и политичког удруживања, које посебно долазе до изражаја у периодима политичких криза и оружаних сукоба када се у националним оквирима постиже максимални степен хегемоније.

4. ЕТНИЧКА И ПОЛИТИЧКА ДИМЕНЗИЈА НАЦИОНАЛИЗМА

Етнички, примордијалистички национализам, иако може да се дефинише и као политички феномен, суштински представља идеологију која се креће правцем „одоздо на горе“, идеологију која извире из народа, из масе, и темељи се на културним, етничким везама на којима је заједница и створена.¹³⁾ Ове везе омогућавају опстанак колективитета у једном ширем друштвеном и државном оквиру, културну, економску и политичку организацију, афирмацију заједничког идентитета и јачање међусобне сарадње и етнички мотивисане емпатије. Захваљујући својим културним темељима и дубокој укорењености у идентитету, начину живота и системима вредности припадника одређене етничке заједнице, етницитет и везе засноване на њему углавном успевају у томе да преживе и оп-

11) Радослав Гађиновић, „Национални идентитет и безбедност модерне државе“, *Наука, безбедност, полиција*, бр. 1, стр. 17-31, Криминалистичко полицијска академија, Београд, 2011, стр. 17.

12) Миша Стојадиновић, „Изаови формирања идентитета у савременом друштву“, *Политичка ревија*, бр. 3/2011, стр. 69-82, Институт за политичке студије, Београд, 2011, стр. 71.

13) Више о примордијализму видети у: Anthony D. Smith, *National Identity*, Penquin, Hammondsworth, 1991, Anthony D. Smith, *Nationalism*, Polity Press, Cambridge, 2001.

стану чак и у оним условима у којима немају никакву институционалну подршку или могућност политичке организације. Другим речима, етнички национализам, у великом броју случајева, заправо представља механизам преживљавања одређеног колективитета чија снага може, и не мора, да буде зависна од помоћи и подршке институција власти. Динамика односа између национализма и политичких институција заправо може да буде врло разнолика. У случајевима у којима има потпору и заштиту званичних органа власти, национализам, сасвим природно, буја и јача. Онда када се, међутим, над националном идеологијом врши репресија, резултати могу да буду опречни. У неким случајевима управо када је прогоњен етнички национализам незаустављиво јача, у другима постепено одступа и слаби. Ипак, када је у питању однос између националне идеологије и институција власти, постоји једно, готово универзално, правило. Дуготрајни периоди маргинализације, дискриминације и репресије одређене заједнице, у највећем броју случајева, доводе до експанзије национализма, као и до политичке и безбедносне кризе у оквиру које по правилу, опет, долази до јачања националне идеологије.

Поред етничког аспекта национализма, који највише потенцирају теоретичари примордијализма у својим анализама, други значајан аспект ове идеологије је политички, који уједно представља окосницу модернистичких истраживања. Модернисти углавном негирају „природност” национализма, маргинализују друштвену и политичку снагу етничких веза, као и неопходност постојања нација као колективитета. Са друге стране, тежиште се ставља на политичку димензију националистичке идеологије којом се подстиче и одржава хомогенизација друштва, неопходна за несметано функционисање државног апарата и свих институција власти. Иако је однос модернизма према феномену етничитета крајње проблематичан, улога државе и свих институција власти у јачању националистичких снага, на којој највише инсистира модернистичка теорија, јесте изузетно значајан део истраживања национализма. Захваљујући својој емоционалној димензији, национализам поседује огроман мобилизаторски потенцијал који се врло лако политички култивише и усмерава. Из овог разлога, у периодима друштвених, политичких и безбедносних криза, који захтевају максималан степен хомогенизације становника одређене државе, њена политичка елита се углавном, без обзира на своја „стандардна” идеолошка

опредељења, окреће национализму као најнефективнијем начину постизања општег националног консензуса око важних државних питања. Захваљујући свом монополу над каналима јавног дискурса, као што су медији и образовање, власт има моћ да интензивира јачање националне свести јавном промоцијом националних вредности.

С обзиром на то да из идентификације појединца са широм етничком/националном заједницом произилази његова или њена емоционална везаност за ту заједницу и емпатија према њеним осталим припадницима, логично је да свако афирмативно представљање одређеног колективитета у јавном дискурсу додатно јача међусобне везе његових чланова, као и њихов позитиван однос према нацији као целини. Званично, институционално неговање националних вредности јача симбиозу између нације и државе, олакшава функционисање државних институција и омогућава бржу националну мобилизацију у случају безбедносних претњи по државне интересе.

Симбиоза између нације и државе последица је једноставне чињенице да су националне државе и настале као резултат тежње националних заједница да обједине припаднике своје групе у оквиру једне територије. Национализам је идеологија која се темељи на историјском пореклу, етничким и културним везама, као и на потреби за заштитом начина живота, система вредности и политичких интереса одређене националне заједнице. По својој унутрашњој снази и мобилизаторском потенцијалу национализам је немогуће поредити са било којом другом политичком идеологијом, што посебно долази до изражаја у економским, политичким и безбедносним кризама, а највише у оружаним сукобима, када национална идеологија напосто руши све пред собом, док њене политичке алтернативе немају ни приближно тако велику снагу.

Снаге национализма свесне су и политичке елите па се тако, готово по правилу, у свим кризним ситуацијама, као и у ситуацијама у којима је угрожена њихова власт, окрећу управо овом идеолошком правцу. Национализам, брже од било које друге идеологије, подиже температуру јавног дискурса и мобилише масе што суштински имплицира две ствари. Као прво, национализам је политички најупотребљивија идеолошка опција, идеална у циљу обједињавања различитих друштвених група, манипулације и постизања интензивних ефеката у најкраћем временском року. Као

друго, чињеница да велики број припадника одређене националне заједнице тако позитивно доживљава ову идеологију, односно да национализам наилази на позитиван пријем у широким народним масама, посебно у кризним периодима, говори управо у прилог примордијалистичких тврдњи о народним основама национализма и исконској снази етничких веза. Национализам, стога, можемо да дефинишемо као етнички, културни и политички феномен, утемељен на етничким везама, али и подложен политичкој манипулацији због изразитог емоционалног потенцијала. Он је, такође, једна од идеологија које је најлакше интегрисати у политичке институције и јавни дискурс, али која уједно, у случају маргинализације или репресије од стране званичног естаблишмента, може савршено да функционише и изван граница јавно дозвољеног дискурса. Ово је, заправо, један од кључних квалитета национализма као „комбинованог”, етничко-политичког, идеолошког феномена који се, са подједнако великом снагом, креће у два смера, одоздо на горе и одозго на доле, стварајући потпуну кохезију између народа и власти или функционишући одвојено од званичних институција. Невезано за институционалну подршку или недостатак исте, политичке елите националних заједница у периодима великих безбедносних криза, етничких мобилизација и ратова углавном и немају други избор, него да се окрену национализму, с обзиром на чињеницу да је то једина идеологија која има моћ да припаднике одређеног колективитета убеди у неопходност личних и заједничких жртава у циљу заштите националних интереса.

5. НАЦИОНАЛНА ВС. ЛИБЕРАЛНА ДЕМОКРАТИЈА

Након више од двадесет пет година од објављивања контроверзног дела америчког политиколога Френсиса Фукујаме, *„Крај историје и последњи човек”*, у којем је аутор помпезно и еуфорично „најавио” коначни, ултимативни тријумф либералне демократије над свим осталим идеологијама (укључујући националистичку) које су кроз време обликовале светску цивилизацију, више је него јасно због чега није захвално бити прогностичар у динамичној области међународних односа. Истини за вољу, сваки покушај дефинисања краја једног и почетка другог периода у развоју међународне политике, као коначне завршнице процеса глобалног друштвеног, политичког и економског развоја, апсурдан је и неодржив сам по себи, али проглашавати либералну демократију „по-

бедником” финалне трке у борби за освајање лидерске позиције у међународној заједници, из перспективе савремених дешавања на светској политичкој сцени, али и из перспективе чисте логике, звучи још апсурдније, суштински и политички наивно и поражавајуће ненаучно. Либерална демократија је идеологија крупног капитала и рационалног избора, што не умањује њен неоспоран значај у међународним односима друге половине XX века, као и данас, на почетку XXI, али што, у великој мери, указује на њене кључне слабости у поређењу са идеологијом национализма коју је, у складу са жељама и надањима глобалиста попут Френсиса Фукујаме, власника крупног капитала и свих оних чији су политички циљеви подразумевали „мрвљење” и дисолуцију нација и националних држава у циљу тријумфа вредности глобализације, либерална демократија требало да пошаље у политичку историју.

Данас је, међутим, више него јасно да почетком деведесетих година прошлог века није дошло ни до каквог „краја историје”, већ само до краја једне фазе у међународним односима и почетка друге, што не представља ништа друго и ништа више него класичан историјски циклус. Данас је, такође, јасно да се читав свет све брже креће ка још једном од „крајева историје”, овај пут оном који ће означити почетак (сигурног) краја либералне демократије, монополарног света под апсолутном доминацијом Запада и велики повратак национализма на светску политичку сцену. Јачање националистичке идеологије и политике у престоницама либералне демократије широм Западне Европе и Сједињених Америчких Држава чини се као незаустављив процес, који тек „хвата замах” и озбиљно „прети” да у годинама и деценијама које долазе постане избор већине у западном свету. Са друге стране, ван граница Запада, либерална демократија никада и није имала превелики утицај на широке народне масе, за разлику од етничитета, културе, религије и/или национализма, тако да се у том случају не може ни говорити о некаквим идеолошким превратима или радикалним променама.

Борба за превласт између национализма и либералне демократије не може се свести само на борбу између емоција и рација. Као што је већ истакнуто, иако је националистичка идеологија првенствено утемељена на емоцијама, она има и снажно упориште у (потпуно) рационалној тврдњи да национализам најбоље штити државне интересе једног народа. Са друге стране, и либерална де-

мократија, са својим индивидуалистичким приступом и инсистирањем на заштити људских права свих категорија становништва и борби против дискриминације, може да одговори на потребе свих оних појединаца који не осећају претерану везаност за своју националну заједницу, а уз то се на неки начин осећају угрожено као припадници неке „осетљиве” друштвене категорије. Гледано из шире, колективне перспективе, међутим, либерална демократија нема шта да понуди националним заједницама као колективитетима, не може да одговори на заједничке (националне) потребе за сигурношћу и припадношћу и *не може*, ни на један начин, да обећа и пружи заштиту припадницима једне нације који се налазе у политичкој или безбедносној кризи. У овим, евидентним, слабостима либералне демократије, лежи највећа снага национализма и одговор на питање која ће идеологија доминирати глобалном заједницом у XXI веку. Национализам је субјективан и објективан, рационалан и ирационалан, логички објашњив и (понекад) необјашњив феномен, чија се предност у односу на друге идеолошке правце налази у синхронизацији националистичке идеологије са људским емоцијама. Сiroва снага национализма заправо и није ништа друго него снага емоција, појединаца и колективитета, која јача са јачањем интензитета „тренутака” довољно упечатљивих да изазову реакцију масе. Критичари национализма, упорни у својим настојањима да „докажу” његову ‘екстремну’ и ‘фашистичку’ природу и прикажу га као анахрону и превазиђену идеологију, улажу највеће напоре управо у то да одвоје националну идеју од (националног) бића појединаца и читавих народа; њихово омаловажавање национализма као идеологије ‘крви и тла’, која подстиче примитивизам и агресију заправо је омаловажавање људске природе као такве и подсмеваше истој, што за резултат може једино да има раст поражавајућих статистичких резултата либералне демократије која убрзано губи позиције у својим некадашњим бастионима западног либералног капитализма.

Треба истаћи да, истини за вољу, национализму у садашњем тренутку, поред његове неоспорне усклађености са људским емоцијама, у корист иду и кретања у међународним, политичким, друштвеним и економским, односима. Пораст броја становника на глобалном нивоу, све већи јаз између богатих и сиромашних, недостатак основних ресурса неопходних за живот, пале државе и велике миграције (доминантно) муслиманског становништва у

богате земље западне Европе уз све већи раст верског (исламског) екстремизма и глобалне, терористичке претње, представљају континуирано доливање „уља на ватру” и европских и многих других национализама. Сви постојећи друштвени, политички и економски глобални фактори показују у правцу будућих сукоба огромног и растућег броја становника планете Земље за све мање ресурса, под утицајем великих климатских промена, екстремних идеологија и бројних насилних конфликта. У тим сукобима појединци и заједнице ће се окупљати и груписати око оних извора идентитета који им пружају осећања сигурности и припадности; људи ће се све више окретати ка онима са којима деле етничко порекло, језик, културу, веру, начин живота и систем вредности, а све више удаљавати од оних који су им различити. Стварна или замишљена крвна веза која нације повезује кроз време и простор, која нас подсећа на жртве нашег народа кроз историју, али и на то да само због „крви” и ми, у неком тренутку, можемо да постанемо жртве, постаје и постајаће све јача. На крају крајева, ту и лежи једноставна дефиниција овог замршеног феномена. Национализам је више од доктрине, више од политике, више од идеологије, па звала се она идеологија ‘крви и тла’ или било како другачије – Национализам је крв, а ништа нас као крв не обликује, крв у сваком могућем смислу те речи.

ЛИТЕРАТУРА

- Allport, Gordon A., “The Role of Expectancy”, in *War*, Bramson and Goethals (eds.), Basic Books, New York and London, 1964.
- Armstrong, John, *Nations Before Nationalism*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1982.
- Базић, Јован, „Национални идентитет у процесу политичке социјализације“, *Српска политичка мисао*, бр. 4/2011, стр. 335-354, Институт за политичке студије, Београд, 2011.
- Вукоичић, Јелена, „Етничко насиље и идентитет“, *Политичка ревија*, бр. 3/2013, Институт за политичке студије, Београд, 2013.
- Гађиновић, Радослав, „Национални идентитет и безбедност модерне државе“, *Наука, безбедност и полиција*, бр. 1, стр.17-31, Криминалистичко полицијска академија, Београд, 2011.
- Gellner, Ernest, *Nations and Nationalism*, Cornell University Press, Ithaca, 1983.
- Ignatieff, Michael, *Blood and Belonging: Journeys into the New Nationalism*, Farrar, Straus and Giroux, New York, 1995.
- Кнежевић, Милош, „Нације и њихови интереси – Национални интереси у историјској перспективи“, *Национални интерес*, бр. 3/2015, стр. 65-95, Институт за политичке студије, Београд, 2015.

- Милошевић, Јасна, „Значај националног идентитета“, *Српска политичка мисао*, бр. 1-4/2003, стр.155-168, Институт за политичке студије, Београд, 2003.
- Moore, Margaret, *Ethics of Nationalism*, Oxford University Press, Oxford, 2000.
- Пешић, Милена, „Национални идентитет и интеркултурни дијалог“, *Национални интерес*, бр.2/2012, стр. 165-197, Институт за политичке студије, Београд, 2012.
- Пешић, Милена, „Национални идентитет у дискурзивној пракси: Једно промишљање у мултидисциплинарном кључу“, *Политичка ревија*, бр. 2/2012, стр. 1-26, Институт за политичке студије, Београд, 2012.
- Smith, Anthony, D., *The Ethnic Origins of Nations*, Blackwell Publishers, Oxford, 1999.
- Smith, Anthony, D., *National Identity*, Penquin, Hammonds Worth, 1991.
- Smith, Anthony, D., *Nationalism*, Polity Press, Cambridge, 2001.
- Стојадиновић, Миша, „Изазови формирања идентитета у савременом друштву“, *Политичка ревија*, бр. 3/2011, стр. 69-82, Институт за политичке студије, Београд, 2011.
- Connor, Walker, *Ethnonationalism: The Quest for Understanding*, Princeton University Press, Princeton, 1994.

Jelena Vukoicic

THE POWER OF NATIONALISM

Resume

Nationalism represents one of the most important and influential social and political phenomena in the modern world. The main reason behind the power and influence of this ideology is the fact that it is both ethnic and political, unlike most other ideologies which only have a political dimension. The ethnic/emotional dimension of the nationalist ideology enables people to bond and identify with the others who share the same ethnic/cultural background. This bond can, and in most cases does, play a crucial role in the creation of stable societies and stable states in which the majority of the people stand for the same national values and are ready to defend them. On the other hand, the political dimension of nationalism is also of great importance. Nationalism, mostly because of its ethnic/emotional nature, can be used by the politicians in power to gather the population around the same (national) goal. This has

extreme importance in the periods of crisis, especially in the periods of conflicts and wars, when nationalist ideology can empower the nation and provide it with substantial reasons to stand up for what it believes in and fight for it. Faced with a possible eradication of their culture and national values people naturally tend to start identifying themselves in ethnic and national terms. The other reason for the emphasis on a shared culture in the times of crisis is its bonding power. The sense of “the community” and the boost of the morale is further enhanced by the emphasis on all the shared traits of an ethnic group or a nation, particularly those that make it distinguishable and different from an enemy. For these reasons the nationalism is closely related to conflicts and wars, and it always thrives in the periods of crisis. The emotional power of nationalism is one of its most important characteristics and one of its most crucial qualities which will determine its key role in the future of the world politics. On the other hand, its main rival, the liberal democracy, cannot, in any way, compare to nationalism when it comes to the emotional appeal, for it does not have any. Liberal democracy is a rational ideology, completely stripped of emotions and substance, and these are the main reasons because of which it is losing the power and will continue to do so in the future. At the same time, in the situation where the global community is plagued with poverty, huge migrations from the war torn and poor regions to the rich Western Europe, rising threat of religious extremism and terrorism, and the rise of the population, the appeal of nationalist ideology will continue to rise, as more and more nations will feel threatened by the tectonic movements in the world politics. As nationalism is the ideology driven by fear and insecurity, it will probably, in time, become the choice of the majorities worldwide.

Key words: Nationalism, ideology, ethnic group/nation, national state, politics, identity, liberal democracy.

Велизар Антић

Бањалука

ВАХАБИЈСКИ ПОКРЕТ КАО ПРЕПРЕКА РАЗВОЈА КОНСОЦИЈАТИВНЕ ДЕМОКРАТИЈЕ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

Сажетак

Босна и Херцеговина је сложена држава и својеврсни експеримент могућег заједничког живота муслимана и хришћана у оквиру једне државе према критеријумима либералне западне демократије. Као таква, она и после двадесет година од потписивања Дејтонског мировног споразума, тражи механизме помоћу којих би могла да функционише као консоцијативна демократија модерног западног типа. Уз све проблеме који је прате на овом путу, имамо и једну нову друштвену појаву, која је била некарактеристична за ове просторе све до грађанског рата деведесетих година двадесетог века, а то је појава вахабијског покрета. Циљ рада је покушај довођења у везу вахабијског покрета и његовог концепта функционисања државе са једне стране и покушаја формирања модерне консоцијативне демократије у Босни и Херцеговини са друге стране. Сама суштина консоцијативне демократије јесте деловање разних сегмената друштва на принципима толеранције, договарања и уважавања интереса различитих група у једној држави. Са друге стране, са припадницима вахабијског покрета није могуће спровођење у дело ових принципа, јер они заузимају један тоталитаран став како треба да буде организовано друштво и не поседују ни минимум услова за уважавање другог мишљења. Из овога произилази да је вахабијски покрет у својој суштини антидемократски устројен, а самим тим и антидејтонски и да је немогућа коегзистенција ова два модела у оквиру

једне државе. Закључак који се намеће је да ће Босна и Херцеговина бити све даље од модела модерне консociјативне демократије и грађанске државе у оној мери у којој на њеној територији буде јачао вахабијски покрет и идеје за које се он залаже.

Кључне речи: Вахабије, Босна и Херцеговина, грађанска држава, консociјативна демократија, ислам, муслимани.

1. ВАХАБИЈСКИ ПОКРЕТ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

Расколи у оквиру ислама постоје још од времена настанка ове религије. Након смрти Посланика Мухамеда 632. године, повеле су се расправе међу муслиманима ко би требало да буде на челу заједнице како би се наставила мисија ширења Алахове вере. Пошто Мухамед није имао мушких потомака, муслиманска заједница се поделила на неколико струја, тако да од самог настанка ислама постоји више усмерења у оквиру ове религије.¹⁾ Свима добро позната подела у муслиманском свету јесте она на два највећа усмерења, суните и шиите.²⁾ Међутим и у оквиру самог сунитског усмерења постоје нове поделе, па тако и имамо вахабизам као један од праваца и тумачења објаве посланика Мухамеда у оквиру савременог ислама. Овај правац представља нови друштвени феномен на простору Босне и Херцеговине. Као такав он представља велику непознаницу како код грађана тако и код елите, што отвара много простора за разне злоупотребе од стране многих друштвених субјеката у друштву.

Све до верског и грађанског рата деведесетих година двадесетог века на овим просторима је егзистирао ислам у две варијанте. Био је присутан сунитски ислам ханефијског фикха,³⁾ за који можемо рећи да је традиционална форма ислама за ове просторе и који се развио захваљујући освајањима Османске царевине. Ова

1) Дарко Танасковић, *Ислам: догма и живот*, Српска књижевна задруга, Београд, 2008, стр. 161.

2) Више о поделама на суните и шиите и политичким импликацијама истих, погледати у: Живојин Ђурић, Владимир Ајзенхамер, „Утицај исламских раскола на формирање политичких система Саудијске Арабије и Ирана“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 03/2011, стр. 311-338.

3) Мирољуб Јевтић, *Политикологија религије*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, 2009, стр. 286.

форма ислама је и данас доминантна и у организационом смислу је представљена у Исламској заједници Босне и Херцеговине (ИЗ БиХ), која покрива целу територију државе са својим џематима. Ова форма ислама је она којој припада и коју исповеда највећи број муслимана у БиХ. Поред сунита ханефијског фикха, на просторима бивше Југославије, а самим тим и Босне и Херцеговине, традиционално су присутни и дервишки редови.⁴⁾ Ова форма ислама је посебна варијанта са особеностима које се у значајној мери разликују од ханефијског сунизма управо због своје мистичности и одређених примеса у учењу које су за ханефије равне издаји и одступању од званичне и дозвољене форме испољавања и практиковања ислама. Управо због тога је званична Исламска заједница у бившој Југославији још 1952. године из свог састава избацила дервишке редове који су се организовали у Заједницу исламских дервишких редова Алије 1974. године (ЗИДРА).

Поред ове две основне варијанте, постојали су и извесни покушаји продора шиитског ислама и то непосредно пре кризе и разбијања Југославије. Ова појава је имала одређени значај код појединих муслиманских интелектуалаца, који су под утицајем Ирана, почели да прихватају ову варијанту ислама. Међутим, иако и данас ова варијанта постоји и има одређени број присталица, она се никада није инсталирала и учврстила на овим просторима у неком значајнијем обиму који би био довољан да о њој детаљније расправљамо.

Међутим, оно што је изузетно значајно за наш рад јесте да је од деведесетих година двадесетог века на овим просторима присутна форма сунитског ислама која своје тумачење вере темељи на учењу Мухамеда ибн Абдул-Ваххаба (1703-1792). Ова форма ислама је нетрадиционална за просторе Босне и Херцеговине и као таква изазива посебну пажњу друштва.⁵⁾ На ову пажњу су посебно утицала два фактора. Први се односи на масовност покрета, а други на умешаност његових припадника у више терористичких аката у последњих неколико година. Што се тиче масовности, јако је занимљиво да велики број младих муслимана у БиХ прилази вахабијском покрету, што нас наводи на закључак да они дају неке

4) Исто, стр. 222.

5) Велизар Антић, „Утицај вехабизма на културу муслимана у БиХ“, у зборнику: *Религијска култура* (приредио Драгољуб Ђорђевић), Лесковачки културни центар, Лесковац, 2015, стр. 367.

одговоре и нуде одређене алтернативе постојећој ИЗ БиХ, захваљујући чему долазе до већег броја нових присталица. У свету којим доминира савремена технологија и методе комуникација путем интернета, пада у воду тврдња да се ради о неписменим и необавештеним људима и онима који су залутали међу редове вахабија. У последње време ово мишљење почиње полако да се мења, иако је до скоро оно било апсолутно доминантно, како код обичног народа тако и код оних који су се бавили проучавањем овог феномена. Наше мишљење је да се ради о јако озбиљном феномену коме се мора посветити много већа пажња него што је то до сада био случај. На овакав закључак нас, поред масовности коју покрет остварује, посебно наводи други фактор који смо навели, а који се односи на терористичке активности у које су умешани припадници вахабијског покрета. Наиме, ови акти тероризма су у почетку били организовани пре свега на територији Федерације Босне и Херцеговине, али догађај из априла 2015. и напад на полицијску станицу у Зворнику од стране припадника вахабијског покрета нас упозорава да ни Република Српска није имуна на евентуалне терористичке нападе у будућности.

У грађанском и верском рату који се водио на овим просторима, представници Бошњака су овај рат у муслиманском свету представили као рат између хришћана и муслимана. Сходно томе, они су упутили позив свим муслиманима света да у складу са својим могућностима помогну муслимане у БиХ који су се, према њиховом мишљењу, нашли у смртној опасности од својих хришћанских комшија. Позив је наишао на позитиван одговор многих муслиманских земаља у свету које су у међународним односима заступале интересе муслимана у БиХ и отворено се ставиле на њихову страну.⁶⁾ Ту пре свега мислимо на Турску, јер је она на одређени начин најближа велика муслиманска земља, а и захваљујући Османлијама на ове просторе је и дошао ислам. Међутим, помоћ је стигла и од стране многих арапских земаља које су користиле своје економске везе и снагу да на међународном плану утичу на

6) Jaafar Abdulmahdi Saheeb, „Arab views on Balkans’ moslems: an attempt at shedding more light of the role of islamic fundamentalists“, *Политикологија религије*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, бр. 01/2008, стр. 65. У чланку нам аутор наводи велики број примера како су се током верског рата у БиХ понашали многи писци у арапском свету и како су измишљали и лажно представљали ситуацију на терену како би јавно мњење упознали са „страдањем“ муслимана у БиХ.

земље које доносе одлуке како би помогле муслиманима.⁷⁾ Поред ове дипломатске офанзиве из арапских земаља у БиХ стиже и велики број муџахедина који су на овим просторима били потпуна новина.⁸⁾ Међутим, оно што је интересантно и за наш рад од изузетне важности је чињеница да се велики број муџахедина након завршетка рата није вратио у земље из којих је дошао, већ су многи остали да живе у БиХ и овде су основали своје породице. Као награду за учествовање у рату на страни муслимана, од бошњачких политичара су добили држављанства БиХ и потпуно легално наставили да живе у овој држави. Међу најзаслужније за добијање држављанстава и прихватање муџахедина као своје браће у вери спада Алија Изетбеговић, који је у време након завршетка грађанског рата био најзначајнији муслимански политичар у БиХ.

Поред ове чињенице да је велики број муџахедина остао и након рата у БиХ, једнако значајан је и фактор да су муџахедини донели и вахабијско усмерење у исламу које се у одређеној мери разликовало од оног које су до тада упражњавали традиционални муслимани. Вахабизам се, за разлику од шиизма, много лакше уклопио и „примио“ код босанско-херцеговачких муслимана због чињенице да се ради о једној форми сунитског ислама коме припадају и традиционални муслимани овог простора. Вахабизам, који повезујемо са Мухамедом ибн Абдул-Ваххабом, исламским реформатором из 18. века из Саудијске Арабије је заговарао враћање изворном учењу ислама из времена посланика Мухамеда и првих праведних халифа.⁹⁾ Основа његовог учења лежала је у супротстављању свим врстама новотарија, празноверја и других традиционалних арапских веровања која, према његовом мишљењу, нису била у складу са изворним Мухамедовим проповедима. Присталице Мухамеда ибн Абдул-Ваххаба су се називале селефије односно „они који следе своје добре претходнике“, дајући тако себи ауторитет правих муслимана.¹⁰⁾ Међутим, њихови противници нису прихватили овај назив и називали су их вахабије. Овај покрет у време

7) Darko Trifunović, Milan Mijalkovski, „Terrorist threats by Balkans radical islamist to international security“, *Политикологија религије*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, бр. 02/2014, стр. 292.

8) Јирген Елзесер, *Џихад на Балкану: како је џихад стигао у Европу?*, Јасен, Београд, 2006. стр. 59.

9) Bilal Hodić, *Propaganda ili da'vet*, Zvanična internet stranica Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, http://www.rijaset.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=14160:propaganda-ili-da-vet&catid=31&Itemid=602, 15/5/2016.

10) Мухамед Наср, „Вахабије као продужетак селефије?“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 2/2012, стр. 283.

настанка није био једини у исламском свету и представљао је једну од много варијанти својеврсног одговора исламског света на идеје Запада које су продирале све више у овај део света.¹¹⁾ Као такав он се залагао за исламску обнову, препород и у одређеном смислу реформу. Управо у овом наведеном ми и видимо најзначајнији разлог ширења овог покрета и његовог омасовљавања у БиХ. Наиме, он у очима многих муслимана представља прави и бескомпромисни одговор на разне притиске хришћанског Запада према муслиманима. Као такав представља одбрану оног правог идентитета муслимана како га доживљавају многи млади муслимани данас, али са друге стране једним својим делом припада и фундаменталистичком покрету јер користи такве методе које су карактеристичне за ове покрете.¹²⁾

Олакшавајућа околност за ширење вахабијског покрета се налази у чињеници да је он званична, државна религија у Саудијској Арабији. Ова земља остварује значајан економски напредак захваљујући пре свега огромним резервама нафте којима располаже. Економску моћ коју поседује добрим делом користи како би остварила што већи утицај широм муслиманског света, и то пре свега промовисањем свог начина тумачења ислама и међу оним муслиманима који нису традиционално били везани за ову варијанту ислама. Управо је то случај и са Босном и Херцеговином и снажним наплетком који овај покрет остварује на овим просторима.¹³⁾

Са теолошке стране посматрано, вахабизам је усмерење у оквиру ислама које припада ханбалитској школи сунитског ислама. Ова школа је призната као једна од четири исправне верске школе. Суштинска догматска разлика се огледа у чињеници да је Ибн Ханбал (789-855) одбијао слободно мишљење судија, заснивајући своје учење искључиво на Курану и сунни.¹⁴⁾ Такође, ханбалити не при-

11) Џон Л. Еспозито, *Исламска претња – мит или стварност?*, Просвета, Београд, 1994, стр. 62.

12) Више о фундаменталистичким покретима који су активни у демократским политичким системима видети у: Lucca Ozzano, „Religious Fundamentalism and democracy“, *Политикологија религије*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, бр. 01/2009, стр. 127-153.

13) Више о финансијској подршци муслиманима у Европи видети у: Зоран Милошевић, „Европска унија и ислам“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 02/2012, стр. 264.

14) *Енциклопедија живих религија*, друго фототипско, допуњено издање, Нолит, Београд, 2004, стр. 281.

знају ни улогу консензуса (иџме) у доношењу појединих спорних одлука, док су ханефити, који представљају традиционалну форму ислама на овим просторима, прихватили улогу исламских правних ауторитета и њихов значај приликом доношења одређених одлука.¹⁵⁾ Тако да основни камен спотицања није догматски и лежи у начину на који вахабије желе да остваре реформе у друштву, односно њихов приступ у манифестовању ислама у данашњим условима доводи до проблема и сукоба са другим муслиманима. Вахабије су настојале да промене спољашње манифестације ислама, што се пре свега односило на изглед и одевање, мислећи да са тим површинским променама долази и до унутрашње трансформације.¹⁶⁾ Са друге стране, исповедање вере на овај начин, силом су наметали осталим муслиманима што је водило до сукоба међу њима. Пошто су и ханефитска и ханбалитска форма сунитске верзије тумачења ислама, чисто догматски гледано, међу овим школама и нема неке велике разлике. Због тога је и верницима много лакше да прихвате нову варијанту. Управо у овој чињеници и треба тражити основни узрок што се традиционални муслимани БиХ у већем проценту окрећу вахабијском покрету.

Међутим, иако постоји одређена блискост у тумачењу Курана између вахабија и припадника ханефијског фикха коме припадају традиционални муслимани на овим просторима, (за све оне који посматрају са стране ове разлике и не изгледају претерано велике и можемо рећи да се ради о „детаљима“), ипак никако не би смели да сметнемо са ума и чињеницу да постоје велика неслагања у погледу одговора на одређене проблеме између њих.¹⁷⁾

2. КОНСОЦИЈАТИВНА ДЕМОКРАТИЈА НА ПРОСТОРУ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

Консоцијативна демократија је посебан тип демократије који у теоријском смислу посебно обрађује један од најпознатијих теоре-

15) Раде Божовић, Војислав Симић, *Речник ислама*, Друштво српско-иранског пријатељства, Београд, 2010. на стр. 110. објашњава појам Иџме. Иџма – idžmaa (ar.), значи окупљање, слагање, подударност; термин исламског верског права којим се изражава сагласност мишљења између правника-ауторитета о неком питању... У шиизму, скоро се и не може наћи трага од овог принципа, јер је имам вођа и „отац“ заједнице, а вахабити га ограничавају само на пророка и његове најближе другове.

16) Велизар Антић, „Утицај вахабизма на културу муслимана у БиХ“, нав. дело, стр. 366.

17) Оливер Потежица, *Вахабије између истине и предрасуде*, Филип Вишњић, Београд, 2007, стр. 60.

тичара демократије Аренд Лајпхарт. По мишљењу Лајпхарта овај модел демократије има значајне предности у односу на већински модел који заступа Ђовани Сартори. Предности консоцијативне демократије нарочито долазе до изражаја када се ради о плуралистичким друштвима, какво је и БиХ. У овим друштвима постоји подела по различитим основама међу становништвом, било да се ради о верским, етничким, расним, језичким, културним или неким другим разликама. Лајпхарт наводи десет основних елемената који карактеришу консоцијативне демократије и разликују их од већинских демократија. Сваки од ових елемената има своју супротност у елементу који карактерише већински модел.¹⁸⁾ Потреба за увођењем консоцијативног облика демократије лежи у мишљењу да би примена већинског модела демократије у хетерогеним друштвима довела до тога да мањинске групе у друштву стално буду прегласаване и да се њихови интереси константно крше, а да се остварују само интереси већине. Из овога би следиле стални конфликти и незадовољства који би могли прерасти и у отворене сукобе. Да би се избегли потенцијални сукоби, потребно је развијати консоцијативну демократију која би својим механизмима штитила интересе мањинске групе и на тај начин водила до стабилности у друштву.

Консоцијативна демократија је потребна у оним друштвима која имају фиксне или безнадежне мањине. То су оне мањине за које не постоје услови да постану већине, или барем не постоје услови да у скоријем временском периоду постану већине. Дакле, те мањине су константне и потребно је развити одређене механизме који би штитили њене интересе. Ови механизми су посебно присутни у консоцијативном моделу. Управо је Босна и Херцеговина, и Устав који је саставни део Дејтонског мировног споразума, један од примера покушаја стварања консоцијативне демократије. У овој држави постоји линија расцепа по верској и националној основи, где православни, муслимани и римокатолици, односно Срби, Бошњаци и Хрвати представљају групе које живе на овом простору, и где треба да се договоре око кључних питања поштујући одређена правила игре која стоје у Уставу и споразуму из Дејтона. Према мишљењу Сарторија, управо је то и суштина демократије, решавање конфликта на мирољубив начин, избегавањем сукоба, што може да се оствари уколико је постигнут договор о правилима игре.¹⁹⁾

18) Аренд Лајпхарт, *Модел демократије*, ЦИД, Подгорица, 2003, стр. 77.

19) Ђовани Сартори, *Демократија – шта је то?*, ЦИД, Подгорица, 2001, стр. 124.

Међутим, и поред ових правила игре и елемената који штите мањине, и који су наведени у Уставу Босне и Херцеговине, консociјативна демократија може опстати само у случају да постоји базични консензус свих група у друштву. Уколико овог консензуса нема и сама консociјативна демократија је осуђена на пропаст. Овај модел демократије је развијен у Западној Европи, и класични примери су Швајцарска и Белгија, али су тамо народи имали вољу да живе заједно и у том заједничком животу су видели одређене погодности и предности за себе и за своје интересе. Из те жеље и интереса они су временом развијали такве механизме управљања друштвом захваљујући којим ни једна страна или група не би била оштећена. Са друге стране имамо и високо развијену политичку културу која развија такав осећај код грађана да морају имати слуха за интересе друге групе, а не само за остваривање интереса сопствене групе.

Овакву врсту базичног консензуса о потреби и интересима за заједничким животом и развијености политичке културе у БиХ још увек нема. Управо је и мишљење Мирјане Касаповић да у босанско-херцеговачком друштву постоји неколико узрока неделотворности консociјативне демократије, и то су: 1. непостојање минималног консензуса припадника сва три конститутивна народа о државној заједници; 2. непостојање консензуса елита сва три народа о политичком устројству и 3. недоследна стратегија међународне заједнице као главног дизајнера државнополитичког поретка.²⁰⁾ Управо због наведених фактора је теже и доћи до консociјативне демократије, иако је овај модел једино применљив у БиХ. Примена већинског модела на нашим просторима са дубоким социјалним расцепима по верској и националној основи довела би до још већих сукоба. Само применом механизма консociјативне демократије могућ је и опстанак БиХ као државе. Дејтонски мировни споразум, који у себи садржи и Устав БиХ (Анекс 4), предвиђа управо јако добар модел консociјативне демократије.²¹⁾ Кршење и непоштовање овог споразума сасвим сигурно би водило друштво и државу БиХ у нестабилност а можда и у отворене сукобе.

20) Мирјана Касаповић, *Босна и Херцеговина: подијељено друштво и нестабилна држава*, Политичка култура, Загреб, 2005. стр. 162-191.

21) Владимир Трапара, „Вишедимензионални историјски значај Дејтонског споразума“, у зборнику: *Дејтонски споразум – две деценије мира и поуке за свет* (приредили: Стеван Рапаић, Тијана Кецмановић, Александар Врањеш), Представништво Републике Српске у Србији, Београд; Факултет политичких наука, Бањалука; Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2016. стр. 59.

Још један битан моменат за функционисање демократије у БиХ представља понашање политичких елита. Консултујући став Душана Вучићевића видећемо да „за функционисање консociјативне демократије кључну улогу имају политичке елите. Управо су оне значајне у грађењу мостова сарадње и компромиса између оштро супротстављених сегмената плуралног друштва.“⁽²²⁾ Уколико пођемо од овог става видећемо да је и према овом питању БиХ далеко од стабилне консociјативне демократије јер политичке елите имају потпуно различита гледишта према скоро свим битним питањима везаним за друштво и државу, од питања самог настанка државе, њених основних вредности, циља, историје, будућности, уставног оквира који је потписан у Дејтону, па све до текућих дневно-политичких питања.

У БиХ постоје велики проблеми у изградњи стабилне демократске државе, иако је од завршетка грађанског и верског рата прошло већ више од двадесет година. Тренутну друштвено-политичку ситуацију прецизно описује Ђорђе Вуковић, доцент на ФПН у Бањалуци, када каже да је БиХ: „поприште сукоба центрипеталних и центрифугалних оријентација, од амбиција да се успостави контрола на цијелој територији, централизује власт у држави и омогући доминација једног народа, преко пријетњи референдумом о издвајању ентитета из БиХ, до инсистирања за већом аутономијом кантона, стварањем трећег ентитета или, пак, нове регионализације. Изградња мира, уједначавање интереса који би умањили конфликтни потенцијал и афирмација заједничких вриједности, никад нису ни били у првом плану.“⁽²³⁾ Политичке елите и даље имају потпуно различите циљеве и виђење како треба да изгледа ова држава, док се Дејтонски мировни споразум и Устав који је његов саставни део тумаче и „читају“ на различите начине и из различитих перспектива. Имајући у виду надлежности које има Савет за имплементацију мира (Peace Implementation Council), пружањем специјалног статуса НАТО мисији у БиХ, давањем управљачких капацитета институцији Високог представника на основу бонских

22) Душан Вучићевић, „Од консociјативне до демократије са подељеном влашћу: Лајпхартова теоријска концептуализација“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 01/2011, стр. 82.

23) Ђорђе Вуковић, „Перспективе државе са (ид)ентитетима“, у зборнику: *Дејтонски споразум – две деценије мира и поуке за свет* (приредили: Стеван Рапаић, Тијана Кецмановић, Александар Врањеш), Представништво Републике Српске у Србији, Београд; Факултет политичких наука, Бањалука; Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2016. стр. 163.

овлашћења 1997. године, институцији Уставног суда БиХ у којој одлучују тројица судија странаца, можемо се у потпуности сложити са тезом Матеја Савића, доцента на ФПН у Бањалуци, када каже да је БиХ: „постала зависно правно лице под патронатом јачих држава окупљених у Савјету за имплементацију мира и НАТО-а, чиме је добила статус неопротектората.“²⁴⁾ На истом становишту је и теза професора Ненада Кеџмановића да је „БиХ данас неодржива држава јер нико изнутра до ње не држи, а одржава се јер нико споља не зна шта са њом да уради.“²⁵⁾

Све ово нас наводи на закључак да је БиХ суочена са великим проблемима и изазовима и да ће даљи развој демократије у овој држави имати велике тешкоће. Са развојем вахабитског покрета и његовог екстремног крила који се залаже за увођење шеријатског права проблеми се само продубљују и са правом можемо довести у питање не само могућности за развој консочијативне демократије већ и могућност самог опстанка БиХ као државе.

3. КОНСОЦИЈАТИВНА ДЕМОКРАТИЈА У УСЛОВИМА ЈАЧАЊА ВАХАБИЈСКОГ ПОКРЕТА У БиХ

Довођењем у везу свега претходно реченог можемо да изведемо неколико закључака. Босна и Херцеговина је крхка демократија и само развијањем консочијативног модела демократије она може да опстане као јединствена и функционална држава. У овом мишљењу се у потпуности слажемо са Лајпхартом који наводи да, уколико једно друштво жели да функционише као демократско, а састављено је из више група које се разликују по различитим основама, оно мора прихватити консенсуални модел демократије, јер би у супротном већински модел у таквом друштву водио сталним конфликтима и незадовољствима мањине.²⁶⁾ Уколико знамо да је сама суштина на којој почива консочијација, толеранција, договор,

24) Матеј Савић, „Босна и Херцеговина – држава или неопротекторат?“, у зборнику: *Дејтонски споразум – две деценије мира и поуке за свет* (приредили: Стеван Рапаић, Тијана Кеџмановић, Александар Врањеш), Представништво Републике Српске у Србији, Београд; Факултет политичких наука, Бањалука; Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2016. стр. 187.

25) Ненад Кеџмановић, „Босна у трећој деценији овог вијека – петнаест сценарија расплета“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 02/2012, стр. 404.

26) Аренд Лајпхарт, *Модел демократије*, нав. дело, стр. 96.

разумевање, уважавање интереса друге групе, онда постаје јасно да степен политичке културе који постоји у БиХ како код обичних грађана, тако и код политичке елите, не даје довољно основа да ће примена овог модела функционисати. Свакодневно смо сведоци да смо јако далеко од примене оних механизма које подразумева модел консociјативне демократије. Уколико на све ове отежавајуће околности додамо и чињеницу да међу муслиманским становништвом у БиХ има све више присталица вахабијског покрета, који у одређеном смислу представљају радикалне елементе, онда се ситуација додатно компликује и још више се отежава примена консociјативног модела демократије, а самим тим и функционисање државе.

Вахабитски покрет, који би на самом почетку свог настанка, са гледишта исламске теорије, могли окарактерисати као реформски и напредан, у овом тренутку у многим својим аспектима заостаје не само за модерним тековинама западне хришћанске цивилизације, него и за многим муслиманским правним школама. Управо због инсистирања на одржавању стања на оном нивоу на ком је био у тренутку саме објаве пророка Мухамеда, вахабитски покрет је изгубио снагу да прихвати многе тековине савременог друштва и самим тим постао кочница развоја и напретка. Његовим развојем и јачањем у Босни и Херцеговини ће се стварати све већи број људи који ће бити противници развоја друштва и његове модернизације. Уколико не прихвате дијалог и поштовање другог и другачије и одношење према њему као једнако вредног, вахабитски покрет ће у будућности представљати један од великих изазова и препрека приближавању државе европским интеграцијама и прихватања демократских стандарда који постоје у развијеном свету.²⁷⁾

Иако не можемо цео покрет оптужити да заступа екстремистичке ставове, чињенично је стање да су неколико терористичких аката у БиХ починили управо његови припадници. Занимљиво је да су у већини случајева на удару били припадници безбедносних служби,²⁸⁾ који у првом реду представљају симболе државе. Дакле,

27) О неопходности дијалога и бољем упознавању међу културама и религијама видети више у: Aneela Sultana, „Digging islamic roots of jihad to unveil the truth“, *Политикологија религије*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, бр. 01/2008, стр. 40.

28) Довољно је навести неколико терористичких напада које су починили припадници вахабијског покрета у БиХ: у септембру 1997. године напад аутобомбом у западном Мостару, испред зграде Полицијске управе у коме је теже и лакше повређено 29 особа, међу којима и три полицајца; у јуну 2010. године бомбашки напад на полицијску

порука свих ових напада је да се екстремисти у оквиру вахабитског покрета не слажу са садашњим државним уређењем и да желе да га промене. Као што знамо, заједничко за све екстремисте је одбијање били каквог дијалога и слободног протока идеја. Такође, њих одликује свест о поседовању апсолутне истине, односно њене интерпретације, одакле се рађа екстремистичка нетолеранција.²⁹⁾ А апсолутна истина се, према мишљењу вахабија, налази у Кур'ану где постоје многи ајети који отворено позивају на насиље.³⁰⁾ Уколико се ти ајети дословно тумаче и спроводе у дело онда је јасно да је миран живот и коегзистенција на равноправним основама између хришћана и вахабија немогућа.³¹⁾

Модел консочијативне демократије, који предвиђа јасно утврђене процедуре за доношење одлука и искључује могућност прегласавања мањине и наметање решења која иду на штету мањине, је у директној супротности са фундаменталистичким и нетолерантним приступом који има вахабијски покрет. Наиме, припадници овог покрета су често у сукобу и са муслиманима који не поштују њихово тумачење Курана, па самим тим нема ни говора да би са припадницима других религија могли да буду у бољим односима. Уколико са једне стране „под фундаментализмом подразумевамо све оне религиозно-политичке праксе и стремљења који настоје да политичко деловање у једном друштву изведу из верских (религиозних) поставки“, ³²⁾ а са друге стране узмемо у обзир праксу деловања вахабија према другима и другачијим у друштву,

станицу у Бугојну у коме је погинуо један, један тешко рањен а лакше повређено пет полицајаца; у априлу 2015. убијен полицајац а двојица рањена у полицијској станици у Зворнику, што представља први терористички напад на територији Републике Српске; у новембру 2015. убијена два припадника оружаних снага БиХ у Рајловцу код Сарајева.

29) Велизар Антић, Душан Достанић, „Верски екстремизам као сметња евроинтеграцијама Западног Балкана“, у зборнику: *Наука и евроинтеграције*, књига 10, том 1, Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву, Пале, 2016. стр. 97.

30) Kur'an s prevodom, preveo Besim Korkut. Можемо да наведемо као пример суру 9 - Покајање и ајете 29 и 30 где стоји: „Борите се против оних којима је дата Књига, а који не вјерују ни у Аллага ни у онај свијет, не сматрају забрањеним оно што Аллах и Његов Посланик забрањују и не исповиједају истинску вјеру – све док не дају главарину послушно и смјерно. Јевреји говоре: »Узејр је – Аллахов син«, а кршћани кажу: »Месих је – Аллахов син«. То су ријечи њихове, из уста њихових, опонашају ријечи невјерника пријашњих, - убио их Аллах! Куда се одмећу?

31) Више о различитим концептима и тумачењима цихада погледати у: Bouzerzour Zoubir, „Jihad as a source of terrorism a reality or propaganda“, *Политикологија религије*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, бр. 01/2014, стр. 93-114.

32) Владан Станковић, „Основи фундаментализма“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 04/2010, стр. 113.

можемо одредницу фундаментализма користити за припаднике вахабијског покрета.

Да се концепт вахабијског виђења државе и друштва фундаментално разликује од вредности на којима почива консолцијативна демократија јасно је и из теорије суверенитета. Вахабијска политичка теорија сматра за исправно само оно државно уређење које је постојало за време веровесника Мухамеда и првих праведних халифа у коме се само Алах сматрао носиоцем највише власти јер је представљао врховног и јединог законодавца. На овај начин Алах своју апсолутну сувереност исказује преко Божијег закона садржаног у Кур'ану и Суни веровесника Мухамеда.³³⁾ Са друге стране у демократском уређењу врховни носилац суверености јесте народ, односно грађани једне државе. Из овога је јасно да се ради о непомирљивим разликама и да истовремена егзистенција ова два приступа у једном друштву није могућа.

Покушај неких држава Западне Европе да удовоље интересима све веће муслиманске популације увођењем шеријатског законодавства у правни систем, као неке врсте додатног, паралелног, законодавства које би се примењивало само на муслимане, није ни мало решило напетости и проблеме који постоје у тим друштвима и њиховог односа са муслиманима.³⁴⁾ Нешто слично се дешава и у БиХ, где постоји све већи број насеља у којима живе припадници вахабијског покрета у оквиру којих примењују правила понашања која су прописана шеријатом. Додуше, ова правила понашања они примењују само између себе и још увек их отворено не намећу другима, али можемо са правом поставити питање шта би могло да се деси уколико би једног дана вахабије дошле у ситуацију да имају знатно већи број верника од оног који имају данас. У БиХ један овакав захтев никако не би могао да буде прихватљив јер су православни и римокатолици у прошлости имали прилику да осете како је живети у држави у којој се поштују шеријатски прописи. Овакав сценарио није прихватљив ни за оне грађански оријентисане припаднике бошњачког народа, па је јасно да би у случају евентуалног увођења шеријатског права макар и само за припаднике вахабијског покрета поново дошли у фазу сукоба.

33) Живојин Ђурић, Владимир Ајзенхамер, „Утицај исламских раскола на формирање политичких система Саудијске Арабије и Ирана“, нав. дело, стр. 314.

34) Зоран Милошевић, „Европска унија и ислам“, нав. дело, стр. 265.

Мишљења смо да је консензус и договор различитих страна у коме ниједна страна не би остварила максималну корист док би друга страна претрпела максималан пораз, једино могуће решење за миран живот и егзистенцију свих верских и националних група у БиХ. Консоцијативна демократија, а на крају крајева и Устав којим се омогућава њена примена и функционисање, пружају довољно простора и могућности за миран живот свих грађана. Питање је само колико су политичке елите способне и спремне да мењају своје обрасце размишљања и понашања како би свим грађанима омогућиле право да остваре своје интересе у овом друштву. И са друге стране, питање је колико ће радикални елементи, од којих је у сваком случају вахабијски покрет један од најзначајнијих, бити у могућности да намећу своје обрасце размишљања и враћају земљу уназад, у период сукоба и ратова. Једно је сигурно, у оној мери у којој буде јачао вахабијски покрет у друштву, то ће БиХ све више личити на Саудијску Арабију и бити све даља од модела модерне консоцијативне демократије а самим тим ће и могућност за егзистенцију и опстанак ове државе бити све мања.

ЛИТЕРАТУРА

- Антић Велизар, „Утицај вегабизма на културу муслимана у БиХ“, у зборнику: *Религијска култура* (приредио: Драгољуб Ђорђевић), Лесковачки културни центар, Лесковац, 2015, стр. 364-384.
- Антић Велизар, Достанић Душан, „Верски екстремизам као сметња евроинтеграцијама Западног Балкана“, у зборнику: *Наука и евроинтеграције*, књига 10, том 1, Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву, Пале, 2016. стр. 91-106.
- Божовић Раде, Симић Војислав, *Речник ислама*, Друштво српско-иранског пријатељства, Београд, 2010.
- Вуковић Ђорђе, „Перспективе државе са (ид)ентитетима“, у зборнику: *Дејтонски споразум – две деценије мира и поуке за свет* (приредили: Стеван Рапаић, Тијана Кеџмановић, Александар Врањеш), Представништво Републике Српске у Србији, Београд; Факултет политичких наука, Бањалука; Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2016. стр. 160-172.
- Вучићевић Душан, „Од консоцијативне до демократије са подељеном влашћу: Лајпхартова теоријска концептуализација“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 01/2011, стр. 75-96.
- Ђурић Живојин, Ајзенхамер Владимир, „Утицај исламских раскола на формирање политичких система Саудијске Арабије и Ирана“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 03/2011, стр. 311-338.

- Елзесер Јирген, *Цихад на Балкану: како је цихад стигао у Европу?*, Јасен, Београд, 2006.
- *Енциклопедија живих религија*, друго фототипско, допуњено издање, Нолит, Београд, 2004.
- Еспозито Л. Џон, *Исламска претња – мит или стварност?*, Просвета, Београд, 1994.
- Јевтић Мирољуб, *Политикологија религије*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, 2009.
- Касаповић Мирјана, *Босна и Херцеговина: подијељено друштво и нестабилна држава*, Политичка култура, Загреб, 2005.
- Кеџмановић Ненад, „Босна у трећој деценији овог вијека – петнаест сценарија расплета“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 02/2012, стр. 401-420.
- Лајпхарт Аренд, *Модели демократије*, ЦИД, Подгорица, 2003.
- Милошевић Зоран, „Европска унија и ислам“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 02/2012, стр. 257-274.
- Наср Мухамед, „Вехабије као продужетак селефије“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 02/2012, стр. 283-300.
- Потезица Оливер, *Вехабије између истине и предрасуде*, Филип Вишњић, Београд, 2007.
- Савић Матеј, „Босна и Херцеговина – држава или неопротекторат?“, у зборнику: *Дејтонски споразум – две деценије мира и поуке за свет* (приредили: Стеван Рапаић, Тијана Кеџмановић, Александар Врањеш), Представништво Републике Српске у Србији, Београд; Факултет политичких наука, Бањалука; Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2016. стр. 173-191.
- Сартори Ђовани, *Демократија – шта је то?*, ЦИД, Подгорица, 2001.
- Станковић Владан, „Основи фундаментализма“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 04/2010, стр. 109-126.
- Танасковић Дарко, *Ислам: догма и живот*, Српска књижевна задруга, Београд, 2008.
- Трапара Владимир, „Вишедимензионални историјски значај Дејтонског споразума“, у зборнику: *Дејтонски споразум – две деценије мира и поуке за свет* (приредили: Стеван Рапаић, Тијана Кеџмановић, Александар Врањеш), Представништво Републике Српске у Србији, Београд; Факултет политичких наука, Бањалука; Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2016. стр. 53-62.
- Abdulmahdi Jaafar Saheeb, „Arab views on Balkans' moslems: an attempt at shedding more light of the role of islamic fundamentalists“, *Политикологија религије*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, бр. 01/2008, стр. 64-76.
- Hodić Bilal, *Propaganda ili da'vet*, Zvanična internet stranica Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, http://www.rijaset.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=14160:propaganda-ili-da-vet&catid=31&Itemid=602, 15/5/2016.
- Kur'an s prevodom, preveo Besim Korkut.

- Ozzano Lucca, „Religious Fundamentalism and democracy“, *Политикологија религије*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, бр. 01/2009, стр. 127-153.
- Sultana Aneela, „Digging islamic roots of jihad to unveil the truth“, *Политикологија религије*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, бр. 01/2008, стр. 31-42.
- Trifunović Darko, Mijalkovski Milan, „Terrorist threats by Balkans radical islamist to international security“, *Политикологија религије*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, бр. 02/2014, стр. 291-326.
- Zoubir Bouzerzour, „Jihad as a source of terrorism a reality or propaganda“, *Политикологија религије*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, бр. 01/2014, стр. 93-114.

Velizar Antic

THE WAHHABI MOVEMENT AS BARRIER TO DEVELOPMENT CONSOCIATIONAL DEMOCRACY IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Resume

Bosnia and Herzegovina is a complex country and some kind of experiment a possible cohabitation Muslims and Christians in the context of a country according to the criteria of the liberal democracy. As such, Bosnia and after twenty years since the signing of the Dayton Accords, search mechanisms by which it could function as a consociational democracy. At the moment in the country is scene of clashes between centripetal and centrifugal orientation, from ambitions to establish control throughout the territory, centralize power in the country and enable the domination of one nation - Bosniaks, through threats by referendum on the separation of the entities of Bosnia and Herzegovina - Serbs, by insisting for greater autonomy cantons, creating a third entity or else the new regionalization - Croats.

The political elites still have completely different goals and vision of how it should look this country, while the Dayton Accords and the Constitution, which is an integral part of the Agreement interpreted and “read” in different ways and from different national perspectives. At the same time, we have a very poorly developed political culture of

citizens. In addition to the large presence of international factors in the decision-making mechanisms, there are opinions that BiH neoprotectorate, because there are not some of the basic characteristics of an independent and sovereignty of the state. This is why there are many who consider that this country is unsustainable and impossible.

In a word, BiH has been confronted with a large problems and challenges and further development of democracy in this country will have many difficulties. For all of these problems that got to do with the advent and development of the Wahhabi movement and its extremist view which stands for Sharia law, problems can not only jeopardize possibility for development of consociational democracy but also the possibility of the survival of Bosnia as a state.

The Wahhabi movement appeared during the religious and the civil war when many of the mujahedin have arrived in Bosnia and brought their interpretation of Islam. The objective of the article is an attempt connecting of the Wahhabi movement and its concept of functioning of the state, on one hand, and attempts to establish a modern consociational democracy in Bosnia and Herzegovina, on the other. The very essence of consociational democracy is the functioning of various groups of society based on the principles of tolerance, dialogue and respect for the interests of different groups in a country. On the other hand, the members of the Wahhabi movement are not possible to implement these principles, because they occupy a totalitarian and extremist position that should be organized society in accordance with Sharia law and do not have even the minimum of conditions for respecting other opinions. Under this shows that the Wahhabis are essence anti-democratic established, and consequently anti-Dayton and there are impossible coexistence of these two models within a single state.

The conclusion that arises is that Bosnia and Herzegovina will be further from the consociational model of modern democracy and the civil state while in its territory be strengthened Wahhabi movement and the ideas for which it struggles. We are convinced that the only way for the survival of BiH is application consociational democracy. Anything else would lead to further and deeper conflicts that could turn into open conflicts and maybe even the di-

sappearance of the state of Bosnia and Herzegovina in this form.

Key Words: Wahhabi movement, consociational democracy, Bosnia and Herzegovina, Islam, Muslims, Christians, Dayton Accords, civil state.

Овај рад је примљен 02. фебруара 2017. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 27. фебруара 2017. године.

Марија Борић*

Институт за политичке студије, Београд

МИГРАНТСКА КРИЗА КАО ГЕНЕРАТОР ДЕСНИЧАРСКОГ И ИСЛАМИСТИЧКОГ ЕКСТРЕМИЗМА У ЕВРОПИ**

Сажетак

Предмет истраживања овога рада јесте мигрантска криза која је предиспонирала појаву исламистичког и десничарског екстремизма. Основна хипотеза од које полази ауторка јесте да су савремене миграције са простора Блиског истока интензивирале деловање исламистички фондираних екстремиста. Као одговор на јачање исламистичког екстремизма јавља се десничарски екстремизам, који је на највишем могућем нивоу од завршетка Другог светског рата. Методом компаративне анализе се испитују карактеристике обе врсте екстремизма, те ауторка долази до закључка да било која форма друштвене кризе (у овом случају мигрантска криза) погодује јачању екстремистичких политичких опција, јер нуди “лака решења” у “тешким временима”. Иако би, према проценама појединих економских стручњака, долазак великог броја миграната Европи донео одређене економске бенефите, заборавају се и неки други аспекти које са собом носе миграције, а који се везују за безбедносне проблеме попут тероризма, екстремизма, криминала итд.

* Научни сарадник

** Рад је настао у оквиру научно-истраживачког пројекта «Демократски и национални капацитети политичких институција Србије у процесу међународних интеграција» (евиденциони број 179009), финансираном од стране Министарства просвете и науке Републике Србије.

Кључне речи: миграције, мигрантска криза, екстремизам, тероризам, десничарски екстремизам, десница, исламистички екстремизам, ЕУ, насиље.

Европа се налази у стању депопулације. То значи да опада природни прираштај и да је просечна старост европског становништва све већа, што би могло представљати проблем за привреду Европске уније у блиској будућности. По неким савременим предвиђањима, долазак миграната са простора Блиског истока би означавао “економску инјекцију”¹⁾ за Европу, којој фали како стручна, тако и обична радна снага. Та предвиђања се баве само економским аспектима савремених миграција, заборављајући да долазак становништва са подручја Блиског истока укључује и друге одређујуће аспекте попут социјалних, демографских, културних, религијских и на крају, безбедносних. Највећи интерес из овог таласа миграције имају мултинационалне корпорације и елита ЕУ које се воде искључиво економско-прагматичним интересима, заборављајући консенквенце које би могле настати масовним приливом становништва.

За сада можемо дати две прогнозе европске будућности предиспониране савременим масовним миграцијама – оптимистичку и песимистичку. Оптимистичка прогноза би подразумевала економски просперитет, “подмлађивање” радно способног становништва и војних обвезника. Нажалост, многи запостављају и оне негативне последице миграција, а које се пре свега тичу социјалних давања која ће се у будућности очигледно смањити или потпуно маргинализовати. Заборавља се специфичност новопридошних култура и религија које се невољно интегришу у постојећи (предоминантно) хришћански систем ЕУ. Такође не треба изгубити из вида и демографске промене, које ће ићи на руку муслиманској популацији која ће за неколико генерација постати већина у Европи, што ће тотално променити вредносни, социјални, политички и културни систем “старог континента”.

Можда највећи изазов за савремене миграције представља фактор безбедности. Према предвиђањима безбедносно-обавештајних

1) Видети радове: Andres Artal-Tur; Giovanni Peri; Francisco Requena-Silvente, *The socio-economic impact of migration flows: effects on trade, remittances, output, and the labour market*, Springer, Cham, 2014; или Andrew Geddes, *The politics of migration and immigration in Europe*, Sage Publications, London, 2016.

служби, међу мигрантима који долазе, 10-15 % могу бити потенцијални екстремисти. Многобројни терористички напади који су се догодили у последњих пар година на европском тлу, несумњиво показују да терористи долазе из редова новопридошних миграната или чак из редова припадника друге или треће генерације миграната, што несумњиво указује на проблем са интеграцијом. Тероризам који потреса савремену Европу и читав свет је углавном религијски фундиран, тј. заснива се на идеологији “дихадизма”,²⁾ која имплицира виолентну интерпретацију исламске религије. Наравно да свака религија може бити искоришћена у политичке сврхе, инструментализована и злоупотребљена (не само ислам), али је данас најевидентнија експанзија исламистички фундираног тероризма и екстремизма.

Долазак миграната са собом повлачи опасност од ескалације исламистички мотивисаног екстремизма али узрокује и јачање екстремне деснице. Заправо, успон десничарског екстремизма и осталих антисистемских политичких снага у Европи је непосредно повезан са успоном исламистичког екстремизма. Једна врста екстремизма узрокује другу врсту екстремизма и то је неписано правило у друштвеним односима.³⁾ Екстремни десничари познати по заштитном, вигилантистичком принципу, у мигрантима муслиманске вероисповести виде вишеструку опасност. Најпре, то је страх од угрожавања хришћанског европског идентитета, културе и система вредности, као и страх од безбедносних проблема које са собом носе савремене миграције. Све то доводи до јачања националних држава, посебних националних идентитета који егзистирају унутар европског идентитета,⁴⁾ чиме се обесмишљава ЕУ као надржавна творевина и отвара питање евроскептицизма, као

2) Битно је направити дистинкцију између појма “дихада” и “дихадизма”. Док први не мора нужно кореспондирати са ратом и насиљем, већ може представљати и тежњу за сопственим усавршавањем и напредовањем у позитивниом контексту, други је заснован на идеолошкој интерпретацији ислама, чији је основни циљ вођење “светог рата” против “неверника”. Више о томе видети у: Драган Симеуновић, “Одређење екстремизма из угла теорије политике”, *Српска политичка мисао*, 2009, бр. 2, стр. 11-29. или у Марија Ђорић, *Екстремна десница: међународни аспекти десничарског екстремизма*, Удружење Наука и друштво Србије, Београд, 2014. стр. 209.

3) Више о односу међу различитим врстама екстремизма видети у: Марија Ђорић, „Теоријско одређење екстремизма“, *Култура полиса*, 2012, бр. 17, стр. 45-63.

4) Више о проблему идентитета видети у: Момчило Суботић, “Српски национални идентитет: историјски и савремени изазови”, *Политичка ревија*, бр. 3, 2011, стр. 1-34.

и будућности опстанка Европе.⁵⁾ Европа за сада нема јединствен одговор на мигрантску кризу, јер се свака држава понаособ води заштитом својих националних интереса.

1. МИГРАЦИЈЕ И МИГРАНТСКА КРИЗА У САВРЕМЕНОЈ ЕВРОПИ

Данашња Европа се налази пред великим изазовом – мигрантском кризом, коју многи с правом називају новом “сеобом народа”. Појам кризе се може оквалификовати као нека врста антипода хармонији, нормалности или препрека уобичајеном функционисању. У античком добу криза (од грчке речи *crisis*) је означавала пресуду или одлуку, тј. пресудни тренутак који би одлучивао о даљем развоју неке ситуације или појаве.⁶⁾ Етимологија речи, као и постојећа пракса, указују да криза кореспондира са хаосом, и немиром, нарушавајући равнотежу и стабилност у друштву. Због тога је свака врста кризе (укључујући и мигрантску кризу), непожељна појава.

Када је реч о савременој мигрантској кризи, она је последица два значајна политичка догађаја – Арапског пролећа и ратова који се тренутно одвијају на простору Блиског истока (посебно се мисли на рат у Сирији). Иначе, миграције, као саставни део човекове историје углавном настају захваљујући демографској експлозији, социјалном инжењерингу и ратовима.⁷⁾ Оно што је предиспонирало савремене миграције, па самим тим и мигрантску кризу, јесу војне интервенције и нестабилна политичка ситуација која је својствена подручју блискоисточних земаља. Европа има проблем што су 6 од 10 миграната који дођу на њену територију економски мигранти, док су остали ратне избеглице,⁸⁾ које би требало да имају приоритет.⁹⁾

5) Ово питање је начето “брегзитом”, а чини се да ће се у будућности и даље интензивирати и у осталим чланицама Европске уније.

6) Жељко Мојсиловић, Управљање талачким кризама, Иновациони центар Факултета безбедности Универзитета у Београду, Београд, 2014, стр. 17.

7) Симеуновић Драган, “Миграције као узрок политичких аномалија у Европи”, *Безбедност, наука, полиција*, 2015, бр. 3, стр. 10.

8) Више о том проблему видети: Јелена Тодоровић, „Политика азила у Европској унији“, *Политичка ревија*, бр.1, 2010, стр. 357-374.

9) <http://www.independent.co.uk/news/world/europe/six-out-of-10-migrants-to-europe-come-for-economic-reasons-and-are-not-refugees-eu-vice-president-a6836306.html>, 01.02.2017.

Према статистичким подацима Међународне организације за миграције (ИОМ), укупан број миграната који је дошао у Европу до краја 2016. је 387.739, што је знатно мање у односу на претходну годину, када је та цифра износила 1.046 599 људи.¹⁰⁾

Само у периоду од 12. јануара до 8. фебруара у Европу је пристигло 11.233 миграната, од тога 11.169 преко мора, док је њих 64 дошло копненим путем.¹¹⁾ Прве европске земље “на удару миграната” су Италија, Грчка и Бугарска. Тренутно се у Грчкој и на територији западног Балкана, налази 74.909 миграната, док се број новопридошлих миграната на територији Грчке повећао за 59%, од потписивања споразума између ЕУ и Турске.¹²⁾

И док су се друге земље браниле од “најезде” миграната бодљикавим жицама, зидовима и различитим законским одредбама, Србија је широм отворила своја врата и показала људску димензију, која се често заборавља у кризним временима. Аутор овога текста дубоко верује да је Србија показала много већу саосећајност и хуманост према мигрантима у односу на знатно богатије земље ЕУ, које нам стално спочитавају лекције о демократији¹³⁾ и људским правима, управо из разлога што смо и ми сами један “избеглички народ”, који се вековима кретао у одређеном радијусу, повлачећи се пред многобројним недаћама.¹⁴⁾

Да је Европа разједињена и да нема одговарајући план за решење постојеће мигрантске кризе указује низ догађаја. Првенствено ту су земље Вишеградске групе¹⁵⁾ које су одлучно рекле “не” европским квотама за прихват миграната, док пак, Немачка и даље игра политику “отворених врата”, што утиче на јачање њене екстремне деснице. Немачка се суочила са “сукобом цивилизација”, тј. система вредности¹⁶⁾ различитих култура у време дочека Нове

10) http://migration.iom.int/docs/2016_Flows_to_Europe_Overview.pdf, 18.02.2017.

11) http://migration.iom.int/docs/Mediterranean_Flows_Compilation_Report_No2_9_February_2017.pdf, 17.02.2017.

12) Споразум потписан 18. марта 2016. године (а ступио на снагу 20. марта) предвиђа да се сви илегални мигранти из Грчке пребаце у Турску, која ће потом, слати мигранте у неку од земаља ЕУ.

13) Више о изазовима демократије у 21. веку видети у: Миша Стојадиновић, “Демократија у XXI веку”, *Политичка ревија*, бр. 1, 2010, стр. 147-164.

14) Тренутно се у Србији налази 7.500 миграната, који су у нашој земљи “заглављени” на путу до ЕУ. <http://www.iom.int/news/serbias-migrant-reception-capacity-under-strain-numbers-rise-weather-worsens>, 17.02.2017.

15) Чешка, Словачка, Мађарска и Пољска.

16) Више о демократским вредностима видети у: Петар Матић, Ђорђе Стојановић, “Политичка подршка и утемељење демократских вредности”, *Српска политичка*

године, када је на десетине миграната сексуално узнемиравало¹⁷⁾ жене на улицама.

Са друге стране, покушај да се криза реши потписивањем контроверзног споразума са Турском, није уродио плодом. Наиме, Европа је донела одлуку да сличан споразум потпише почетком 2017. године и са Либијом, иако је ова земља на крхким ногама после политичких сукоба и војне интервенције. Реч је о Декларацији о заустављању илегалних миграција на средоземној рути, која предвиђа увежбавање припадника либијске обалске страже у циљу сузбијања кријумчарења, а од свега је најважније то што се планира успостављање прихватних центара за избеглице у Либији, под окриљем УНХЦР-а. Овај план се показао јаловим, тим пре што је Мустафа Ал Барун, градоначелник северног Либијског града Зинтана¹⁸⁾ истакао да је неприхватљиво да Либија решава европске проблеме.¹⁹⁾ Реално, нелогично је очекивати да Либија или било која друга земља сноси последице за проблеме који су настали након војних интервенција на просторима Сирије, Ирака и осталих земаља Блиског истока и северне Африке. ЕУ мисли да се мигрантска криза може решити новцем који обећава, али који не даје. Такође треба имати у виду да Либија није јединствена и целовита земља. Она има владу под командом Фајеза Ал Сераја (Fayez Al-Seraj), али и владу “националног спаса” на челу са Ал Гхвалаом (Kalifa Al-Ghwala), док значајним делом земље управља генерал Либијске народне армије Калифа Хафтар (Kalif Naftar). У таквој констелацији политичких дешавања, тешко је очекивати да Либија помогне себи, а камоли Европској унији, а наравно треба поставити и питање безбедности миграната који би били смештени у ову нестабилну државу.

Имајући у виду ове европске мере о спречавању даљег прихвата миграната, долазимо до поприлично парадоксалне ситуације. Док се са једне стране организују протести у Америци и широм

мисао, бр. 3, 2011, стр. 205-222.

17) У Шведском граду Калмару су грађани самоиницијативно формирали “женске патроле”. Реч је о групама које патролирају јавним базенима, како би спречиле сексуално узнемиравање које мигранти спроводе над Швеђанкама. Овај град који има око 36.000 становника, примио је 6.000 миграната. <http://prvi.tv/svijet/seksualno-uznemiravanje-zenska-patrola-stiti-zene-od-migranata/58487>, 16.02.2017.

18) Ово је једн од највећих градова на северу земље у којем се тренутно налази око 20.000 миграната.

19) <https://www.logicno.com/politika/farsa-na-malti-eu-se-prerano-hvalila-sporazumom-izbjeglicama-s-libijom.html>, 15.02.2017.

Европе против уредбе којом председник Доналд Трамп забрањује улазак мигрантима оних земаља на чијим просторима цветају рат и тероризам, ЕУ такође спроводи забрану проласка истим тим мигрантима, штитећи своје границе.²⁰⁾

Ако погледамо истини у очи, видећемо да су мигранти углавном непожељни свима. То су несрећни људи који беже пред ратом спасавајући голе животе и који имају идентично право као и сваки други Европљанин или Американац да сањају сан о бољој будућности без рата, патње и убијања. Међутим, опште је познато да су још чланови терористичке организације “Исламска држава” нагостили како ће се међу мигрантима инфилтрирати 500.000 екстремиста који ће изнутра девастирати Европу, док је много пре тога Гадафи тврдио како ће након рата у Либији, Медитеран постати “море хаоса”.²¹⁾

У овом тренутку једини интерес за прихват миграната има Немачка, и он је искључиво економске природе. Чињеница је да је просечан становник ЕУ све старији (42,4 године старости), а тиме је посебно погођена Немачка привреда.²²⁾ Европској унији је потребна млада радна снага, која ће наставити процес производње, а то се може остварити доласком миграната. Мислимо да је ЕУ заборавила да постави неколико круцијалних питања када је искључиво економским прорачунима утврдила да су за њену привреду једини спас мигранти са Блиског истока.²³⁾ На економију једне земље превасходно утиче политичка стабилност и безбедносни аспекти, те не верујемо да ће муслиманско становништво које се претежно налази у редовима миграната, бити спремно да се интегрише у европски систем вредности, о чему сведоче тзв. “no go” зоне²⁴⁾ широм Европе. Такође се мора водити рачуна и о

20) О томе сведоче споразуми са Турском и Либијом.

21) <http://www.dailymail.co.uk/news/article-2958517/The-Mediterranean-sea-chaos-Gaddafi-s-chilling-prophecy-interview-ISIS-threatens-send-500-000-migrants-Europe-psychological-weapon-bombed.html>, 18.02.2017.

22) У Немачкој, по статистикама Еуростата, 13,2 % становништва чине млади, што је најнижи просек у Европи. http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Population_structure_and_ageing, 11.02.2017.

23) Можда би много једноставније било за Немачку да је позвала мигранте из југоисточне Европе који се лакше могу интегрисати у њен систем, што је досадашња пракса показала.

24) Реч је о зонама које представљају врсту гета у којима живе мигранти друге или треће генерације, у којима више приступ није могућ чак ни полицији тих земаља. Овакве зоне се могу наћи у Белгији, Француској итд.

промени демографске структуре, која ће доласком муслиманског становништва предиспонирати демографску експлозију, а која ће условити и промену европског система вредности који се вековима градио на три суштинска принципа: грчка филозофија, римско право и хришћанска религија. Имајући у виду да се у Немачкој и Француској већ сада у појединим градовима примењују паралелни правни системи у којима се користи и Шеријат за решавање породичног права, није тешко закључити да је ово не само мигрантска криза која потреса Европу, већ и криза система вредности која је увелико у најави. Како једна ствар повлачи другу, променом културолошке, демографске, религијске и правне основе, Европа ће временом бити принуђена да мења и политички систем, што ће представљати велики тектонски покрет за савремено човечанство.

2. ИСЛАМИСТИЧКИ И ДЕСНИЧАРСКИ ЕКСТРЕМИЗАМ У ЕВРОПИ

Основна претпоставка од које полази овај рад јесте да је савремена мигрантска криза генератор десничарског и исламистичког екстремизма. Сматрамо да је појачано деловање исламистичких екстремиста, услед масовног кретања становништва са простора Блиског истока и северне Африке, резултирало одговором у виду екстремне деснице.

Ако погледамо статистику Еуропола, највећи безбедносни проблем за Европу у овом тренутку јесте тзв. дихадистички тероризам и повратак бораца са ратом захваћених подручја Блиског истока и северне Африке.²⁵⁾ Резултати истраживања Института за економију и мир објављени 16. новембра 2016. године су показали да је смртност од тероризма повећана за 650 % у земљама чланицама OECD.²⁶⁾

Идеологија исламистички фондираног екстремизма је заснована на виолентној интерпретацији ислама. Данас се лице исламистичког екстремизма (и тероризма) најексплицитније види у деловању “Исламске државе”²⁷⁾ која представља опасност по

25) <https://www.europol.europa.eu/crime-areas-and-trends/crime-areas/terrorism>, 10.02.2017.

26) <http://www.prnewswire.com/news-releases/2016-global-terrorism-index-650-increase-in-deaths-from-terrorism-amongst-oecd-member-countries-601410195.html>, 12.02.2017.

27) Поред овог, постоје многобројни називи и скраћенице које се користе попут ИСИС, ИСИЛ, ИД, а данас се посебно инсистира на коришћењу акронима ДАЕШ (DAESH), који представља погрдан назив за ову терористичку организацију.

глобалну безбедност. Терористички напади који су се одиграли током 2015. и 2016. године у Француској, Немачкој, Белгији, Великој Британији и другим европским земљама су претежно били организовани или пак, инспирисани идеологијом “Исламске државе”. Суштински, борба против “Исламске државе” није само борба против терористичке организације, већ је нешто много више – то је борба против “запаљиве” идеје која је за веома кратко време постала популарна широм света.

Иако се заснива на радикалном исламу, идеологија “Исламске државе” је спремна да користи иновативне технике и технологије за ширење пропаганде, попут интернета²⁸⁾, друштвених мрежа²⁹⁾, итд. Управо због тога, потенцијалном екстремисти више није нужно да дође у непосредан контакт са члановима терористичке организације или да прође обуку у терористичким камповима. Довољно је да се, вођен фатвама ауторитета, одлучи за самостални напад, користећи при том, различита средства. Некада су се терористички напади извршавали углавном експлозивом, док су данас средства извршења разнолика, па тако терористи користе, хладно оружје, сатаре, ножеве исл., а познато је да су у последњим нападима употребљавали и камионе и аутомобиле, којима су бесомучно газили све што се нађе на њиховом путу.

Анализирајући методе и средства савременог исламистичког екстремизма, битно је нагласити да “Исламска држава” све више користи самоубице, које су пре тога добро припремљене, верујући да умирањем за веру, постају шехиди.³⁰⁾ Све присутније у самоубилачким нападима су жене, које су неупадљивије и мање сумњиве безбедносним службама.

Исламистички мотивисани екстремисти на тлу Европе се данас могу поделити на две групе:

1. Прву групу чине они екстремисти који су припадници друге или треће генерације миграната, који се нису интегрисали у европски вредносни и правни систем и који су често третирани као “грађани другог реда”. Тако исфрустрирани својим статусом

28) У неколико наврата терористи су пред извршење напада полагали заклетву Ал Бгдадију (вођи и емиру “Исламске државе”) путем интернета.

29) Посебно је твитер (twitter) популарно средство комуникације међу припадницима ове терористичке организације. Иначе, у неким од последњих терористичких акција коришћене су и компјутерске игре као средство комуникације.

30) Мученици који одлазе у рај.

у друштву које не перципирају као своје, већ као непријатељско, лако се радикализују и постају терористи.

2. У другу групу исламистички фундираних екстремиста спадају новопридошли мигранти³¹⁾ (углавном са простора Блиског истока и северне Африке) који су се инфилтрирали са намером да изврше нападе у знак освете за оно што је “западни човек” урадио њиховој земљи.

Као одговор на екстремизам исламистичке религијске провенијенције, настаје екстремна десница. Она се може јавити у различитим појавним варијантама почевши од отворено неофашистичких група, покрета и организација, па све до антисистемских снага и популистичких покрета. Као по некој закономерности, тамо где је притисак миграната најјачи, расте и развија се десничарски екстремизам³²⁾. Стога није ни чудо што данас имамо све већу популарност “тврде” деснице у Немачкој, Француској, Великој Британији, Скандинавији, Мађарској итд.

Екстремна десница је веома аморфан и комплексан феномен и можемо је одредити као “понашање и мишљење на граници дозвољеног са тенденцијом да се та граница пређе, својствено покретима, групама и организацијама (ређе појединцима) које се служе наци-фашистичким средствима и методима у остваривању „великих“ циљева. У зависности од врсте колективитета којем припадају, десничари се боре за супремацију неке групе, нације, расе или религије, ниподаштавајући све оно што се разликује од њиховог система вредности”³³⁾

Својство екстремне деснице јесте да “цвета” у условима великих друштвених криза, као што је било непосредно пре почетка Другог светског рата, или рецимо данас у условима мигрантске кризе. Екстремни десничари увек гледају заштитнички на колективитет коме припадају (нацију, расу, религијску групу), те стога често и употребљавају виолентне методе, са циљем заштите свог колективитета. У контексту савремених дешавања која се тичу мигрантске кризе, десничари гледају на мигранте као на велики економски, религијски, социјални, а пре свега безбедносни про-

31) Ово се не односи на све мигранте, већ само на појединце који су се радикализовали.

32) Више о проблемима одређења екстремизма видети: Душан Достанић, “Одређење екстремизма - проблеми и недоумице”, *Српска политичка мисао*, бр.2, 2013, стр. 75-92.

33) Марија Ђорић, *Екстремна десница: међународни аспекти десничарског екстремизма*, Удружење Наука и друштво Србије, Београд, 2014, стр. 134-135.

блем. Стога није ни чудо што су многи прихватни центри у Француској и Немачкој били каменовани или запаљени од стране ових екстремиста.

Тако на пример, у Немачкој данас има према неформалним подацима, око 10.000 регистрованих неонациста.³⁴⁾ Једна од најозлоглашенијих екстремистичких група носи назив *Националсоцијалистичко подземље* (NSU), која је активно деловала у прошлости и чија је мржња била усмерена, пре свега, према мигрантима које су ликвидирали. Након хапшења ове групе, немачка власт је одлучила да направи регистар неонацистичких организација, и то по угледу на регистар који су Американци правили када је реч о терористичким организацијама након напада 11. септембра 2001. године. У Немачкој од неонацистичких група можемо издвојити *Аутономне националисте*, *Покрет отпора јужног Бранденбурга*, *Младе викинге*, *Бесмртне* итд. Такође не треба изоставити и интернационалну неонацистичку мрежу “Крв и част” која је веома активна и у Немачкој.

Међутим, много већи “пролаз” код јавности има ПЕГИДА³⁵⁾ (*Patriotische Europäer gegen die Islamisierung des Abendlandes*) која своје деловање заснива на антиисламизму. ПЕГИДА је организовала више протестних скупова и то не само у Немачкој, већ и у околним земљама.

Када је реч о Француској, она је пред великим изазовима, с обзиром да је чекају председнички избори током 2017. на којима је један од главних кандидата десничарски настројена Марин Ле Пен. *Национални фронт* више није странка искључиво антисемитистичке оријентације, јер је Марин Ле Пен унела елементе квази-демократије, опрезно користећи политички вокабулар и пажљиво бирајући своје сараднике.³⁶⁾ Заправо, овде није више реч о екстремно десничарској партији, већ би било боље оквалификовати *Национални фронт* као антисистемску снагу. Чини се да је Француска жељна великих промена, што и није чудо, с обзиром да је она била једна од најугроженијих држава ЕУ током последњих година, када је реч о терористичким нападима, за које су одговорност пре-

34) Исто.

35) Пегида је настала 2014. године као реакција на мигрантску кризу.

36) Ле Пенова данас сарађује са хомосексуалцима, а у председничкој кампањи је ангажовала и Французе који су афричког и арапског порекла.

узимали цихадисти. Савремена екстремна десница у Француској је, пре свега, евроскептична, исламофобична и антиглобалистичка.

Антиглобализам је вредност која се може готово срести код већине екстремних десничара. Оно што највише смета екстремистима десничарске вредносне оријентације јесте денационализација и десуверенизација за коју се толико залаже глобализам као пратећа идеологија глобализације.³⁷⁾ Упоредо са антиглобализмом, екстремни десничари су и евроскептични, и то са циљем окретања националној држави. Иако је глобализација претендовала да створи “свет без граница” у коме ће се лакше кретати људи, роба и капитал, мигрантска криза је показала да се свака нација повлачи унутар својих граница када се осећа несигурно. То је сасвим природан моменат који можемо срести и код животиња које се повлаче у своја склоништа када наиђе опасност.³⁸⁾

Миграције су избациле на површину још један елемент екстремно десничарске идеологије који се интензивира у условима друштвених криза. Реч је о ксенофобији која представља страх од непознатог и различитог. Доласком миграната који су потпуно другачије културе, расе и религије, створио се страх да би они могли угрозити “уљуљкану” Европу.

Мигрантска криза је предодредила многе друге догађаје који су уздрмали читаву Европу и свет, а то је свакако и излазак Британије из Европске уније, познатији као “брегзит”. Како год гледали на узроке “брегзита”, не можемо пренебрегнути чињеницу, да је он консенквенца миграција. Наиме, Британци су у овим кризним временима одлучили да се окрену сами себи, што је и природна реакција, када је реч о страху за егзистенцију. Ни ова земља није поштеђена екстремне деснице у којој већ дужи низ година постоји велики утицај неонацистичке пропаганде на интернету захваљујући групама *Combat 18* и *Blood and Honour*, које имају поборнике широм света.

37) Док је глобализација процес, глобализам представља идеологију коју можемо одредити као “неолиберализам на задатку”. Више о томе у: Драган Симеуновић, *Нација и глобализација*, Зограф, Ниш, 2009.

38) Konrad Lorenz, *On Aggression*, Routledge, London and New York, 2005.

3. ЗАВРШНА РАЗМИШЉАЊА

Савремена мигрантска криза је генерисала исламистички фундирани екстремизам, који је пак, узроковао појаву екстремне деснице. Неколико је разлога зашто је то тако:

1. Доласком миграната интензивирани су и идеологија џихадизма, јер се међу њима налазе и они појединци који су се радикализовали на ратиштима и који су спремни да се освете западној цивилизацији за војне интервенције на тлу Блиског истока.

2. Екстремна десница јача у условима великих друштвених криза, претендујући да штити све оне колективитете који су јој битни. Стога, видећи опасност у екстремном исламу, она бива антиисламистички и вигилантистички оријентисана, што се манифестује њеним разним формама, почевши од антисистемских снага, па све до отвореног неонацизма и неофашизма.

3. Европска унија је неспремно и наивно дочекала велики мигрантски талас, без икаквог плана који би укључивао мирно управљање кризама. То што покушава новцем да реши мигрантску кризу, додатном заштитом граница, правећи споразуме са Турском и Либијом, до сада није дало позитивне резултате.

4. Тврдња економиста да ће доласком мигранта бити ојачана привреда ЕУ (пре свега Немачке) је само недоказана претпоставка, јер овакве прогнозе заборављају фактор интеграције миграната, различитост у културном и религијском смислу речи и најважније – безбедносне последице миграција.

На крају можемо закључити да су миграције саставни део историје човечанства, као и то да је велика разлика између добровољних и принудних миграција. У првима човек углавном покушава да оствари своје снове, а у другима покушава да преживи. Због тога Европа треба да нађе меру између хуманости према мигрантима и заштите својих националних интереса.

Савремене миграције су последица војних интервенција и вештачки изазваних револуција на тлу, ионако турсног, Блиског истока. Због тога би било добро да понекад решавамо последице, а не узроке. Престанком ратних дејстава и пре свега, уништењем “Исламске државе” као терористичке организације, смањиће се динамика миграционих кретања али је за то потребан међународни консензус који је у овом тренутку тешко остварив, с обзиром да се

велике силе које диктирају правила светских дешавања, увек воде својим националним интересима, који су по правилу међусобно супротстављени.

ЛИТЕРАТУРА

- Достанић Душан, “Одређење екстремизма - проблеми и недоумице”, *Српска политичка мисао*, бр. 2, Институт за политичке студије, Београд, 2013.
- Ђорић Марија, „Теоријско одређење екстремизма“, *Култура полиса*, 17, 2012.
- Ђорић Марија, *Екстремна десница: међународни аспекти десничарског екстремизма*, Удружење Наука и друштво Србије, Београд, 2014.
- Матић Петар, Стојановић Ђорђе, “Политичка подршка и утемељење демократских вредности”, *Српска политичка мисао*, бр. 3, Институт за политичке студије, Београд, 2011.
- Мојсиловић Жељко, *Управљање талачким кризама*, Иновациони центар Факултета безбедности Универзитета у Београду, Београд, 2014.
- Симеуновић Драган, “Миграције као узрок политичких аномалија у Европи”, *Безбедност, наука, полиција*, бр. 3, 2015.
- Симеуновић Драган, “Одређење екстремизма из угла теорије политике”, *Српска политичка мисао*, бр. 2, Институт за политичке студије, Београд, 2009.
- Симеуновић Драган, *Нација и глобализација*, Зограф, Ниш, 2009.
- Стојадиновић Миша, “Демократија у XXI веку”, *Политичка ревија*, бр. 1, Институт за политичке студије, Београд, 2010.
- Суботић Момчило, “Српски национални идентитет: историјски и савремени изазови”, *Политичка ревија*, бр. 3, Институт за политичке студије, Београд, 2011.
- Јелена Тодоровић, „Политика азила у Европској унији“, *Политичка ревија*, бр.1, Институт за политичке студије, Београд, 2010.
- Artal-Tur Andres, Giovanni Peri, Francisco Requena-Silvente, *The socio-economic impact of migration flows: effects on trade, remittances, output, and the labour market*, Springer, Cham, 2014.
- Geddes Andrew, *The politics of migration and immigration in Europe*, Sage Publications, London, 2016.
- Lorenz Konrad, *On Aggression*, Routledge, London and New York, 2005.
- http://migration.iom.int/docs/2016_Flows_to_Europe_Overview.pdf
- http://migration.iom.int/docs/Mediterranean_Flows_Compilation_Report_No2_9_February_2017.pdf
- <http://www.iom.int/news/serbias-migrant-reception-capacity-under-strain-numbers-rise-weather-worsens>

- <https://www.logicno.com/politika/farsa-na-malti-eu-se-prerano-hvalila-sporazumom-o-izbjeglicama-s-libijom.html>
- <http://www.dailymail.co.uk/news/article-2958517/The-Mediterranean-sea-chaos-Gaddafi-s-chilling-prophecy-interview-ISIS-threatens-send-500-000-migrants-Europe-psychological-weapon-bombed.html>
- http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Population_structure_and_ageing
- <http://www.prnewswire.com/news-releases/2016-global-terrorism-index-650-increase-in-deaths-from-terrorism-amongst-oecd-member-countries-601410195.html>
- <http://www.independent.co.uk/news/world/europe/six-out-of-10-migrants-to-europe-come-for-economic-reasons-and-are-not-refugees-eu-vice-president-a6836306.html>

Marija Djoric

MIGRATION CRISIS AS A GENERATOR OF RIGHT-WING AND ISLAMIST MOTIVATED EXTREMISM IN EUROPE

Resume

The subject of this research is the migration crisis, which predisposed the emergence of Islamist and right-wing extremism. The main hypothesis stated by this author is that contemporary migrations from the Middle Eastern region have intensified the activity of Islamic-funded extremists. As a response to strengthening of extremism, emerges right-wing extremism, which is at its highest level since the end of the World War II.

Method of comparative analysis is used for researching characteristics of both these types of extremism, and thus the author comes to a conclusion that any type of social crisis (in this case, the migration crisis) favors extremist political options, since it offers “easy solutions” in “difficult times”.

Even though, as estimated by numerous economic experts, arrival of a great number of migrants to Europe has provided the European region with certain economic benefits, some other aspects following migration that are linked to issues such as terrorism, extremism, crime, etc., are often being forgotten.

The additional problem with solving the migrant crisis is the following dilemma – How to solve migrant crisis but not undermine human rights and thereto maintain security? Nevertheless, it seems that security will win the race between security and human rights. The aim of this paper is to indicate how contemporary migrations are the generator of political extremism and to examine the characteristics of the European extreme right.

Key words: migrations, migration crisis, extremism, terrorism, right-wing terrorism, right-wing, Islamic extremism, EU, violence.

ИЗ ИСТОРИЈЕ ПОЛИТИЧКЕ И ПРАВНО-ФИЛОЗОФСKE МИСЛИ

57

Саша Марковић, Милош Савин

ХОРИЗОНТИ ПОЛИТИЧКЕ МИСЛИ ЛАЗЕ КОСТИЋА

75

Сања Глигић

АНТИФОНТОВ НАПАД НА ФИЛОЗОФСKE ТЕМЕЉЕ
АТИНСКЕ ДЕМОКРАТИЈЕ

Саша Марковић

*Педагошки факултет у Сомбору,
Универзитет у Новом Саду*

Милош Савин

Центар за демократију и развој, Нови Сад

ХОРИЗОНТИ ПОЛИТИЧКЕ МИСЛИ ЛАЗЕ КОСТИЋА *

Сажетак

Књижевно дело Лазе Костића незаобилазна је инспирација истраживачком и креативном делу многобројних писаца и научника како савременика тако и многобројнима деценијама уназад. Међутим, стваралачки опус Лазе Костића садржајно је знатно шире посвећен и утицао је на развој друштвене мисли код Срба. Доктор права, Лаза Костић је био изразити познавалац актуелних друштвених идеја и политичких идеологија: од либерализма, преко социјалних учења, позитивизма, националне идеје, романтизма и конзервативизма. Дискурс његовог становишта почивао је на јединственом и аутентичном промишљању комплексних историјских догађаја и није се задовољавао стереотипом очигледних приступа који се својом једноставношћу и наизглед примамљивом подршком намећу као општи поглед. Костић није прихватао пожељну сагласност и није уважавао политикантско јединство као начин очувања националних интереса.

Кључне речи: став, нација, идеја, однос, вредност.

* Рад је настао у оквиру пројекта Друштвени односи Срба и Хрвата, национални идентитет и мањинска права са аспекта европских интеграција.

1. КОСТИЋЕВА КАЛОКАГАТИЈА¹⁾

Помен имена Лазе Костића (1841 -1910.), већ унапред асоцира тематски приступ личности чији су стваралачки међаши већ одавно пронађени и вишеструко и вишестрано истраживани у књижевним рукотворинама. Она одишу врхунским остварењем, а постављена су на најузбудљивијим и најискренијим осећајима која покрећу и најбезизгледнију равнодушност.²⁾ Књижевна величина о којој, као и многобројни непрофесионални појединци усхићено сведочимо треба да буде инспирација за продубљивање истраживања и друштвеног стваралаштва Лазе Костића. Његови „настргаји лепоте“ приметни су најширем културном обрасцу, а тако и у политичкој мисли.³⁾ Костићев животни пут сведочи о неумољивом авантуристи чија намера није нипошто била друштвена маргиналност и књижевно-уметничка самоћа стваралачког чина. Сасвим супротно, као доктор права, Лаза Костић није запостављао намеру да допринесе развоју и политичке мисли и идеја у српској редакцији. Склон широком образовању, привржен читању и изворној идејној упућености, врсни полиглота⁴⁾ Лаза Костић са правом је дозволио себи да промишља и при том слави вредности, а критикује уочене недостатке.⁵⁾ Његова критика није била последица очигледне образоване ненадмашности и евентуалне ароганције, већ по-

1) Термин kalokagathia је сложеница настала од придева kalokagathos (kalos καλός=леп + kai καί = i + agathos ἀγαθός= добар) онај који је морално леп и добар-честит.

2) У вези са тим, ближе види и најновија истраживања: Милена Радовић Савић, *Рецепција књижевног дела Лазе Костића у српској књижевности прве половине двадесетог века, докторска дисертација*, Филолошки факултет, Универзитет у Београду, 2016.

3) Ближе види: Андрија Стојковић, Етички погледи Лазе Костића, Филозофија, Београд, 1966, стр. 577-599.

4) „Знао је грчки, латински, немачки, француски, енглески, руски, мађарски, на свим тим језицима је читао, с неких преводио, а на немачком, француском и латинском и писао.“; Јован Деретић, Кратка историја српске књижевности, Internet, https://www.rastko.rs/knjizevnost/jderetic_knjiz/jderetic-knjiz_07.html, 09/02/2016

5) „Лаза Костић је веровао у дубоке и суштинске разлике између пролазног народног заноса, између тренутног ука светине и вечног, исконског заноса песничког.“; Предраг Палавестра, „О Лази Костићу као критичару“, предговор, *Сабрана дела Лазе Костића: О књижевности, мемоари, књига прва*, (приредили: Предраг Вукадиновић, др Драгиша Живковић, др Хатица Крњевић, Младен Лесковац, др Живомир Младеновић, Владимир Отовић, др Предраг Палавестра, др Светозар Петровић), Матица српска, Нови Сад, 1991, стр. 9.

слевица очигледне образовне ненадмашности и потребе да се постојећи недостаци препознају и коригују, а ради неговања опште добробити. За Лазу Костића српском друштву било је неопходно образовање, али је то процес који је трпео сталне изазове нудећи бројне странпутице као неизбежан пут у прогрес. Његова потрага за лепим као *spiritus movens* спектра бројних друштвених активности била је иницијатор и тада немогућег: употпуњавања идеализма, идеја али и политичких становишта естетским и етичким примесима. У први мах такав ускомешај духа као „плодан укрштај⁶⁾ заноса и разума“⁷⁾ могао је пре да подсећа на слабост наивног заступника, а не на озбиљно у обзир узет социјално одговоран став. Уколико уважимо, да је оновремени (читај и ововремени) носећи карактер политичког деловања и међу Србима био препознат у речи: „устарабари“⁸⁾ односно они који подржавају надмоћно и прилагођавају му се ради сопственог користољубља,⁹⁾ тада је Лаза Костић, укључујући малобројне био њихов антипод. „Устарабари су људи који се држе тарабе, који од свакога ветра беже у заветрину, од сваке незгоде траже заклона. Та се врста људи у политици обично зове опортунисте.“¹⁰⁾ Костић није прихватао преузимање већ затеченог мишљења о нечему и запечаћеног погледа о неспојивости одређених појава. Сасвим супротно томе он се трудио да продре што дубље у одређена тумачења друштвених и политичких идеја и из угла потпуног раскринкавања укаже и на могућност одрживог сусрета наводно неспојивог. Овај принцип *coincidentia oppositorum*-а Костић је примењивао у свом стваралачком

6) „Костићева онтологија и естетика не могу раздвајати, јер се заснивају на истом „основном начелу“, на начелу укрштаја.“; Петар Милосављевић, *Триптих о Лазу Костићу*, Народна библиотека „Карло Бијелицки“, Сомбор, Графос Нови Сад, Нови Сад, 1991, стр. 41.

7) „Његова естетика и његова поезика почивале су на униерзалном космичком принципу укрштаја, одакле се у критику и критичку теорију пренело тумачење да велика и права уметност, а нарочито поезија, представља плодан укрштај заноса и разума, симетрију и хармониан склад стваралачке маште и објективне истине.“; Душан Недељковић, *Српски дијалектички панкализам у XIX веку, Лаза Костић*, Српска књижевна задруга, Београд, 1960, стр. 221.

8) „Ал од тих свију сталније су ствари: УСТАРАБАРИ.“, Јован Јовановић Змај, *Устарабари*, Нови Сад, 1873.

9) Ближе види: Саша Марковић, „Хипокризија као претендент на архетип недореченог у политичкој мисли код Срба“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 1/2015, стр. 57-70.

10) Лаза Костић, *О Змају*, Матица српска, Нови Сад, 1989, стр. 87.

животу, примерено у уметности и емотивном животу¹¹⁾ али крајње неуобичајено за политичку и најширу друштвену делатност. Отуд је „Костићев животни пут непрестано титрао на граници између узлета и разочарења.“¹²⁾ Другима неухватљив, својствен својој мисаоној водили, Костић је активно учествовао у политичком и друштвеном животу сопственог народа у другој половини 19. века, нарочито се упињући да досегне животворност националне идеје, а међу омладином однегује истомишљенике и родољубце спремне на жртву. Часопис *Преодница* који је покренут 1861. био је почетак националног препорода и романтизма каквог нам је нудио у свом мисаоном конструкту Лаза Костић.

2. НАЦИОНАЛНИ ТРИБУН И ДОСЛЕДНИ ЛИБЕРАЛ

Своје националне идеје Лаза Костић је врло посвећено и са изразитом вољношћу артикулисао кроз учешће у раду Српске народне слободоумне странке где је био један од најближих сарадника Светозара Милетића¹³⁾ и кроз рад Уједињене омладине српске. Носећа мисао овог националног полета била је идеја народног суверенитета и право народа на самоопредељење. Либералне идеје Костић је прихватао на основу трагања за лепим и дијалектици препознате естетике и њеног уметничког израза. Његова свакидашњица имала је да се прилагођава обзирима негованих вредности, без обзира на тренутне историјске околности који ту свакидашњицу обликују. Са тим у вези Лаза Костић није прихватао социјални, односно материјалистички концепт стварности и људског постојања и због тога је врло рано ушао у полемику са изворним руским социјалдемократским концептом Николаја Чернишевског и са становиштем његовог присталице код Срба, са Светозаром Марковићем. Наиме Чернишевски, доследан материјалистичком концепту није толеришао могућност по-

11) Ближе види: Карл Густав Јунг, *Сећања, снови, размишљања*, Атос, Београд, 2015.

12) Милена Радовић Савић, *Рецепција књижевног дела Лазе Костића у српској књижевности прве половине 20. века*, нав. дело, 2016, стр. 12.

13) Ближе види и: Душко Ковачевић, *Светозар Милетић: живот и политика*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2009; Чедомир Попов, Дејан Микавица, *Сабрани списи Светозара Милетића*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1999; Дејан Микавица, *Светозар Милетић*, Прометеј, Радио телевизија Војводине, Нови Сад, 2016.

стојања лепоте мимо природе. „Све што није савршено лепо у природи – ружно је; све што колико-толико може да поднесе у вештини – изврсно је – ето правила на основу којег ми судимо.“¹⁴⁾ Костић је ове констатације Чернишевског сматрао за скрнављење људске креативности и за недопустиво ниподаштавање искрене унутрашње лепоте човека која произилази из његове потребе за стварањем. „Свега може нестати, само оне снаге у човеку што ствара све нове и нове лепоте... то неће нестати.“¹⁵⁾ Критикујући честе позиве Чернишевског на математичке принципе¹⁶⁾, Костић је славио неукротивост живота.¹⁷⁾ Човек чију личност карактерише овакав дух неспутане лепоте заправо је песник или стваралац који има предуслове да буде и мислилац и утиче на формирање политичких идеја. „Нема песника без мислиоца, као ни правог мислиоца без маште, без песника.“¹⁸⁾ Ова задојеност лепотом проистичала је из Костићевог хеленофилства и изванредног познавања старогрчке књижевности и филозофије - „префињени естетa, изразите хеленистичке провениенције“¹⁹⁾ Костићево неприхватање социјалистичког реализма у погледу развоја друштва формирало се на његовом националном идеализму о лепоти која настаје као процес развоја људске креативности. Брзоплетост у друштвеној мисли била је страна Лази Костићу. Због тога је он дошао и у сукоб са ставовима Светозара Марковића, као истинског представника школе револуцио-

14) Николај Гаврилович Чернишевски, „Естетички одношаји вештине ка природи“, *Летопис Матице српске*, Нови Сад, 1875, број 118, стр. 174.

15) Лаза Костић, „Примедбе на Естетички одношаји вештине ка природи“, *Летопис Матице српске*, Нови Сад, 1875, број 118, стр. 201.

16) „Математически строг можно доказать, что произведение искусства не можно сравниться с живым человеческим лицом по красоте очертаний.“; Николай Гаврилович Чернышевский, *Сочинения в двух томах*, том 1, *Эстетические отношения искусства к действительности*, Академия наук СССР, Москва, 1986, стр. 123.

17) Ближе види и: Ивана Јакшић - Јовановић, „Лаза Костић о естетичким схватањима Чернишевског“, *Зборник Матице српске за књижевност*, Нови Сад, 1960, књига 8, стр. 210-218.

18) Лаза Костић, „Ишчекивано и дочекано“, Сабрана дела Лазе Костића: *О књижевности, мемоари*, књига д, (приредили: Предраг Вукадиновић, др Драгиша Живковић, др Хатица Крњевић, Младен Лесковац, др Живомир Младеновић, Владимир Отовић, др Предраг Палавестра, др Светозар Петровић), Матица српска, Нови Сад, 1992, стр. 231.

19) Ближе види: Мирослав Тешић, „Три уплитаја Костића и Симовића“, Трибина Библиотеке САНУ (говорили: академик Светозар Кољевић, академик Мирослав Тешић, проф. др Мирјана Стефановић), САНУ, Београд, 2013, бр.1, стр. 108. Ближе види и: Лаза Костић, „Илијада, поглед на једну лепу главу“, *Српски летопис за годину 1870, 1871*, Матица Српска, Нови Сад, 1872, књига 113, стр. 90-113.

нарног социјализма међу Србима. Критикујући његов чланак „Реалност у поезији“, али и његове друге исписе где се, како је сматрао, егоизам намеће као водиља у развоју људског друштва,²⁰⁾ Костић је изнова упозорио на неодрживост становишта Чернишевског који је очигледан узор писању Светозара Марковића. Осим тога, Костић је Марковићу замерао далекосежну редукцију изворног филозофског становишта Чернишевског која је одисала „нихилистичким заносом“. Оваква вулгаризација изворних идеја²¹⁾, прекривена мантром наводног ослонаца на незаобилазну модернизацију српског друштва била, је по Костићу, опасан преседан својеврсног идеолошког насртаја на концепт српског националног романтизма који је као Феникс требао да уздигне државу некадашњег достојанства.²²⁾ Управо зато је Костић био „надромантични романтичар“²³⁾, потпуно нетипичан, осебујан и спреман да уметност живи, а у животу проналази инспирацију за своја дела и свој национални израз. Слободарски дух о којем је примером сведочио Лаза Костић, тешко је потискивао опрез и покров „рајинског менталитета“ и, у свом зачетку није могао рачунати на масовност. Свестан ових недостатака, Костић је нудио енергичност у одбрани либералних ставова надајући се њиховом утицају. Европа је у то време била заокупљена националним романтизмом којег су додатно подстицали различити државни и геополитички интереси. По узору и на револуционарне омладинце из Италије који су тежили уједињењу, развијала се омладинска организација национално посвећених и код Срба. Кулминација тих тенденција била је организациона скупштина Уједињене омладине српске²⁴⁾ у Новом Саду августа 1866. у згради Српске гимназије. Нацио-

20) „Управо егоизам порађа друштвеност. Човек воли друштво зато што воли себе.“; Светозар Марковић, „Реални правац у науци и животу“, *Српски летопис за годину 1870, 1871, Нови Сад, 1872*, књига 113, стр. 28.

21) Марковић поезију која се бави осећањима, односно друштвеним тривијалностима назива „друштвено онанисање“; Светозар Марковић, „Реалност у поезији“, *Целокупна дела Светозара Марковића*, књига два, (приредили: Татомир Анђелић, Виктор Г. Карасјов, Ђорђе Митровић, Хенрик Писарек, Андрија Стојковић, Драгоје Тодоровић) САНУ, Београд, 1987, стр. 90.

22) Лаза Костић, „Одговор Светозару Марковићу на његов чланак Реалност у поезији“, *Матица*, Матица српска, Нови, 1870, бр.18, стр. 422-426.

23) Мирослав Тешић, *Три уплићаја Костића и Симовића*, нав.дело, стр. 113.

24) Ближе види и: *Предлог устава за Уједињену омладину српску*, Књигопечатња Фр. П. Плајца, Велики Бечкерек, 1868.

нално усхићење било је усредсређено на развоју појма народности који је, заправо највиши облик остварења националне идеје. „Народност је вечна љубав за слободу, за право на напредак.“²⁵⁾ Друга скупштина Уједињене омладине српске одржана је наредне године у Београду са југословенским призивом и још бројнијим одазивом. Одисала је атмосфером снажног националног консензуса који је иницирао непријатни догађај на Чукур чесми 1862. Уједињена омладина српска била је организационо разноврсно орјентисана. Доминирао је принцип Светозара Милетића о „разједињењу - уједињењу“, односно о растеређеној повезаности идејно блиских, а територијално распрострањених. Романтичарска визија Лазе Костића подржавала је ове напоре као и релаксирани облик организовања. То је проистицало из Костићевог неприхватања било какве радикализације намере о преображају друштва. Наредни конгреси, одржани након убиства кнеза Михаила Обреновића радили су у атмосфери тенденције државних органа како Србије тако и Аустро-Угарске да легислативно подреде амбицију младих, што је неповољно утицало на развој заноса који је устукнуо пред првом невољом. „И одмах по убиству кнеза Михаила пештанска влада одлучно је затражила да Омладина изађе на јавност са пуним својим правилима и да се доведе у сагласност са земаљским законима о удружењима.“²⁶⁾ Осим тога организациони проблеми, наизглед текућа ствар, заправо су били сцена преламања дубљих несугласица у веза са тумачењем либералног концепта националне идеје. Тако је дошло до полемике и између Лазе Костића и Владимира Јовановића, неприкосновеног лидера Уједињене омладине о називу часописа. Јовановићев предлог био је *Млада Србадија* са образложењем да је ово покрет српске омладине ради еманципације националних интереса чији носилац треба да буде управо омладина. Са друге стране Костић се залагао за назив *Омладина* подразумевајући да је реч о српској и не ограничавајући етничким термин словенофилске претензије. Прихваћен је Јовановићев предлог и Костић је, без суревњивости радио на његовој промоцији међу младима мада је то био изузетно захтеван подухват. „Ево је истом

25) Јован Скерлић, *Омладина и њена књижевност 1848 – 1871*, Српска краљевска академија, Београд, 1906, стр. 115.

26) Исто, стр. 123.

по године дана како *Млада Србадија* на свет излази, па је већ грдна разлика у броју претплатника између данашњег дана и онога времена кад је лист почео излазити... Ми тврдо верујемо да је свест омладинска још будна и да племенити огањ родољубља у грудима омладинских чланова непрестано тиња...²⁷⁾ Костићев непоправљиви оптимизам био је израз посвећене енергичности која се није мирила са безнађем. Заправо то је био његов начин борбе против перфидности мађарске асимилације и концепта Јожефа Етвеша о јединственом мађарском политичком народу, а која се постојано надвијала над Србима још од времена сеоба са Косовско-Метохијских огњишта и то без обзира на њихову значајну улогу у одбрани царства²⁸⁾. „Елем тако ви, господине мађар вилаже (алудирајући на мађарске новине *Magyar világ* – примедба С.М.), међер ви лажете – тедо рећи – мађар ви лажете!... Ми не да нећемо да се утопимо у вас, боже сачувај!²⁹⁾ И поред тих околности Костић је био спреман да понуди спремност на суживот³⁰⁾, али су апели остајали неостварени. Постојећи притисак власти у Аустро-Угарској монархији, као и неодржив државни терор Турске империје, и поред гушења рада Уједињене омладине српске нису могли да обесмисле потребу српског удруживања у отпору. Напротив они су га подстицали, а Костић је у томе нарочито инсистирао. „Узајамност Црне Горе и Србије у великом делу ослобођења и уједињења Српства, то је народна потреба.“³¹⁾ Историјска позадина великих дела која су стојала пред српским народом морала је нарочито да се негује. Међутим, Лаза Костић том приликом ни-

27) Лаза Костић, „Члановима уједињене омладине српске“, Сабрана дела Лазе Костића: *О политици и уметности*, књига прва, (приредио др Предраг Палавештра), Матица српска, Нови Сад, 1990, стр. 152,153. Лаза Костић „Ишчекивано и дочекано“, Сабрана дела Лазе Костића: *О књижевности, мемоари*, књига два, стр. 231.

28) Костић се у својим иступима у мађарском парламенту, као представник Српске народне слободоумне странке често позивао на статус Срба у Царству утемељен на Привилегијама цара Леополда Првог, а чији су значај Мађари, али не само они желели да омаловаже и оспоре. „Из овога се јасно види да они Срби који су под Чарнојевићем амо доселили нису као бегунци дошли, него као војска од 70000, која је била свачим снабдевена, па још и новцем...“; Лаза Костић, „Говор одржан у пештанском парламенту 9. фебруара 1875. године“, Сабрана дела Лазе Костића: *О политици и уметности*, књига прва, нав.дело, стр. 293.

29) Исто,стр. 48.

30) „...уједињена омладина српска тежи братској сагласности и узајамности свију народа и људи, на пољу науке и општег напретка, и како би интересу и части самог мађарског народа било противно одупирати се таквој тежњи...“; Исто, стр. 184.

31) Исто, стр.186

је помишљао на емотивно пражњење које би националну реторику извргло у саблазан егоизма. Напротив, Костићу су били потребни одговорни људи који су разумели своју прошлост и прилазили јој са становништва истраживања без потребе прилагођавања оног што је одатле произишало. Малобројни су били представници овог карактера истраживача националног идентитета за који се залагао Лаза Костић. У више наврата, оним који су покушавали да се за такве издају Костић је скренуо пажњу за недораслост и изгледну штету која је тиме проистекла. „И г. Милићевић је тиме што се латио сабирања и уређивања живота и дела великих људи, по мом мишљењу, пао у погрешку па се латио посла који рамена његова нису кадра понети.“³²⁾ Осврт на прошлост требало је да буде упориште основног мотива слободног идентитета државе. По угледу на немачке романтичаре, српска упоришта у прошлости трагала су за догађајем који је требао да постане вододелница националног заноса и исток идеје „заветне нације“³³⁾. Косовска битка и њено народно предање о праведној жртви били су упоришна тачка култа прошлости. Ослањајући се на „историјско памћење“ о самосталној држави и придржавајући се обичаја и традиције Срби су утирали пут својој националној слободи и државном јединству. Опасност са којом се ова представа суочавала била је њена „халуцинација“ непримерена стварности. Осим тога у контексту тумачења носиоца традиције било је неизбежно одредити улогу Српске православне цркве. Костић је трагао за модерним изразом српског друштва и анахрони ставови цркве о опасности модерних идеја није за њега, у овом периоду био прихватљив. Он је постао изразити противник клерикализма који је сумњао у омладински национални занос препун нових идола и проистеклог идолопоклонства. Костићу је сметала „клерикална непомичност“ која је ниподаштавала историјски динамизам који је покренут отварањем националног питања. За њега је била неприхватљива одмереност и суздржаност у креирању циљева националне политике. Костић је поштовао и разумео улогу цркве у прошлости на тај начин што је препознао верски карактер некадашњих сукоба и, са тим у вези

32) Лаза Костић, „Да познамо наше класике“, Сабрана дела Лазе Костића: *О политици и уметности*, књига друга, нав. дело, стр. 29.

33) Ближе види: Милош Ковић, *Срби 1903-1914, Историја идеја*, Клио, Београд, 2015.

њене улоге у очувању идентитета. „Црква је само зато била важна у народној борби за опстанак, што су нам наши нападачи били надахнути религијозним фанатизмом, коме задатак беше сатарити сваку другу веру...“ Историјске околности, у Костићевом тумачењу су се увелико промениле али црква, односно њено руководство није била спремно за маргинализацију своје улоге нити да иницира сопствене промене које би осаврмениле њен значај. За Костића, некадашњи значај цркве прешао је у карактер улоге народа у процесу стварања слободне нације и државе. „Уместо да положи власт у руке народа, и да се захвали на ванредној почаст, он не само да не учини тога, него још допусти да се сва црквена власт усредсреди у једном сталежу, који се оснива на неприроди, на а наопаком тумачењу светог писма.“³⁴⁾ Предани либерал, Костић није прихватао клерикална ограничења националног развоја, али није ни негирао верске вредности. Своје незадовољство црквеном јерархијом Костић је конкретно испољио и неслагањем за избор Самуила Маширевића за српског патријарха. Услед тога, али и текстова критике којим је омаловажавао значај цркве, Костић и са њим и Светозар Милетић су били проглашени „као људи нерелигиозни и неморални...“³⁵⁾ Костић ове критике није прихватао већ је, у маниру одлучног либерала, поистоветио је становишта цркве са превазиђеним културним обрасцима, тумачећи просперитет и развој као избор „оће ли победити средњевековне предрасуде или дух данашњег времена и напредне образованости.“³⁶⁾ Његов израз попримио је „романтичну агресивност“.³⁷⁾

Костићева приврженост националној идеји и стварању слободне српске државе, дословно је била на испиту и током тзв. „источне кризе“ односно рата који је завршен Берлинским конгресом 1878. Стварањем независне српске државе, као и независношћу Црне Горе оствареним на овом конгресу, на чијим је маргинама, заједно са Јованом Ристићем учествовао и Лаза Костић остварен је тек одређен део волумиозне ро-

34) Дејан Микавица, *Лаза Костић, политичка биографија*, Прометеј, Нови Сад, 2011, стр. 60-61.

35) Андрија Стојковић, *Развитак филозофије у Срба 1804—1944*, Слово љубве, Београд, 1972, стр. 357.

36) Дејан Микавица, *Лаза Костић, политичка биографија*, нав. дело., стр. 70.

37) Исидора Секулић, *Лаза Костић*, internet, <http://ubsm.bg.ac.rs/latinica/dokument/296/lazakostic>, 01/10/2016

мантичарске замисли српских либерала. Аналитичан поглед на геополитичку ситуацију, који се трудио да одржи Јован Ристић³⁸⁾ проценио је методичку блискост Костићевих иступа – трезвеног али и усхићеног, уколико је могуће. Не одустајући од патриотских снова Лаза Костић је у наредном периоду био посвећен стварању идентитета слободне Црне Горе и критици вишеслојне и непримерене политике царске Русије која је, придавајући првенство Бугарској у својим интересима, Србију окренула према Аустро-Угарској монархији.

3. НЕУКАЛУПЉЕНИ СЛОВЕНОФИЛ

Очување националног идентитета имало је, по Костићу најшире словенско утемељење. Његово словенофилство проистицало је из прихватљиве замисли обједињења Словена које је, у ондашњим историјским околностима било адекватан одговор немачком уједињењу и, тако створеној германској претњи. „Последњи корак уједињењу немачкоме биће уједно и први корак уједињењу словенском.“³⁹⁾ Прожет словенофилством Костић је био сведок и најупечатљивије демонстрације словенске узајамности. Она је представљена великом етнографском изложбом у Москви 1866. Костић је о њој са одушевљењем⁴⁰⁾ писао: „Нек разаспу кубета Кремља, по западу источни зрак...“⁴¹⁾ Овом приликом Костић се у потпуности поистоветио са становиштем руских словенофила који су своју наклоност према Србима демонстрирали чувеном посланицом из 1860. чији је аутор био Алексеј Хомјаков.⁴²⁾

38) „Најгори исход, који би се могао замислити, могао бити тај, да Porta одбије наше захтевање, ну и у томе случају ми бисмо били у добитку, јер би нам она олакшала положај пред Европом, ако бисмо се одлучили, да градове узимамо силом оружја. Ја сумњам да ће до тога доћи...“; Јован Ристић, *Спољашњи одношаји Србије новијег времена*, друга књига 1860 -1868, Штампарија краљевине Србије, Београд, 1887, стр. 467.

39) Лаза Костић, „Светски догађаји и Мађари“, Сабрана дела Лазе Костића: *О политици и уметности*, књига прва, нав. дело, стр. 144.

40) „Московски словенски митинг био је истински хаџилук, панславистичка демонстрација првог реда... То је био први талас племе, која ће после десет година кулминирати пред Плевном, да одмах затим нестане у песку Берлинског конгреса.“; „Ишчекивано и дочекано“; нав. дело, стр. 231.

41) Јован Скерлић, *Омладина и њена књижевност 1848 – 1871*, нав. дело, стр. 183.

42) „Србија да буде срећна и јака, на радост свих Словена и да је уважавају сви народи.“; „Да будет Сербия счастлива и сильна, радостью для всех Славян и предметом уважения для всех народов!"; Алексей Степанович Хомяков, *К сербам. Послание из Москвы*, Internet, <http://www.odinblago.ru/filosofiya/homakov/tom1/12, 01/03/2016>

Тадашње искрено дивљење према Русији, код Костића проистицало је из става о националном ослобођењу Срба у чему најзначајнију улогу треба да одигра Русија кроз осведочени заштитнички приступ. „Па сад нека ми још ко каже да Бог не љуби свету Русију!“⁴³⁾ Међутим, након Сан-Стефанског мировног уговора, када је Русија подржала формирање Бугарске са територијалним аспирацијама које нарушавају националну и територијалну тежњу Срба, код многих русофила из Србије дошло је до преиспитивања ставова у погледу словенофилства и улоге Русије у стварању српске државе. Дубоко разочарење и код Лазе Костића допринело је, у каснијим годинама његовог живота његовом критичком осврту према руској државној политици. Костићев „иронизаторски тон“⁴⁴⁾ није мимоишао нити тенденцију у стварању наратива о Царској Русији као заштитници српства. Суочавајући заинтересовану српску јавност са сврсисходним односом руске царске политике и према Србима, у свом маниру, Костић је предочио сву мањкавост уобразиље о благонаклоности. Костић је писао да „српске ствари припадају тзв. Азијском одељењу“, односно да су „Срби за руско Министарство иностраних послова исто тако Азијати као нпр. Авганистанци.“⁴⁵⁾ Без обзира што је то могло да делује „револтантно“ овај приступ је био стварност који је у запостављању Срба у политици Русије био додатно појачан и већом посвешћеношћу Бугарима. „Главна је да су Срби онде несумњиво запостављен, нарочито у поређењу с Бугарима. Српски русофили покушавају да се теше да је та појава пролазна...“⁴⁶⁾ Костићев национални романтизам, разочаран поступком Русије у време „Источне кризе“, трудио се да разуме концепт руске политике. Тренутна наклоност на Балкану према Бугарима није била одраз бугарофилства, мада су нека штампана гласила у Русији на то указивала и у предвечерје Првог светског рата, а

43) Лаза Костић, „Дан и ноћ у московској „выставки“; Лаза Костић, *О политици, о уметности*, нав.дело, стр. 58.

44) Лаза Костић, *Књига о Змају*, предговор Драгиша Живковић, Матица српска, Нови Сад, 1989, стр. 15.

45) „Ишчекивано и дочекано“, нав.дело,стр. 218.

46) Исто, стр.219.

уз осврт на Балканске ратове 1912-1913,⁴⁷⁾ она је, заправо из перспективе заштите актуелне руске државне политике била плод преовлађујуће геополитичке комбинаторике. Њен крајњи циљ, без обзира на могућност различитих приступа био је принцип о Москви као трећем Риму, при чему четвртог неће бити.⁴⁸⁾ Балкански национални партикуларизми могли су да буду саучеснички део овог концепта, али то није било априорно и неизоставно, и то без обзира на сву конфесионалну блискост и примере историјске сарадње.⁴⁹⁾ Тачно процењујући величину свог народа, Костић је подржавао склоност да се политика Србије приклони моћнијем заштитнику, али то није била једносмерна активност и увелико је зависила и од тренутних интереса Русије. Том приликом Костић је подржавао концепт органицистичке повезаности који је био дивергентан његовом трезвеном и рационалистичком погледу. Ипак, овом приликом се не сусрећемо први пут са Костићевим наизгледним амбивалентним ставом. „Где год млади народ осећа да му прети опасност, а зна да по крви и вери припада сродном племену једне од највећих држава на свету, мали управа своје чежњиве погледе ка великом. Али кад жељно исчекивана заштита све дуже изостаје, збрчка се и нада.“⁵⁰⁾ Костићев опрез у односу према политици блискости са Русијом произилазио је и из његовог либералног, односно национално-романтичарског концепта усредсређености на национални израз. Такав концепт није могао да прихвати самодржавље царске Русије. „Аустрија је уставна држава, Русија је апсолутна, па кад уставна страда, а апсолутна се осили, онда слобода иде натраг.“⁵¹⁾ Костићев либерални идеализам, овом приликом остаје прилично необудљив, тим пре ако се има у виду њего-

47) Саша Марковић, „Српски војник и Велики рат – или о покушају нарушавања људског достојанства“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, број 3/2016, стр. 29.

48) „После падења второго Рима третій Римъ—Москва—всецѣло довѣлѣть самъ себѣ; а четвертому Риму не быт.“, Александар Кизеветтеръ, „Россия и Константинополь“ *Русская Мысль* 1914, книга VIII-IX, стр. 41.

49) „Заиста да ли је вредело да Русија страда и бори се хиљаду година, да постане хришћанска са Светим Владимиром и европска са Петром Великим, непрестано при том заузимајући нарочито место између Истока и Запада, да ли је вредело да све то учини само да би у последњем обрачуну постала оруђе «великој идеји» српској или «великој идеји» бугарској.“; Владимир Соловјов, *Светлост са истока*. Београд, Логос, 2006, стр. 106.

50) „Ишчекивано и дочекано“, нав. дело, стр. 230.

51) Дејан Микавица, *Лаза Костић, политичка биографија*, нав. дело, стр. 99.

ва наклоност републици.⁵²⁾ Ослонац на сопствене снаге био је покретач националне идеје и *conditio sine qua non* концепта самосталне српске државе. Костић је припадао овом покољењу српских националиста који су „више волели слободу уопште и слободу свог народа но далек и мутан сан славјанскога царства...Место Славјанског царства дошао је идеал Душановог царства.“⁵³⁾ Славјанофилство са почетка седме деценије 19. века им је пријало и чинило је много за надахнуће али је увелико зависило од расположења и интереса Русије, а често је сведочило о емотивном ставу „руске душе“ који је могао али и није морао да буде подударан са ставом руске државне политике

ЛИТЕРАТУРА

- Деретић Јован, *Кратка историја српске књижевности*, Internet, https://www.rastko.rs/knjizevnost/jderetic_knjiz/jderetic-knjiz_07.html , 09/02/2016
- Јакишић – Јовановић Ивана, „Лаза Костић о естетичким схватањима Чернишевског“, *Зборник Матице српске за књижевност*, Нови Сад, 1960, књига 8, стр. 210-218
- Јовановић Змај Јован, *Устарабари*, Нови Сад, 1873.
- Јунг Густав Карл, *Сећања, снови, размишљања*, Атос, Београд, 2015.
- Кизеветтеръ Александар, „Россия и Константинополь“ *Руская Мысль* 1914, књига VIII-IX, стр. 41.
- Ковачевић Душко, *Светозар Милетић: живот и политика*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2009.
- Ковић Милош, *Срби 1903-1914, Историја идеја*, Клио, Београд, 2015.
- Костић Лаза, „Апсолутизам и република“, *Застава*, 11. мај 1873.
- Костић Лаза, „Говор одржан у пештанском парламенту 9. фебруара 1875. године“, *Сабрана дела Лазе Костића: О политици и уметности*, књига прва, (приредио др Предраг Палавестра), Матица српска, Нови Сад, 1990, стр. 293.
- Костић Лаза, „Да познамо наше класике“, *Сабрана дела Лазе Костића: О политици и уметности*, књига друга, (приредио др Предраг Палавестра), Матица српска, Нови Сад, 1990, стр. 29.
- Костић Лаза, „Илијада, поглед на једну лепу главу“, *Српски летопис за годину 1870, 1871*, Матица Српска, Нови Сад, 1872, књига 113, стр. 90-113.

52) „...Два начела слобода и ропство, република и апсолутна монархија, спремају се на последњи, на одлучни бој...“; Лаза Костић, „Апсолутизам и република“, *Застава*, 11. мај 1873.

53) Јован Скерлић, *Омладина и њена књижевност 1848 – 1871*, нав.дело, стр. 189-190.

- Костић Лаза, „Ишчекивано и дочекано“, Сабрана дела Лазе Костића: *О књижевности, мемоари*, књига два (приредили: Предраг Вукадиновић, др Драгиша Живковић, др Хатица Крњевић, Младен Лесковац, др Живомир Младеновић, Владимир Отовић, др Предраг Палавестра, др Светозар Петровић), Матица српска, Нови Сад, 1991, стр. 231.
- Костић Лаза, *О Змају*, Матица српска, Нови Сад, 1989.
- Костић Лаза, „Одговор Светозару Марковићу на његов чланак Реалност у поезији“, *Матица*, Матица српска, Нови Сад, 1870, бр.18, стр. 422-426.
- Костић Лаза, „Примедбе на Естетички одношаји вештине ка природи“, *Летопис Матице српске*, Нови Сад, 1875, број 118, стр. 201.
- Костић, Лаза „Светски догађаји и Мађари“, Сабрана дела Лазе Костића: *О политици и уметности*, књига прва, (приредио др Предраг Палавестра), Матица српска, Нови Сад, 1990, стр.144
- Костић Лаза, „Члановима уједињене омладине српске“, Сабрана дела Лазе Костића: *О политици и уметности*, књига прва, (приредио др Предраг Палавестра), Матица српска, Нови Сад, 1990, стр. 152,153.
- Марковић Саша, „Српски војник и Велики рат – или о покушају нарушавања људског достојанства“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, број 3/2016, стр. 23-38.
- Марковић Саша, „Хипокризија као претендент на архетип недореченог у политичкој мисли код Срба“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 1/2015, стр. 57-70.
- Марковић Светозар, „Реални правац у науци и животу“, *Српски летопис за годину 1870, 1871*, Нови Сад, 1872, књига 113, стр. 28.
- Марковић Светозар, „Реалност у поезији“, *Целокупна дела Светозара Марковића*, књига два, (приредили: Татомир Анђелић, Виктор Г. Карасјов, Ђорђе Митровић, Хенрик Писарек, Андрија Стојковић, Драгоје Тодоровић) САНУ, Београд, 1987, стр. 90.
- Микавица Дејан, *Лаза Костић, политичка биографија*, Прометеј, Нови Сад, 2011.
- Микавица Дејан, *Светозар Милетић*, Прометеј, Радио телевизија Војводине, Нови Сад, 2016.
- Милосављевић Петар, *Триптих о Лази Костићу*, Народна библиотека „Карло Бијелицки“, Сомбор, Графос Нови Сад, Нови Сад, 1991.
- Недељковић Душан, *Српски дијалектички панкализам у XIX веку, Лаза Костић*, Српска књижевна задруга, Београд, 1960.
- Попов Чedomир, Микавица Дејан, *Сабрани списи Светозар Милетић*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1999.
- *Предлог устава за Уједињену омладину српску*, Књигопечатња Фр. П. Плајца, Велики Бечкерек, 1868.
- Радовић Савић Милена, *Рецепција књижевног дела Лазе Костића у српској књижевности прве половине двадесетог века*, докторска дисертација, Филолошки факултет, Универзитет у Београду, 2016.

- Ристић Јован, *Спољашњи одношаји Србије новијег времена, друга књига 1860 -1868*, Штампарија краљевине Србије, Београд, 1887, стр. 467.
- Секулић Исидора, *Лаза Костић*, internet, <http://ubsm.bg.ac.rs/latinica/dokument/296/laza-kostic>, 01/10/2016
- Скерлић Јован, *Омладина и њена књижевност 1848 – 1871*, Српска краљевска академија, Београд, 1906.
- Соловјов, Владимир, *Светлост са истока*, Логос, Београд, 2006.
- Стојковић Андрија, „Етички погледи Лазе Костића“, *Филозофија*, бр. 4, Београд, 1966.
- Стојковић Андрија, *Развитак филозофије у Срба 1804—1944*, Београд, 1972.
- Тешић Мирослав, „Три уплитаја Костића и Симовића“, *Трибина Библиотеке САНУ* (говорили: академик Светозар Кољевић, академик Мирослав Тешић, проф. др Мирјана Стефановић), САНУ, Београд, 2013, бр.1, стр. 108.
- Хомяков Степанович Алексей, *К сербам. Послание из Москвы*, Internet, <http://www.odinblago.ru/filosofiya/homakov/tom1/12>, 01/03/2016
- Чернишевски Гаврилович Николај, „Естетички одношаји вештине ка природи“, *Летопис Матице српске*, Нови Сад, 1875, број 118, стр. 174.
- Чернышевский Гаврилович Николай, *Сочинения в двух томах*, том 1, *Эстетические отношения искусства к действительности*, Академия наук СССР, Москва, 1986.

Sasa Markovic, Milos Savin

HORIZONS – POLITICAL THINKING OF LAZA KOSTIĆ

Resume

The political activity of Laza Kostić is inextricably linked to his broad cultural attitudes in connection with his lifestyle and society. Widely educated, he was able to understand the complexity of the historical moment and that, armed with the knowledge of modern ideas defined their own reflection. The National idea of Serbia in the second half of the 19th century was imbued with romanticism which was seeking to achieve a free Serbian state. Kostic, through his political activity in the Serbian Liberal Party and organization of the United Serbian Youth uniquely ar-

articulated his own vision of freedom and national sovereignty. Relying on historical models he was a critic of clericalism, but not faith, taking into account its role in society. He understood emotionally the value of the history of his people, without exaltation or sentimentality. He did not accept the socialist dogma that created class divisions within Serbian society. He looked to the unity of his nation and Pan-Slavic unity in search of values. He did not hide his disappointment at the failure of his ideas, but his idealism never crossed into idolatry, but tried to establish the right of his people to freedom. Posted idea Laza Kostic could accept the rejection of his ideals, and would strive harder in response. His Romantic ideals were articulated in his artistic expression, not in petty politics and unfulfilled ambitions. Therefore, he was unique when respected and when criticized.

Keywords: Laza Kostic, politics, nation, ideas, responsibility.

Сања М. Глизић*

Правни факултет, Универзитета у Београду

АНТИФОНТОВ НАПАД НА ФИЛОЗОФСKE ТЕМЕЉЕ АТИНСКЕ ДЕМОКРАТИЈЕ**

Сажетак

Будући да је Антифонт као филозоф, писац судских говора и политички вођа олигархијске странке, био један од најистакнутијих људи свога времена, он је за своју обавезу сматрао чување основних вредности полиса као заједнице кроз разложну критику постојећих законских решења. Таква улога истакнутих људи с једне стране показује не само њихово схватање моралних обавеза, већ уједно и општи став да једино кроз критику важећих закона, политичка заједница чува оквир у којем може да напредује. Одсуство разложне критике, с друге стране, указује на супротно, тј. на изостанак плуралности мишљења што је несумњив доказ политичке кризе у коју свако демократско друштво може да западне. Како је овакав политички став промовисан још од самих почетака институционалне демократије, анализа Антифонтине критике тадашњих закона је корисна за подсећање на темеље на којима почива демократско друштво. Приказ периода у којем је демократска Атина пролазила кроз кризу данас може бити добродошао путоказ, али и упозорење на грешке које би демократско друштво требало да избегне.

Кључне речи: истина, закон- *nomos*, природно право- *physis*, правда- *dikaiois*.

* Доцент

** Рад је настао у оквиру пројекта Правног факултета Универзитета у Београду: „Идентитетски преображај Србије“.

Највећи број аутора који се у данашње време баве проучавањем Антифонтових филозофских радова се у првом пасусу ограђују од решавања проблема идентитета једног или двојице Антифонта. Последица оваког става је чињеница да се до почетка XXI века већина аутора изјашњавала сепаратистички на основу привидне недоследности између каријере чувеног логографа (писца судских говора) који је био вођа олигархијског преврата 411. године пре н. е. и софисте за кога се претпостављало да гаји демократска осећања.¹⁾ На тај начин изоловано се улази само у анализу онога што је Антифонт написао. У овом раду поћи ће се од хипотезе да је постојао само један Антифонт који је био логограф, софиста и вођа олигархијског преврата,²⁾ зато што једино уз такав приступ може да се проникне у дубину Антифонтових ставова.

За разлику од филозофских дела других софиста, у чију се пристрасност извора из којих црпимо сазнање о њима може посумњати, фрагментарно сачувано Антифонтско филозофско дело „Истина“, у коме примењује јукстапозицију коју сагледава из опозитних углова,³⁾ јесу *ipsissima verba* софистичког покрета. Најзначајнији извор о Антифонтској „Истини“ је папирус откривен 1915. године у Оксириху (Египат). Скоро деценију касније, 1922. године нађене су још две колумне из истог Антифонтовог списка: *P. Оху*.

1) У групи сепаратиста је међу првима Бињоне изнео свој став о двојици Антифонта софисти и ретору. Е. Bignone, *Studi sul Pensiero Atico*, Rome 1965, стр. 170. Његово мишљење је касније покушао да промени Морисон.

J. S. Morrison, "Antiphon", *Proceedings of the Cambridge Philological Society* 187/1961, стр. 48-58. Лурија је на то одговорио истињући, као и Бињоне, доктринирану разлику између двојице Антифонта. S. Luria, "Antiphon der Sophist", *Eos* 53/1963, стр. 63-67. Ајвери је ове разлике покушао да ублажи приказујући политичку конверзију у Антифонтовим филозофским радовима. Н. С. Avery, "One Antiphon or Two?", *Hermes* 110/1982, стр. 145-158. Да би тек Гагарин у свом одговору сепаратисти Пендрику, уз одличну аргументацију, дао мишљење о постојању само једног Антифонта. М. Gagarin, "The Ancient Tradition on the Identity of Antiphon", *Greek, Roman and Byzantine studies* 31/1990, стр. 27-44; G. Pendrick, "Once again Antiphon the Sophist and Antiphon of Rhamnus", *Hermes* 115/1987, 47-60. Пендрик му је одговорио без чврстих аргумената. G. Pendrick, "The Ancient Tradition on Antiphon Reconsidered", *Greek, Roman and Byzantine studies* 34/1993, стр. 215-228.

2) С. Глигић, Историјскоправна анализа Антифонтових говора, докторска дисертација одбрањена у Београду 2014; М. Gagarin, *Antiphon the Athenian: oratory, law and justice in the age of the Sophist*, Austin 2002.

3) Највише сачуваних фрагмената показује да је Антифонт акцендовао однос *nomos*-а и *physis*-а, проблем који је у то доба био често разматран од стране софиста. За њега је однос између позитивних закона и природног права био важан због објашњења правде, теме која га је највише интересовала.

1364 и *P. Оху*. 1797 које садрже два дужа текста и *P. Оху*. 3647 који приказује један мањи део.⁴⁾ Интересантно је поменути да до објављивања ових фрагмената аутори који су проучавали Антифонта нису ни знали да је поларитет између природног права (*physis*-а) и позитивних закона (*nomos*-а) био део његовог интересовања, односно да је о томе писао у свом делу „Истина“. Постојали су докази само да се Антифонт одвојено бавио овим темама. Ретки аутори⁵⁾ који су у XIX веку нагињали да прихвате идентификацију Антифонта који је написао „Истину“ са оним који је написао „Тетралогије“ и три сачувана судска говора,⁶⁾ били су свесни да је он доста тога рекао о *nomos*-у, али ни за једну од тих изјава не можемо бити сигурни да репрезентују његово мишљење. Што се тиче *physis*-а, Аристотел нас информисе да је Антифонт идентификовао материју са природом, наводећи да је *physis* кревета дрво.⁷⁾ Међутим, нико од античких аутора не говори о томе да је Антифонт супротстављао *physis* *nomos*-у, нити да је о њима дискутовао заједно. У XX веку ситуација се променила и сачувани фрагменти из папируса нам омогућавају да сазнамо више о најобимнијој дискусији посвећеној односу *nomos/physis* из V века пре н. е.

Циљ овог рада је да покаже да материјал садржан у „Истини“ може да се посматра као део олигархијске каријере Антифонта, чувеног беседника, о чему сведоче и његова друга филозофска дела. Тиме би се елиминисао и главни аргумент сепаратиста који у „Истини“ однос између *physis*-а и *nomos*-а виде као превагу *physis*-а, чиме се ојачавају демократске тврдње о једнакости базираној на универзалној људској природи (*physis*) насупрот произ-

4) *P. Оху*. 1364 и *P. Оху*. 1797 су први објавили В. Р. Grenfell и А. S. Hunt 1922. године. Текст са коментаром је дат у H. Diels und W. Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker* 6th ed., Berlin 1952. Комплетно са *P. Оху*. 3647 (први је објавио М. S. Funghi, *The Oxyrhynchus Papyri* 52, стр. 1-5, Oxford 1984.) садржано је у F. Decleva Caizzi and G. Bastianini, „Antipho“, *Corpus dei papiri filosofici greci e latini* (ed. F. Adorno), Florence 1989, стр. 176-236.

5) R. C. Jebb, *The Attic Orators* I, London 1876; J. Nicole, *L'apologie d'Antiphon*, Paris 1907; F. Blass, *Commentatio de Antiphonte Sophista Iamblichii auctore*, Kiel 1889; A. Heffter, *Die athenäische Gerichtsverfassung*, Cöln 1822.

6) „Тетралогије“ су хипотетички судски говори који садрже одређене аргументе карактеристичне за форензичне говоре. Антифонт их је написао као филозофски трактат који је служио његовим ученицима да вежбају беседништво. Због тога, ни за њих, као ни за судске говоре, пошто су написани по наруџбини, не можемо рећи да представљају Антифонтново мишљење.

7) Аристотел, *Физика* 193а 12.

вољној вештачкој разлици у законима (*nomos*).⁸⁾ Међутим, можда је Антифонт, када је на почетку „Истине“ дао демократску дефиницију правде (*dikaios*), којом се грађанима Атине саветује да послушно примењују законе, искористио *nomos-physis* антитезу као оружје којим би могао да демонстрира инхерентну неспособност *nomos*-а да обузда моћну снагу *physis*-а. „Истина“ ће бити приказана не као демократска, већ као олигархијска пропаганда, изражавајући осећања која су у комплетној хармонији са оним што је написао Антифонт софиста и беседник.

1. АНТИФОНТОВА АРГУМЕНТАЦИЈА

Пошто живимо у времену у коме се често оспорава валидност закона, било због рестрикција које ти закони постављају појединцима или због тога што они стоје на путу политичких и других пожељних општих циљева, ми смо у доброј позицији да схватимо оно о чему Антифонт пише у „Истини“.⁹⁾ Још је Хипија говорио да нас закони у многим стварима ограничавају у односу на природу,¹⁰⁾ али је тек Антифонт у својој расправи о истини отишао корак даље

8) F. Altheim, "Staat und Individuum bei Anthipon dem Sophisten", *Klio* 20/1926, стр. 260; M. Untersteiner, *The Sophists*, Oxford 1954, стр. 233-271; W. K. C. Guthrie, *A History of Greek Philosophy* III, Cambridge 1969, стр. 107-110; C. Moulton, "Antiphon The Sophist, On Truth", *Trasactions of the American Philological Association* 103/1972, стр. 329-366.

9) За време владавине Перикла (495-429. година пре н. е.) апсолутну превагу имао је *nomos* који је био основа социјалног мира. Међутим, након његове смрти у скупштини долази до жучних расправа о преиспитивању старих законских прописа. Како Тукидид описује, проблем је постао актуелан после напада на Митилену (428. године пре н. е.) и Мелос (416. године пре н. е.), које су Атињани учинили у току Пелопонеског рата. Поларитет односа *nomos*-а и *physis*-а, може се уочити у оба случаја јер су Атињани у скупштини донели одлуку да се сви мушкарци у овим полисима убију, а жене и деца продају као робови. У Митиленској дебати, која се у атинској скупштини водила између Клеона и Диодота, Клеон инсистира на аргументацији заснованој на *nomos*-у и онемо што он мисли да је морално исправно, за разлику од Диодота, који свој став заснива на *physis*-у и државним интересима. За Клеона град је снажан све док његови закони остају непромењени. Те законе је донела скупштина и они истовремено показују шта је праведно и шта је у складу са државним интересом, а по њима се кажњавају Митилењани зато што су лоше поступили. Диодот истиче да је у природи свакога, било да је у питању појединац или држава, да чини нешто што је лоше и ниједан закон то не може да спречи. Освета према Митилени јесте у складу са законом, али није у складу са државним интересима. По њему треба размислити како да се Митилењани најбоље искористе. Са друге стране, у Мелоском дијалогу из атинске скупштине једногласно доминира став заснован на *physis*-у. Тукидид, *Повјест Пелопонеског рата* (превод С. Телар), Београд 1991, 3.37.3-40.4; 3.44.1-47.5; 5.105.

10) Plato, *Protagoras* (translated by R. Waterfield), Oxford University Press, London 1994, 337 c.

и стао на становиште да је већина ствари које долазе од *nomos*-а у стању отвореног рата са *physis*-ом. Како је онда Антифонт наставио да разрађује ову антитезу?

Одговор се може пронаћи у фрагментима сачуваних папируса откривених почетком XX века.¹¹⁾ Њихова интерпретација суочава нас са одређеним проблемима, не само због тога што је потребно повезати оно што је Антифонт написао у „Истини“ са оним што је писао у другим својим радовима, него је неопходно показати и унутрашњу доследност или недостатак тога. Напредак у разумевању ових проблема није увек линеаран и једноставан. Могуће је да је баш због тога дефиниција правде коју Антифонт даје на почетку: „Правда се огледа у томе да човек не прекорачује законске одредбе полиса чији је грађанин.“¹²⁾ (44А, 1.6) подстакла ауторе који су истицали његова демократска опредељења на такав закључак.¹³⁾ Међутим, Антифонт на овом месту не даје своју дефиницију правде, него је поставља као проблем који намерава да истражи,¹⁴⁾ о чему и сам говори (44А, 2.24). Оваквим почетком уводи нас у дискусију о опозицији *nomos*-а и *physis*-а, што само по себи представља вредност, јер нам показује начин на који су о овој теми дискутовали софисти.

Мало је вероватно да је Антифонт одмах на почетку изрекао своје виђење правде, зато што након тога даје препоруку да се игноришу закони када год је то могуће (44А 1.12), а убрзо износи

11) „Истина“ је подељена на три дела: у фрагментима 44А и 44В Антифонт говори о односу *physis/nomos*, док у фрагменту 44С приказује своје схватање правде (*dikaiois*). Фрагмент 44А садржи шест комплетних колумни (седма је делимично сачувана) и бави се антитезом *nomos-physis*, а фрагмент 44В садржи две колумне и бави се примарно настанком природног права. Антифонт у В фрагменту говори о одржавању неприродности између различитих класа и раса, при чему напомиње да су сви људи једнаки по својим физичким функцијама и захтевима – варвари се у складу са *physis* не разликују од Грка. У раду је коришћен превод који су дали Дилс и Кранц зато што већи број аутора користи овај превод. Н. Diels and W. Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker*, стр. 346-350. Новији превод може се наћи у F. Declewa Caizzi and G. Bastianini, „Antipho“, стр. 176-236. Разлика је у нумерацији фрагмената 44А и 44В који су у новијем преводу обрнути у односу на стари превод, што има смисла јер се у 44В (по старом преводу) говори о пореклу природног права. Фрагмент 44С је исти у оба превода.

12) Идентичну дефиницију помиње Платон. Платон, *Закони* (превод А. Вилхар), Београд 1990, 714д.

13) F. Altheim, „Staat und Individuum bei Anthipon dem Sophisten“, 260; M. Untersteiner, *The Sophists*, 233-271; W. K. C. Guthrie, *A History of Greek Philosophy* III, 107-110; C. Moulton, „Antiphon The Sophist, On Truth“, стр. 329-366.

14) T. J. Saunders, „Antipon the Sophist on Natural Laws (B44DK)“, *Proceedings of the Aristotelian Society* 78/1977-78, стр. 219-220

и убедљиву аргументацију критикујући законе и судску процедуру (44А 1.23-31 и 6.9-7.15). Он по свој прилици наводи поглед на правду из угла човека на улици који зарад свог угледа и части поштује законе.¹⁵⁾ Антифонтон закључак по овом питању јасно је наведен: уколико се неко понаша праведно у складу са овом дефиницијом, зарад личних интереса који могу да буду на штету интереса других, то је у супротности са природом (44А 2.23-30).¹⁶⁾

Пошто је приликом дефинисања правде предност дао законима, поставља се питање: Каква је то правда која је најповољнија? Антифонт даје дводелно правило: најповољније је да се закони поштују пред сведоцима, али ако они нису присутни треба следити природно право (44А, 1.12). Директна опозиција *nomos*-а и *physis*-а тачно је утврђена: понашање у складу са првим правилом је производ споразума, зато што су закони наметнути (44А, 1.23-31), а понашање у складу са другим правилом је природно, зато што *physis* претходи свим конвенцијама, није производ споразума (не зависи од *potoi*) и нужно постоји без обзира на постојање закона (44А, 1.32-2.3). Ова опозиција се надовезује на паралелну опозицију између мишљења о репутацији и истини: „Онај ко крши законе избећи ће срамоту и казну ако га они који су склопили споразум не виде, али не и ако га виде. Међутим, ако се неко усуди да прекрши законе природе, што је немогуће, штета коју претрпи неће бити мања чак и ако га нико не види, нити већа ако га сви виде; он је истинито оштећен.“ (44А 2.4-22).

Опозиција закона и природе провлачи се кроз цео овај фрагмент, али неколико Антифонтоних опаски сугеришу да она није толико јака и очигледна, како би се можда могло помислити на први поглед. „Већина ствари“, дакле не све ствари, каже Антифонт, „су праведне у складу са законом и непријатељски настројене према природи“ (44А 2.23-30), чиме наговештава да су неке ствари можда конзистентне са оба. Касније, у трећој колумни, метафорично наводи делове тела (очи, уши, језик, руке, ноге и мозак) које човек

15) Овакво виђење било је карактеристично за Протагору који напомиње да је праведно: „законима увести ред у градове и тиме створити чврсту везу пријатељства и заједнице.“ Plato, *Protagoras* 322c, 324a-b, 325a-b, 326c-d. Ксенофонт указује да је и Сократ прихватио овакав концепт правде. Xenophon, *Memorabilia, The Older Sophists* (ed. R. K. Sprague), Columbia: University of South Carolina Press 1972, 4.4, 12.

16) Управо на овакав начин Каликле и Хипија објашњавају зашто су у већини случајева *nomos* и *physis* у супротности један другоме. Plato, *Gorgias* (translated by R. Waterfield), Cambridge University Press 2008, 482e; *Protagoras* 337a.

мора да користи у складу са законом и напомиње да је незаконито понашање подједнако конгенијално или слично природи као и законито понашање, имплицирајући пре отворену везу, а не опозицију између *nomos*-а и *physis*-а. Затим се говори да је природно живети и умрети, односно да и у природи, као и код правде, постоје предности и мане. Смрт је незгодна, чак иако је природна, односно није све што проистиче из *physis*-а повољно и то је предност која је пожељна (44A, 3.16-20).

Генерално посматрано захтеви закона намећу ограничења природи и штета која настане прекорачењем одредби *physis*-а мања је од штете која настане непоштовањем закона, зато што у другом случају човек може бити ухваћен и кажњен. Антифонт на основу тога долази до закључка да ограничења која прописују закони нису у складу са људском природом. Према томе, Антифонт критикујући законе ради на новом критеријуму у складу с којим оно што је добро и лоше идентификује са предностима и манама. Ово су наравно природне предности и мане. Међутим, за разлику од аутора¹⁷⁾ који су заступали став да Антифонт управо у овом фрагменту истиче радикалну критику закона, међу ауторима који га нису видели као радикалног критичара закона издвајају се мишљења Керфирда (*Kerferd*) и Мултона (*Moulton*) који напомињу да Антифонов критеријум није чиста и једноставна људска природа, већ преимућство које произлази из људске природе.¹⁸⁾ Оно што је повољно или корисно помаже природи и то је њена предност, а израз „помажући природи“ сугерише да се овде не говори уопштено о природи, већ о људској природи којој, као што то може бити случај, се може помоћи или јој се може нанети штета. Као добро, третира се оно што даје предности човеку у складу са његовом природом и тврди се да одредбе закона и друштвене норме не помажу природи, *a contrario* оне су наметнути окови и спреге које више спречавају него што доприносе ономе што је потребно. Оставља се отворено питање да ли изузетно неки закони могу да помогну природи, што је међу ауторима постало контроверза.¹⁹⁾ Какав год да је одговор на

17) M. Nill, *Morality and Self-interest in Protagoras, Antiphon and Democritus*, Leiden 1985, стр. 55-56.

18) G. B. Kerferd, "The moral and Political Doctrines of Antiphon the Sophist. A Reconsideration", *Proceedings of the Cambridge Philological Society* 4/1957, стр. 31-32; C. Moulton, "Antiphon The Sophist, On Truth", стр. 337-338.

19) Саундерс и Мултон мисле да мору T. J. Saunders, "Antiphon the Sophist on Natural Laws (B44DK)", 226; C. Moulton, "Antiphon The Sophist, On Truth", стр. 329-350. Хавелок

ово питање превасходно опште гледиште Антифонтове дискусије је „да је моралност спроведена законима и обичајима супротна природи, а природни начин је оно што се преферира“.²⁰⁾ Нарочито оштар напад упућен је на неспособност и неефикасност судова, као и на правни систем који није у стању да ограничи неправедна деловања, било да је у питању одбрана жртве или сведока. Све ово не помаже, већ наноси штету природном праву.

И у четвртој колумни може се видети сличан образац по коме је Антифонт поступао у трећој колумни, мада мање јасно. *Nomos* и *physis* се прво налазе у строгој опозицији, али како рад напредује више сличности избија у први план, да би до краја опозиција била истовремено и присутна и одсутна. Није нужно да *nomos* увек буде у супротности са *physis*-ом, али јесте чињеница да *physis* не прописује шта треба да гледамо, докле год можемо да видимо. Оно што пружа задовољство и не повређује уједно је и корисно, за разлику од онога што узрокује патњу (44А, 4.8-22). Преимућства у складу са природом су истинита; она не ограничавају човекову природу у потрази за задовољством, отуда она не узрокују патњу и бол (44А, 4.6-8). Преимућства прописана законима нису истинита: „закони треба да буду обавезани оним што природа налаже, а у складу са природним правом је да сви буду слободни.“ (44А, 4.1-5). Притом, преимућства која произлазе из природе и које Антифонт назива истинитим су једина која човеку пружају задовољство.²¹⁾ Трајна недвосмислена позитивна вредност која се може претпоставити у овом делу „Истине“ је преимућство: некада га има више ако поштујемо законе, а некада уколико се понашамо у складу са природним правом. Освалд (*Ostwald*) закључује да је Антифонт описивао преимућства која се акумулирају унутар људског бића на основу диктата друштва и природе, односно да се делимична истина може наћи у оба.²²⁾

мисли да закони не могу да помогну природном праву. Е. А. Havelock, *The Liberal Temper in Greek Politics*, New Haven 1957, поглавље 10.

20) W. K. C. Guthrie, *A History of Greek Philosophy* III, 112.

21) W. Kranz, "Daz Gesetz des Herzens", *Rheinisches Museum für Philologie* 94/1951, стр. 231.

22) M. Ostwald, „*Nomos and Physis in Antiphon's Περί Ἀληθείας*“, *Cabinet of the Muses: Essays on Classical and Comparative Literature in Honor of Thomas G. Rosenmeyer* (edited by M. Griffith and D. J. Mastronarde), Atlanta 1990, 303. Касин, такође сагледава позитивне вредности обе стране, одбијајући да прихвати преимућство природе. B. Cassin, "Barbariser" et "citoyenner" ou On n'échappe pas à Antiphon", *Rue Descartes* (Collège international de philosophie) Jan. 3/1992, стр. 24-27.

Након кратког раскорака, у следећој колумни Антифонт се враћа на тему права и правде, цитирајући специфичне случајеве у којима је поштовање закона непријатељски настројено према природи: „Они који се бране од напада који нису сами изазвали и они који су добри према својим родитељима чак и када родитељи лоше поступају према њима, као и они који нуде супротној страни да се закуне,²³⁾ а сами нису вољни да говоре истину, примери су супротни природи који изазивају више патње када је могуће мање и мање задовољства када је могуће више и представљају третман који би могао да се избегне.” (44А, 5.5-25). Ова три поступка су по атинским законима била кажњива,²⁴⁾ а Антифонт закључује да је то у супротности са природним правом. По њему би закони били корисни само, уколико би пружили помоћ онима који их се придржавају, а казнили оне који то не чине (44А, 5.25-6.3). Међутим, закони не спречавају да се злочин изврши и не гарантују задовољење жртви, због чега правда у складу са законом није у стању да помогне жртви. На суду оптужени и тужилац налазе се на равноправној основи. Обојица подједнако могу да убеђују поротнике у истинитост својих тврдњи: тужилац може да тврди да је оптужени крив, а оптужени може да пориче кривицу (44А, 6.3-7.15).

У литератури је различито објашњаваан овај фрагмент Антифонта „Истине“. Барнис (*Barnes*) сугерише да је Антифонт дао социолошки поглед заснован на увиду да је атински правни поредак лоше функционисао, па је у складу са тим закључио да само у Атини и сличним полисима закони нису ваљано вршили превенцију злочина и пружали помоћ онима који су се придржавали закона.²⁵⁾ Моултон сматра да је Антифонт истакао, као највећу ману правног система античке Атине, реторичко убеђивање поротника

23) Овај трећи пример објашњава Аристотел у *Реторици* као случај када частан човек, да би се одбранио на суду, нуди супротној страни могућност да се закуне. Уколико супротна страна то прихвати, добија предност у очима поротника. Аристотел, *Реторика* (превод М. Вишић), Загреб 1984, 1377а.

24) На пример у Атини је од Солона био на снази закон који прописује обавезу деце да својим остарелим родитељима обезбеде храну, смештај и пристојну сахрану. Посебни државни орагани водили су рачуна да се закон поштује, а у случају лошег третмана према родитељима следила је јавна тужба *graphe gonéoon kakóseos*. Санкција је била делимична атимија (губитак часних права), која је могла да се избегне једино у случајевима када отац своју децу није школовао (или није дао на занат), када рођење детета није било легално или је сина дао у проституцију. B. G. Glotz, *La Solidarité de la famille dans le droit criminel en Grèce*, Paris 1904, стр. 359-360; D. H. MacDowell, *The Law in Classical Athens*, London 1978, стр. 92.

25) J. Barnes, *The Presocratic Philosophers II*, London 1979, стр. 213.

на суду, нарочито када је оптужени убеђивао поротнике да није крив. Додаје да је Антифонт жалио због овакве употребе реторике, јер су његове симпатије биле на страни жртава злочина.²⁶⁾ Међутим, чини се да ови аутори чине неправду према Антифону као филозофу и логографу. Он је пре свега желео да укаже на то да правни систем треба да обезбеди кажњавање злочина и да гарантује надокнаду штете онима који су је претрпели због неправде. Његови ставови већма су засновани на филозофској критици и моралном ставу него на социолошком испитивању. У складу са тим овај фрагмент би можда пре могао да се посматра као Антифонов покушај расправе о ограничењима законске правде, односно као његов напад на филозофске темеље демократије.

Сагледавајући фрагмент 44А као целину, може се уочити да Антифонт мисао има прогрес од јасне и директне опозиције на почетку до односа који постаје проблематичнији у зависности од тога како се нови аргументи укључују. Сличан ред може се уочити и у преостала два фрагмента.

Фрагмент 44В почиње Антифоновим опажањем да су познати и поштовани закони суседа, али не и оних који су далеко. Игноришући законе других, Антифонт наставља, „постали смо варвари једни према другима“, а у складу са *physis*-ом Грци и варвари би требало да буду исти у сваком погледу (*panta pantes*). Одмах након тога закључује овај фрагмент набрајајући физиолошке особине које сви људи поседују по природи, као што су удисање ваздуха устима и носем или ходање ногама.

Овај пасус истиче се као афирмација Антифонових егалитаристичких погледа на људско друштво,²⁷⁾ односно као тежња за „јединственим човечанством”.²⁸⁾ Софиста се због својих „левичарских“ ставова, у којима предност даје природном праву у односу на позитивно, проглашава „екстремним демократом”.²⁹⁾

У другој половини XX века издваја се Моултонова сумња у став да се Антифонт антитеза *physis-nomos* може назвати „екстремно демократском”, „радикалном” или „идејом левог крила”.

26) C. Moulton, “Antiphon The Sophist, On Truth”, стр. 341-343.

27) W. K. C. Guthrie, *A History of Greek Philosophy* III, стр. 152-153.

28) H. C. Baldry, *The Unity of Mankind in Greek Thought*, Cambridge 1965, стр. 43-45.

29) S. Luria, “Antiphon der Sophist”, 65. Овде се може упутити замечка аутору што користи термин „левичарски“, с обзиром на то да се у V веку пре н. е. овакво одређење нечијих ставова извесно није користило. Можда би боље било да је напоменуо да је у питању била тежња ка социјалном бољитку.

Он мисли да се ради о доминантном мишљењу међу Атињанима који су живели у последњој декади V века пре н. е.³⁰⁾ Свој суд заснива на тези да се Антифонт угао гледања на однос између природног и позитивног права не разликује од визије, коју је изнео Диодот у Митиленској дебати (428. године пре н. е.).³¹⁾ Ова дебата се у атинској скупштини водила између Клеона и Диодота. Клеон је инсистирао да се сви мушкарци у овом полису убију, а жене и деца продају као робови. Своју аргументацију је конструисао на *nomos*-у и ономе што је он мислио да је морално исправно.³²⁾ Диодот је свој став засновао на *physis*-у и државним интересима: „Наш посао није да се понашамо као судије које суде криминалцима; уместо тога било би боље да пронађемо метод за модернизацију наших казни, на тај начин у будућности омогућићемо себи пуну корист од градова који нас већ сада подржавају. Ми треба да спознамо да је основ наше сигурности у доброј организацији, а не у казнама прописаним законом.”³³⁾ Чињеница да је Диодот победио на гласању у скупштини је определила ауторе да овакво схватање односа *physis*-а и *nomos*-а назову преовлађујућим мишљењем тадашње Атине.³⁴⁾

Јасно се на почетку може уочити имплицитни поларитет између *physis*-а, по коме су сви људи слични зато што имају исте физиолошке особине, и *nomos*-а, у складу са којим се делимо на Грке и варваре. Једна страна овог поларитета ојачана је наглашавањем идентитета по *physis*-у – *panta pantes* (све свима), али друга страна – разликовање у поштовању закона је мало замагљена. Антифонт не показује ову разлику просто тврдећи да се у зависности од поштовања закона људи деле на Грке и варваре, већ да смо у том погледу постали варвари једни према другима, због чега смо слични. Парадоксално, али управо на том месту се можда може видети његово олигархијско убеђење, у оквиру дискусије о конкретном закону. Наиме, познато је да је Перикле 451. године пре н. е. предложио Закон о држављанству који је скупштина усвојила, ограничавајући

30) C. Moulton, “Antiphon The Sophist, On Truth”, стр. 330-366.

31) Вид. фусноту 9.

32) Тукидид, 3.37.-3.40.

33) Тукидид, 3.46.

34) H. C. Avery, “One Antiphon or two?”, стр. 148; M. Ostwald, *From Popular Sovereignty to the Sovereignty of Law: Law, Society, and Politics in Fifth-Century Athens*, Berlely 1986, стр.308; L. Strauss, *Природно право и историја*, Београд 1997, стр. 112.

држављанство само на оне чија су оба родитеља грађани Атине.³⁵⁾ Под условом да се овај фрагмент схвати као дискриминација варвара, могуће је да је Периклов Закон подстакао овакву Антифонову реакцију.

Разлика између Грка и варвара је истовремено и њихово идентификовање са варварима, тако да у извесном смислу они су слични. Оно што се на почетку појавило као детерминисана опозиција између две области *nomos*-а и *physis*-а, испоставило се као комплекснија и парадоксалнија веза разлика и сличности. Ситуација се додатно компликује када се схвати да су сви слични у складу са *nomos*-ом, због чега су сви постали варвари, што засигурно има негативну конотацију. С друге стране, у складу са *physis*-ом сви смо слични, али још увек постоје две категорије варвари и Хелени, што имплицира сталну опозицију.

Фрагмент 44C,³⁶⁾ садржан у трећем папирусу (*P. Оху*. 1797) на основу првог читања оставља утисак као да је писан другачије у односу на претходна два, зато што се не говори о опозицији *nomos*-а и *physis*-а. Антифонт ни на једном месту не помиње *physis*, уместо тога приказује две различите дефиниције правде (*dikaiois*) у складу са *nomos*-ом које се налазе у конфликту; ако се поступа у складу са једном друга ће бити неправда (*adikei*), односно ниједна од њих није истинита правда. Међутим, приписивање овог фраг-

35) Аристотел, Устав атенски (превео Н. Мајнарић), Загреб 1948, 28.4; C. Hignett, *A History of the Athenian Constitution to the end of the Fifth Century B.C.*, Oxford 1952, стр. 345-347; D. Kagan, *The Outbreak of the Peloponnesian War*, Ithaca 1969, стр. 103-104.

36) „Установљено је (*nomizetai*) да је истинито сведочење за другога праведно и ништа мање корисно у људским пословима. Међутим, ово се не може назвати праведним ако је праведно не чинити зло према ономе који није први поступио неправедно (*adikemata*). Чак и ако истинито сведочи, онај ко то чини мора да поступи неправедно према некоме, а тиме штети и себи, јер ће га мрзети што је сведочио против човека кога су осудили и који је због тога изгубио имовину или живот, све због сведока коме није нанео зло. На овај начин онај ко сведочи наноси штету ономе против кога сведочи, зато што поступа неправедно према ономе ко није поступио неправедно према њему. Али, пошто је први поступио неправедно и онај против кога је сведочио, поступиће неправедно према њему зато што ће га мрзети, (2) јер је сведочењем изнео истину. Притом, не само да ће га мрзети, он ће читавог живота морати да буде на опрезу да би се заштитио од човека против кога је сведочио. Као резултат сведочење ће му донети непријатеље који ће говорити против њега или му чинити зло. Како се чини ово није мала неправда, ни за оне који је чине, ни за оне који је трпе. Због тога је немогуће да се ово назове правдом и да нечињење неправде или патња због неправде буду праведни. Али је неопходно да бар једна од ових алтернатива буде праведна или да обе остану неправедне. Из овога следи да вођење судског поступка, доношење пресуде или арбитражно пресуђивање нису праведни, зато што помагање једнима штети другима. У овим процесима онај коме се помаже не трпи неправду, али онај ко је оштећен трпи неправду.“ Н. Diels and W. Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker*, стр. 350.

мента „Истини“ по питању стила и садржине³⁷⁾ никада није било озбиљно доведено у сумњу. Аутори заинтересовани за овај фрагмент критику су изражавали само у погледу положаја који би он требало да заузме у расправи.³⁸⁾

На почетку, као и у претходним фрагментима, може се уочити да Антифонт извлачи закључке у оквиру постојећих закона и истиче да је истинито сведочење праведно. Предмет свега што следи је рушење ове премисе када је везана за претпоставку нечињења зла другоме, осим ако други није први нашкодио. Ипак, неизбежно је да сведок, када сведочи, нанесе неке штету, чак иако говори истину. Осуђени ће можда касније изгубити живот или имовину и њему ће бити учињена неправда од стране сведока коме није нанео штету. Слично, сведока ће мрзети осуђени и он ће због тога читав живот живети у страху. „Није мала неправда“, напомиње Антифонт, за обе стране. Овакви случајеви се не могу именовати праведним ако *dikaios* подразумева узајамно ненападање. Коначно, Антифонт закључује да арбитража и одлучивање на суду нису праведни, зато што такви процеси неминовно производе губитнике („помагање једнима штети другима“ 44C, 2.30-32).

За разлику од уводне дефиниције правде коју је Антифонт дао у фрагменту 44A, 1.6, по којој је праведно поступати у складу са законом, контекст прве дефиниције *dikaios* у овом фрагменту је другачији. Антифонт покушава да докаже да и случај истинитог сведочења, изговореног у суду (у складу са *nomos*-ом) доводи до неправде. Примери које даје су специфични: А није претрпео никакву штету од Б, али ипак током суђења сведочи против Б зато што је Б нанео штету Ц. Уколико Б буде осуђен може да каже (барем у Антифонтовој особеној логици) да му је А нанео штету, мада Б није учинио ништа лоше против А. Уколико је ово Антифонтово појашњење за другу дефиницију правде „не чини зло ако те прво нису напали“ онда је испунило своју сврху. Међутим, не треба заборавити део фрагмента у коме Антифонт даје теоретски идеал

37) B. P. Grenfell and A. S. Hunt, *The Oxyrhynchus Papyri 15*, London 1922, стр. 119-120. Оспорена је само једна реченица из овог фрагмента у којој се говори о нечињењу или страдању због неправде (44C, 2.18-21), због чега се сугерише да је направљена грешка у тексту. H. Diels and W. Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker*, стр. 355.

38) Фриман сматра да би овај фрагмент требало да буде први, а Унтерштајнер истиче да он следи 44A, због чега би 44B требало да буде последњи фрагмент. K. Freeman, *The Pre-Socratic Philosophers, a Companion to Diels, Fragmenta der Vorsokratiker*, Cambridge 1946, стр. 399; M. Untersteiner, *The Sophists*, стр. 267.

о међусобном ненападању „немој чинити или патити због неправде“ који би могао да се схвати у смислу испуњавања услова неопходних да би поштовање закона пружало предности (кажњавање починиоца злочина, превенција криминала и могућност да жртва добије обештећење), али пошто закључује да се такви услови не могу испунити у полису, било је неизводљиво и избећи патњу због неправде. Ако би се пример из прве дефиниције сагледавао у овом контексту идеалног онда Б не би одговарао за напада на Ц.

Прва *dikaïos* о којој Антифонт говори у фрагменту 44С установљена је *nomos*-ом (*nomizetai*) и представља традиционално законом потврђену правду. На крају фрагмента Антифонт проширује обим ове *dikaïos* са сведочења на целокупни систем процедура: суђење, доношење пресуде и арбитражу. У складу са тим ово је законска правда.

Друга дефиниција *dikaïos* „не чини зло ако те прво нису напали“, у случају напада могла је дозволити одмазду зато што се променио *status quo* у односу на онај који је био раније.³⁹⁾ Ово је Антифонт навео у фрагменту 44А као један од примера понашања у складу са *nomos*-ом када је жртва злочина повела судски поступак против починиоца: „они који се бране када су нападнути, а сами нису иницирали напад“ (44А, 4.32-5.3). Из наведеног следи да је ова дефиниција још једна врста *dikaïos*-а у складу са *nomos*-ом.

Све три дефиниције повезане су са сведочењем и праведно поступање могло би да се сведе на: поштовање закона уз присуство сведока (44А), чињење неправде онемо ко нам није наудио (сведок је сведочио против оптуженог због чега су пријатељи оптуженог наносили су патњу сведоку-44Ц) и чињење неправде онемо ко нам је наудио (оптужени ће мрзети сведока зато што је сведочио против њега-44Ц). Како су сведоци најчешће били пријатељи или рођаци страна у спору за које су сведочили, Атињани су узимали здраво за готово да персонална веза има важну улогу у судском поступку. Пошто се и у Антифонтново време правни систем могао посматрати као релативно нова институција могуће је да је он на сведочењу толико инсистирао зато што се традиционалним стандардом личног понашања правни систем повређивао, а не треба заборавити ни да

39) Дефиниција одражава древно начело које је било и основ крвне освете, да би касније Драконт укинуо крвну освету и у свом Закону о убиству дозволио убиство онога ко је први напао. R. S. Stroud, *Drakon's Law on Homicide*, Berkley 1968, стр. 97.

је постојао Солонов Закон о сведоцима.⁴⁰⁾ Посматрано у том смислу Антифонтава критика би била заснована на традиционалним правилима понашања: да појединац води рачуна о свом најбољем интересу и о интересу фамилије и рођака, да починиоци треба да буду кажњени и жртве треба да добију обештећење. Без обзира на то што су се правна правила и традиционална правила понашања сматрали *nomoi*,⁴¹⁾ Антифонт као прави софиста покушава да сагледа *dikaios* супротстављајући правни систем традиционалним правилима понашања, чиме у ствари показује да истражује недоследности и противречности у домену закона. Овим, као олигарх оставља читаоцу његових редова да сам донесе закључак колико су били праведни закони које је изгласао *demos*.

*
* *
*

Разлог због којег је већина традиционалних норми почела да се преиспитује у античкој Атини јесу социјалне и политичке промене у другој половини V века пре н. е. *Nomos* би могао да се идентификује са конвенционалним вредностима демократског поретка, чији су представници, углавном, припадали старијим генерацијама. *Physis* су, пак, подржавали интелектуалци (софисти), који након Периклове смрти почињу да подучавају младе аристократе. Од тог момента често се у делима античких аутора може пронаћи мисао: „Човек који је истински праведан није мудар или је будала – то је човек кога је конвенција насамарила.”⁴²⁾

40) M. Gagarin, *Early Greek Law*, University of California Press 1989, стр. 74.

41) Освалд напомиње да се термин *nomos* користио у зачењу закона када је упућивао на начин живота, уобичајен поредак ствари, стандардне процедуре, нормално понашање или када је директно сугерисао поштовање ауторитета норми које су прописане, односно услова који су били неопходни за успостављање реда у полису. M. Ostwald, *Nomos and the Beginning of the Athenian Democracy*, Oxford University Press 1969, 54. Аутори су различито преводили овај термин у Антифонтској „Истини“. Морисон га преводи као обичај, Моултон као закон, Саундерс као пропис, Барнс као одредба, док Фурлеј *nomoi* преводи као закони и обичаји. J. S. Morrison, “Antiphon”, стр. 52; C. Moulton, “Antiphon The Sophist, On Truth”, стр. 331; T. J. Saunders, “Antiphon the Sophist on Natural Laws (B44DK)”, 216; J. Barnes, *The Presocratic Philosophers*, стр. 207; D. Furley, “Antiphon’s Case against Justice”, *The Sophists and Their Legacy* (ed. G. B. Kerferd), *Hermes Einzelschriften* 44, Weisbaden 1981, стр. 83.

42) Платон, *Држава* (превод А. Вилхар, Б. Павловић), Београд 2002, 343ц 3, 6-7; *Protagoras* 333d; Ксенофонт, *Успомене о Сократу* (превод М. Н. Ђурић), Београд 1964, 2.2.11-12; Аристотел, *Никомахова етика* (превод Р. Шалабалић), Нови Сад 2003, 1130a-1134b; Цицерон, *Држава* (превод Б. Шијачки-Маневић), Београд 2002, 3.16-30.

Дефиниција правде, коју износи Антифонт, послужила је појединим ауторима као аргумент да је он наводно тиме заступао демократију. Већ је напоменуто да дефиниција коју даје није и његов лични став, јер је Антифонт био идејни творац олигархијског преврата. Чињеница је да су интереси аристократа увек били утврђени законима и Антифонт то у „Истини“ није оповргао. Међутим, не треба заборавити да су закони о којима говори Антифонт били дефинисани од стране *demos*-а на штету аристократа. Антифонт даје поменути дефиницију правде као полазну линију за аргументе којима раскида везу између *dikaios*-а и *nomos*-а, што је било пробитачно за тежње олигарха. Он напомиње, да уколико је ова дефиниција тачна, онда је интерес човека да поступи праведно само пред очима других. Мало је вероватно да је Антифонт одмах на почетку изрекао и своје право становиште дефиницијом правде која је позната и чија је сврха да штити покорност према законима, зато што су *dikaios* као главну политичку врлину истицале демократе. Сем тога, како у даљем тексту истиче *nomos-physis* антитезу и уздиже *physis* изнад *nomos*-а, тешко би могло да се прихвати да је Антифонт заступао дефиницију правде која је чувала законе. Ако би се сматрало да су закони које је усвајао *demos ipso facto* постајали праведни (*dikaiosyni*), то би изједначавање извесно представљало опасност за интересе олигарха. Антифонт је као идејни творац олигархијског преврата морао да критикује и оспори овакву *dikaios* оличену у *nomoi*, јер закони јесу или могу бити праведни, али они не смеју да дефинишу правду.

Користећи снагу *nomoi*, као неку врсту савезника, Антифонт оспорава демократску дефиницију *dikaios* на два плана.⁴³⁾ Покоравање законима не може бити дефиниција правде зато што *nomos* није био у стању да одврати неправедног човека од извршења злочина и није могао да заштити праведног човека од трпљења злочина. У оба случаја *physis* трпи штету због *nomos*-а.

Прву линију оспоравања развија још на почетку, када напомиње да без присуства сведока неправедан човек није био кажњаван за непоштовање *nomoi*, чиме је наговестио да су се *nomoi* поштовали само принудом. У свим случајевима *nomos* је заповедао по-

43) Оваквим својим деловањем Антифонт је највероватније успео да оствари већину циљева политичке пропаганде: слабење снаге противника, придобијање јавног мњења, рушење угледа противника, разбијање јединства народа, изазивање страха. О. Станојевић и С. Аврамовић, *Ars Rhetorica* - вештина беседништва, Београд 2002, стр. 289.

слушност.⁴⁴⁾ Антифонт указује на то да човек може да изабира оно што је корисно кад год је то могуће. Пошто су законе написали људи они могу непотпуно и повремено да се примењују, за разлику од природног права које је апсолутно. Уколико је природно право повређено човек неминовно трпи штету. Да би неко могао да буде посвећен истинитој правди требало би већма да поштује захтеве *physis*-а него налоге *nomos*-а.

Немогућност *nomoi* да заштите праведног човека јесте друга линија Антифонтновог оспоравања демократске дефиниције *dikaioi*-а. Часном човеку његово понашање пуно обзира не даје преимућство над неправедним човеком. Он ће бити злостављан од оних који први ударају, од својих неразумних родитеља и од оних који га позивају да се веже заклетвом. Дакле, частан човек ни пред судом није заштићен због своје послушности према *nomos*-у, чиме Антифонт још једном показује да се не може одржати дефиниција *dikaioi*-а којом је започео своје излагање о истини. Напори часног човека да се повинује *nomos*-у нису оправдани, јер „правда процедуре у складу са законом није довољно снажна да помогне“ (44A, 6.6-9).

У фрагменту 44C Антифонт не даје опозицију *nomos-dikaioi* са *physis-dikaioi*-ом. Уместо тога он приказује две различите *dikaioi* у складу са *nomos*-ом које се налазе у конфликту; ако се поступа у складу са једном друга ће бити *adikei* (неправда). Овакав начин посматрања води парадоксалном закључку да је немогуће да су обе *dikaioi dikaioisyni*, због чега обе или једна морају да буду *adikemata*. Из тог разлога морала би да постоји још нека *dikaioi* која је истинито праведна и у складу са којом би се могло просудити која је од прве две *adikemata*. Иако, Антифонт не даје наговештаје који би то виши принцип *dikaioi* могао бити, јасно је да он не подржава једну насупрот другој *dikaioi*. Уместо тога он се у фрагменту помера од опозиције између две *dikaioi*, до много замашније оцене – да су ове две *dikaioi* можда сличне, али да ниједна од њих није истинита правда. Као прави софиста, он уочава могућност сличности у разлици.

Антифонт је можда антитезом *nomos-physis* покушао да оспори послушност законима изгласаним од стране *demos*-а, ако би се

44) Ово се може упоредити са дебатом коју су водили Алкибијад и Перикле у Ксенофоновим „Успоменама“, када Алкибијад закључује да је принуда легислативе у древној Атини више представљала насиље (*via*) него *nomos*. Xenophon, *Memorabilia* 1.2.39-46.

сматрало да је *dikaïos* задовољена покоравањем законским правилима. Притом, правила у складу са *nomos*-ом су: важна само уз присуство сведока, помоћна, настала на основу споразума, њихово кршење се кажњава само ако неко то види и казна је ствар мишљења. Док су правила у складу са *physis*-ом: важна и без присуства сведока, нужна, природна, њихово кршење се кажњава чак иако то нико не види и казна је истинита. Забадањем *physis*-а као клина између *nomos*-а и *dikaïos*-а подрио је филозофске темеље владавине *demos*-а без отвореног напада на демократију. Његова публика је вероватно била задовољна тиме што он *physis* не одређује морално једнозначно, већ користи да истакне инхерентну разлику у односу на *nomos*.

Пошто је Антифонткова намера у суштини била да убеђује и пропагира, он је више био заинтересован да добије симпатије жртва неправде, него да директно критикује оне (владајуће демократе) које су напослетку биле одговорне за неправду у полису. Вероватно је то чинио зато што је желео да избегне пребацивање да његови аргументи треба да служе интересима олигарха. Антифонткова критика је појединачна, могла се моментално применити на тренутну политичку ситуацију у полису и делује као подстрек за промену.

Уколико оставимо по страни политичке мотиве због којих је можда написао „Истину“, може се закључити да је он сагледавао преимућства за човека које су одређивали подједнако *nomos* и *physis*. Антифонт је тежио узвишенијем и племенитијем идеалу правде или како то он дефинише „Неко ко каже да једна ствар нема један ментални концепт, нити да за њега постоји само једна ствар, најбоље види својим очима и најбоље зна.“

ЛИТЕРАТУРА

- Аристотел, *Физика* (превео Ладан, Томислав), Загреб 1987.
- Аристотел, *Реторика* (превео Вишић, Марко), Загреб 1984.
- Аристотел, *Устав атенски* (превео Мајнарић, Нико), Загреб 1948.
- Аристотел, *Никомахова етика* (превод Р. Шалабалић), Нови Сад 2003.
- Глигић, Сања, *Историјскоправна анализа Антифонткових говора*, докторска дисертација одбрањена у Београду 2014.

- Ксенофонт, *Успомене о Сократу* (превод Ђурић, Милош Н.), Београд 1964.
- Платон, *Закони* (превод Вилхар, Албин), Београд 1990.
- Платон, *Држава* (превод Вилхар, Албин и Павловић, Божидар), Београд 2002.
- Станојевић, Обрад и Аврамовић, Сима, *Ars Rhetorica - вештина беседништва*, Београд 2002.
- Тукидид, *Повјест Пелопонеског рата* (превод Телар Стјепан), Београд 1991.
- Цицерон, *Држава* (превод Шијачки-Маневић, Бојана), Београд 2002.
- Altheim, Franz, "Staat und Individuum bei Anthipon dem Sophisten", *Klio* 20/1926, 257-269.
- Avery, Harry C, "One Antiphon or Two?", *Hermes* 110/1982, 145-158.
- Baldry, Harold C, *The Unity of Mankind in Greek Thought*, Cambridge 1965.
- Barnes, Jonathan, *The Presocratic Philosophers II*, London 1979.
- Bignone, Ettore, *Studi sul Pensiero Atico*, Rome 1965.
- Blass, Friedrich, *Commentatio de Antiphonte Sophista Iamblichi auctore*, Kiel 1889.
- Cassin, Barbara, "Barbariser" et "citoyenner" ou On n'échappe pas à Antiphon", *Rue Descartes* (Collège international de philosophie) Jan. 3/1992, 19-34.
- Decleva Caizzi, Fernanda and Bastianini, Guido, "Antipho", *Corpus dei papiri filosofici greci e latini* (ed. Adorno, Francesco), Florence 1989, 176-236.
- Diels, Hermann und Kranz, Walther, *Die Fragmente der Vorsokratiker* 6th ed., Berlin 1952.
- MacDowell, Douglas M, *The Law in Classical Athens*, London 1978.
- Freeman, Kathleen, *The Pre-Socratic Philosophers, a Companion to Diels, Fragmenta der Vorsokratiker*, Cambridge 1946.
- Furley, David, "Antiphon's Case against Justice", *The Sophists and Their Legacy* (ed. Kerferd, George B.), *Hermes Einzelschriften* 44, Weisbaden 1981, 81-91.
- Gagarin, Michael, "The Ancient Tradition on the Identity of Antiphon", *Greek, Roman and Byzantine studies* 31/1990, 27-44.
- Gagarin, Michael, *Antiphon the Athenian: oratory, law and justice in the age of the Sophist*, Austin 2002.
- Gagarin, Michael, *Early Greek Law*, University of California Press 1989.
- Glotz, Gustave B, *La Solidarité de la famille dans le droit criminel en Grèce*, Paris 1904.
- Grenfell, Bernard P. and Hunt, Artur S, *The Oxyrhynchus Papyri* 15, London 1922.
- Guthrie, William K. C, *A History of Greek Philosophy* III, Cambridge 1969.

- Havelock, Eric A, *The Liberal Temper in Greek Politics*, New Haven 1957.
- Heffter, August, *Die athenäische Gerichtsverfassung*, Cöln 1822.
- Hignett, Charles, *A History of the Athenian Constitution to the end of the Fifth Century B.C.*, Oxford 1952.
- Jebb, Richard C, *The Attic Orators I*, London 1876.
- Kagan, Donald, *The Outbreak of the Peloponnesian War*, Ithaca 1969.
- Kerferd, George B, "The moral and Political Doctrines of Antiphon the Sophist: A Reconsideration", *Proceedings of the Cambridge Philological Society* 4/1957, 26-32.
- Kranz, Walther, "Daz Gesetz des Herzens", *Rheinisches Museum für Philologie* 94/1951, 222-241.
- Luria, S, "Antiphon der Sophist", *Eos* 53/1963, 63-67.
- Morrison, John S, "Antiphon", *Proceedings of the Cambridge Philological Society* 187/1961, 49-58.
- Moulton, Carroll, "Antiphon The Sophist, On Truth", *Trasactions of the American Philological Association* 103/1972, 329-366.
- Nill, Michael, *Morality and Self-interest in Protagoras, Antiphon and Democritus*, Leiden 1985.
- Nicole, Jules, *L'apologie d'Antiphon*, Paris 1907.
- Ostwald, Martin, „Nomos and Physis in Antiphon's *Περὶ Ἀληθείας*", *Cabinet of the Muses: Essays on Classical and Comparative Literature in Honor of Thomas G. Rosenmeyer* (ed. Griffith, Mark and Mastronarde, Donald J.) Atlanta 1990, 293-307.
- Ostwald, Martin, *From Popular Sovereignty to the Sovereignty of Law: Law, Society, and Politics in Fifth-Century Athens*, Berlely 1986.
- Ostwald, Martin, *Nomos and the Beginning of the Athenian Democracy*, Oxford University Press 1969.
- Pendrick, Gerard, "Once again Antiphon the Sophist and Antiphon of Rhamnus", *Hermes* 115/1987, 47-60.
- Pendrick, Gerard, "The Ancient Tradition on Antiphon Reconsidered", *Greek, Roman and Byzantine studies* 34/1993, 215-228.
- Plato, *Protagoras* (translated by Waterfield, Robert), Oxford University Press, London 1994.
- Plato, *Gorgias* (translated by Waterfield, Robert), Cambridge University Press 2008.
- Saunders, Trevor J, "Antipnon the Sophist on Natural Laws (B₄₄DK)", *Proceedings of the Aristotelian Society* 78/1977-78, 215-236.
- Strauss, Leo, *Prirodno pravo i istorija*, Beograd 1997.
- Stroud, Ronald, S. *Drakon's Law on Homicide*, Berkley 1968.
- Xenophon, *Memorabilia, The Older Sophists* (ed. Sprague, Rosamond K.), Columbia: University of South Carolina Press 1972.
- Untersteiner, Mario, *The Sophists*, Oxford 1954.

Sanja M. Gligic

ANTIPHON'S ATTACK ON THE PHILOSOPHICAL FOUNDATIONS OF ATHENIAN DEMOCRACY

Resume

Antiphon the sophist is probably best known for his contribution to the fifth-century debate over the relationship between law and nature, for his attempt to square the circle or his example of the “buried bad”, which induced Aristotle to ascribe to him the view that the matter, and not the form, of natural objects should be regarded as their nature. However, this is not to say that the extant remains of his work are well understood. On the contrary, to come to terms with the surviving evidence is not an easy task.

Three papyrus fragments published at the beginning of last century are commonly ascribed to the work “On Truth” of Antiphon. They are sharply critical of law and other social institutions, and offer scope for widely varying interpretation. This, because of Antiphon’s apparently rigid opposition of law to nature, and the so-called social egalitarianism of the shortest papyrus fragment. Indeed, the sophist’s frequent appeals to advantage and his abrasive tone have suggested to some the amoral opportunism of an anarchist. I will offer the conclusion that the principal argument to be extracted with certainty from the fragments is a criticism of *nomos* that is essentially ethical, not anarchistic.

Antiphon was much more interested in *nomos* than in *physis*. In particular, he explores various ideas humans have about justice, which in all its forms is a feature of the realm of *nomos*. *Physis* for Antiphon provides only the material basis for inanimate objects and the physiological basis for human life. As such, it can be advantageous or disadvantageous for humans, but *physis* in itself is neither just nor unjust. *Nomos* should respect *physis* to the extent that it can, and existing *nomoi* should certainly be reformed to make them more effective and more beneficial to humans: where less pain and more pleasure are possible, *nomoi* should be changed in order to achieve this end. We

can never change physis, only respect it. But by setting out contradictions in the different views humans have of justice, Antiphon seeks to suggest ways in which we can change nomos to be more beneficial and to ensure greater justice.

Key words: the truth, the law- nomos, natural right- physis, justice- dikaios.

СРПСКЕ ТЕМЕ

99

Момчило Суботић

ИЗБОРИ У ЦРНОЈ ГОРИ 2016. И ПОЛОЖАЈ СРБА

137

Дејан Бурсаћ

ПОСЛАНИЧКЕ ГРУПЕ ПРИЈАТЕЉСТВА КАО ОБЛИК
ОСТВАРИВАЊА ПАРЛАМЕНТАРНЕ ДИПЛОМАТИЈЕ
НАРОДНЕ СКУПШТИНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Момчило Суботић*

Институт за политичке студије, Београд

ИЗБОРИ У ЦРНОЈ ГОРИ 2016. И ПОЛОЖАЈ СРБА**

Сажетак

У чланку је представљена анализа избора у Црној Гори 2017. у контексту политичке поларизације и кризе црногорског друштва, интензивираних тзв. државних удара на дан избора – 16. октобра 2016. године. Након избора Ђукановићев ДПС је тесном већином од 41 посланика, од 81 колико има црногорски парламент, саставио власт. У тексту је анализиран однос између власти Мила Ђукановића и коалиције око Демократске партије социјалиста (ДПС) и опозиције коју предводи најјача опозициона групација Демократски фронт (ДФ), на челу са Андријом Мандићем и Миланом Кнежевићем. Аутор је понудио одговарајући одговор на кризу и природу „државног удара“, који се догодио на дан избора, утврдивши да се у ширем смислу ради о кризи идентитета црногорске државе и нације, тј. у настојању политичке и друштвене елите у Црној Гори да, кроз процес расрбљивања и „грађанизације“, наметне целокупној популацији нови црногорски идентитет. Те да Црну Гору уведе у НАТО, чему се опозиција супротставља, тражећи да се о томе народ изјасни на референдуму. Ђукановићева власт је за „државни удар“ оптужила Русију, док опозиција сматра да је то само изговор за улазак у НАТО, а државни удар је фалсификат. У том контексту разматран је положај

* Научни саветник

** Чланак је резултат рада на пројекту 179009 који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја.

Срба у Црној Гори, те могућност побољшања тог положаја путем добијања аутономног статуса. Научни и друштвени циљ овог рада садржан је у тексту који указује на чињеницу да црногорска власт у последњих 20 година, а посебно од спорног добијања независности (2006), врши дискриминацију српског народа у Црној Гори, а према Србији води непријатељску политику. У раду је указано на кључне примере такве политике, као што је признање независног Косова, размена амбасадора са Приштином, гласање за пријем тзв. независног Косова у Унеско, а да за све то време црногорско вођство тврди да са Србијом има најбоље могуће односе, што напредњачка власт у Београду не негира.

Аутор је извршио детаљну историјско-политиколошку анализу и синтезу кључних атрибута „црногорског“ идентитета, као што су историјски и етнокултурни, језички и верски, утврдивши да се ради о процесу расрбљивања и одметања од српства за интерес и потребе туђих идеја и интереса, некад је то било за потребе Титове кроатокомунистичке идеологије и политичке праксе, а данас за интерес евроатлантских геополитичких констелација.

Кључне речи: Црна Гора, избори 2016, Мило Ђукановић, коалиција ДПС –а, Андрија Мандић, Милан Кнежевић, коалиција ДФ-а, Срби, Русија, НАТО, Милован Ђилас, Батрић Јовановић, „црногорски језик“, „Црногорска православна црква“, Свети Сава, СПЦ.

1. ИЗБОРИ И „ДРЖАВНИ УДАР“

У Црној Гори су 16. октобра 2016. године одржани парламентарни избори. На њима је узело учешћа 17 листа политичких странака и коалиција. Изборе је карактерисала нерегуларна политичка и ванполитичка атмосфера. Наиме, режим Мила Ђукановића је данима пред изборе наговештавао могућност нереда од стране „противника“ Црне Горе, који желе да изазову нереде и онемогуће и обесмисле наредне изборе. Са друге стране, опозиција је упозоравала на могућу режију нереда од актуелне власти с обзиром, како се истиче, да актуелни режим већ дуже времена држи Црну Гору у ванредном стању, те жели да се очува на власти а то може једино уколико спроведе изборе у нерегуларним условима, тј. у условима страха и насиља. И заиста, на дан избора у Црној Гори се

наводно појавила десетина екстремиста састављена од неколико Срба и два Руса, на челу са бившим командантом жандармерије Ђикићем, који су у Црној Гори имали још неутврђене помагаче, и који су сви заједно имали циљ да изазову насиље, те ухапсе и убију црногорског премијера Мила Ђукановића и изврше државни удар зарад рушења пронатовског режима у Црној Гори. Опозиција је све ово негирала, тврдећи да се ради о режираном државном удару од стране самог Ђукановића, који је имао подршку од Запада, али такође и од српског премијера Вучића. Вучић је, наиме потврдио да се у Србији припремала акција рушења Ђукановића, а кад су му лидери црногорске опозиције представили стварно стање ствари у Црној Гори, Вучић се уздржао од даљих коментара. Неколико људи је похапшено, неки су пуштени, а тужилаштво Црне Горе отпочело је истрагу. Као саучесник оптужена је опозиција, административни одбор Скупштине Црне Горе је предложио а Скупштина скинула имунитет лидерима ДФ Андрији Мандићу и Милану Кнежевићу, и против њих је отпочела истрага од стране главног специјалног тужиоца Црне Горе Михаила Катнића. Све у свему бачена је сенка на изборе у Црној Гори, јер је један број бирача, опозиционих, због „државног удара“ био застрашен и није изашао на изборе, а сам „догађај“ додатно је мобилисао гласаче режима на одсудну битку за одбрану државе. То је олакшало тесну победу Ђукановићевог ДПС- а који ће са коалиционим партнерима саставити владу Црне Горе.

Према подацима ДИК-а од 528.817 уписаних у бирачки списак, на изборима је гласало 388.220 бирача. Од тога је било 382.706 важећих и 5.513 неважећих гласачких листића.

Табеларно то изгледа овако:

Политичка странка – коалиција	Број гласова	Процената	Мандата
Демократски фронт	77.784	20,32%	18
Сигурним кораком- ДПС- Мило Ђукановић	158.490	41, 41%	36
СДП-Ранко Кривокапић- „Држава свима“	20.011	5,23%	4
Албанци одлучно	4.854	1,27%	1
Албанска коалиција – „Са једним циљем“	3.394	0,89%	0
Алтернатива Црна Гора	878	0.23%	0
Позитивна Црна Гора- Дарко Пејовић- „Јер волим Црну Гору“	5.062	1,32%	0
Мр Алекса Бечић – Демократе – „Побједе не подјеле“	38.327	10,01%	8
Српска странка	1.201	0,31 %	0
Хрватска грађанска иницијатива- „ХГИ од срца“	1.802	0,47 %	1
Велика коалиција Кључ	42.295	11,05 %	9
Странка пензионера, инвалида и социјалне правде Црне Горе	672	0,18 %	0
Листа Демократског савеза Албанаца	1.542	0,40 %	0
Бошњачка странка – Рафет Хусовић – „Наша снага“	12.089	3,16 %	2
Бошњачка демократска заједница у Црној Гори	1.140	0,30 %	0
Социјалдемократе Црне Горе – Иван Брајовић – „Досљедно“	12. 472	3,26 %	2

Ако упоредимо број становника Црне Горе који је за неколико десетина хиљада више од 600.000 душа и број оних који су на бирачком списку а то је 528.817, можемо закључити да је тешко говорити о регуларности избора, јер је нестваран однос броја становника и активног бирачког тела, те се отворено може закључити да се ради о уписаном фантомском бирачком телу. Ако се овоме дода чињеница да право избора имају сви црногорски држављани из дијаспоре али не и они из Србије, онда је поменута констатација више него тачна.

Иначе већ летимичан поглед на приказану табелу сведочи да је Црна Гора веома подељено и исполитизовано друштво. Поделе су као што се види етничког, националног, политичког, социјалног карактера, а имајући у виду величину и број становника малене Црне Горе у којој су се готово сви дохватили политике, већ на основу тога могло би се закључити да се ради о сиромашној земљи и народу. У таквој политичкој Црној Гори видимо да ни пословично сложни Албанци нису изашли на изборе у једној колони, већ чак са три странке од којих су две готово поделиле гласове, а трећа добила много мању подршку бирача, па су освојиле само један мандат. Муслимани (Бошњаци) су изашли са две странке, али су били компактнији па је неупоредив резултат њихове две политичке партије. Пада у очи да је на изборе самостално изашла само једна српска странка и доживела изборни дебакл. Друге две српске странке изашле су на изборе као чланице коалиције ДФ –а, у којој се налазе странке црногорске суверенистичке провенијенције, а које се мало или нимало не осврћу на српску историјску утемељеност Црне Горе, као ни на актуелну српску етнојезичку и другу посебност. И друге веће и мање црногорске странке подељене су у односу на кључна питања унутрашње и спољне политике Црне Горе, као што је питање корупције актуелног режима и његовог лидера и улазак Црне Горе у НАТО пакт. Нема, дакле, више српског питања и поделе те врсте, оно је потиснуто, утопило се у црногорски политички и државотворни еквилибриј, па Срби у Црној Гори доживљавају отворени „идентитетски геноцид“.¹⁾ Уочљив је такође велики изборни пораз пензионера, инвалида и свих заговорника политике социјалне правде, што говори да се политичка Црна Гора удаљила од света рада у виртуелни свет политичких и свих других подела. Неопходно је истаћи кључну ствар а то је, да црногорски држављани који живе у Србији не могу да гласају у Црној Гори, за разлику од оних који живе у САД, или некој европској држави. Наиме, за оне из иностранства верује се да би гласали за власт (Ђукановићев ДПС), док за оне из Србије се верује да би гласали против власти.

У парламент Црне Горе ушле су следеће странке и коалиције: Демократска партија социјалиста (ДПС) Мила Ђукановића – 36

1) О етнојезичком и историјском српству Црне Горе види шире у: Момчило Суботић, „Евроатлантско расрбљивање Црне Горе“, *Политичка ревија* 04/2011, Институт за политичке студије, Београд, 2011, стр. 89-105; Владан Станковић, „Грађански концепт црногорске нације – технологија асимилације Срба *in vivo*“, *Политичка ревија* 04/2011, ИПС, Београд, 2011, стр. 69-88; Милош Кнежевић, *Изневерена држава*, ИПС, Београд, 2007.

мандата, Демократски фронт (ДФ)²⁾ чији је носилац листе био Андрија Мандић – освојила је 18 мандата, Велика коалиција Кључ,³⁾ на челу са Миодрагом Лекићем, освојила је девет мандата, Демократе Алексе Бечића – осам мандата, Социјалдемократска партија (СДП) Ранка Кривокапића – четири мандата, Бошњачка странка (БС) – два мандата, Социјалдемократе Ивана Брајовића - два мандата, Хрватска грађанска иницијатива (ХГИ) – један и „Албанци одлучно“ - један мандат. Владу је, након многих комбинација, саставио Ђукановићев ДПС са коалицијом састављеном од Социјалдемократа, Бошњачке странке и албанске коалиције „Албанци одлучно“. Владајућа коалиција саставила је тесну већину са 41 послаником од 81 посланика колико има црногорски парламент. За председника Скупштине Црне Горе изабран је Иван Брајовић председник Социјалдемократа, а председник Владе постао је Душко Марковић из ДПС-а.

Опозиција, међутим, сматра да су избори нелегални, да су одржани у атмосфери насиља те да су скупштина и Влада Црне Горе нелегитимни, те се одлучила да бојкотије рад парламента. У Црној Гори је тренутно политичка пат позиција, што победничку коалицију, подржану од стране Запада и свих суседних држава, много не брине и она наставља политику претходне владе.

2. ЦРНОГОРСКА ОПОЗИЦИЈА ТРАЖИ ПОМОЋ ОД РУСИЈЕ И СРБИЈЕ

Опозиција Црне Горе инсистира на три кључна политичка питања која су део виталног националног интереса српског народа и саме Црне Горе. То су: 1) Поништење одлуке Владе Црне Горе о признању лажне државе Косово; 2) Укидање санкција Русији и 3) Противљење учлањењу у НАТО који је бомбардовао и убијао наш народ у Србији и Црној Гори. Иза овакве политичке платформе стоје кључне парламентарне опозиционе странке окупљене око

-
- 2) ДФ чине следеће политичке партије: Нова српска демократија (Андрија Мандић), Покрет за промене (Небојша Медојевић), Демократска народна партија (Милан Кнежевић), Радничка партија (Јанко Вучинић), Демократска српска странка (Драгица Перовић), Покрет за Пљевља (Новица Станић), Српска радикална странка (Илија Дармановић), Југословенска комунистичка партија Црне Горе (Зоран Радошевић), Партија удружења пензионера и инвалида Црне Горе (Војин Вулетић), Отпор безнађу (Младен Бојанић) и више независних интелектуалаца и јавних личности.
 - 3) Кључ чине Демос (Миодраг Лекић), Социјалистичка народна партија (Срђан Милић) и Уједињена реформска акција - УРА (Жарко Ракчевић).

ДФ- а и све кровне културне установе српског народа у Црној Гори.⁴⁾

Иначе, различита су реаговања на регуларност избора у Црној Гори, како суседа тако и спољних политичких актера. Званични Београд реаговао је кроз изјаве премијера Александра Вучића, који се на основу тих изјава фактички се ставио на страну Ђукановића и подржао конструкцију о „државном удару“, уз обиље неких усputних сличних конструкција без иједног конкретног доказа. Један од лидера ДФ Андрија Мандић каже да је тражио помоћ од Вучића и да му је рекао да се у Црној Гори десио лажни државни удар, подржан од старе америчке администрације, на шта му српски премијер ништа није рекао, иако је у почетку говорио да Србија има доказе да се у ЦГ спрема државни удар, те у том смислу поменуо извесног безбедњака Селџимија из косовске администрације који је наводно био упућан у дешавања у Црној Гори.⁵⁾ Црногорска опозициона петорка⁶⁾ је на пријему код премијера Александра Вучића изложила положај српског народа у Црној Гори, на шта је Вучић „рекао да ће Србија увек бити уз српски народ, за очување његовог нацио и ван граница Србије, и да ће колико може, у складу са својим скромним могућностима, да помогне српске установе културе у Црној Гори“.⁷⁾

Представници власти у Црној Гори, па и сам Мило Ђукановић, у више наврата је најпре дискретно а затим отворено оптужио Русију за организацију и подстицање државног удара у Црној Гори. Русија, међутим, оспорава сваку умешаност у унутрашње ствари и изборе у Црној Гори, и одбацила је оптужбе у вези „државног удара“, којим наводно Русија спречава улазак Црне Горе у НАТО. Неспорна је чињеница да се Русија супротставља ширењу НАТО алијансе, па и пријему Црне Горе у северноатлантски савез,

4) То су: Матица српска у Црној Гори (председник проф. др Владимир Божовић), Српски национални савет (председник др Момчило Вуксановић) и Институт за српску културу (председник др Будимир Алексић).

5) Вучић је недвосмислено пружио подршку црногорском премијеру Милу Ђукановићу, и тако банализовао и релативизовао оптужбе опозиције о лажном државном удару, тј о државном удару режима. Према неким мишљењима ради се о „братској“ помоћи по налогу заједничког западног покровитеља, а има мишљења да српски премијер враћа црногорском „мило за драго“, јер је Мило, наводно, финансирао претходну изборну кампању напредњака.

6) У делегацији Срба из Црне Горе су били Милан Кнежевић, председник Народне демократске партије, Блажо Паповић, испред Матице српске, Момчило Вуксановић председник Српског националног савета, Будимир Алексић председник Института за српску културу и Симонида Кордић из Нове српске демократије.

7) Види: *Политика*, 5. децембар 2016, стр. 4.

као што је такође чињеница да је Црна Гора увела Русији санкције. Стога је прича о „државном удару“ повезана са „осветом“ Русије за издају братске Црне Горе. Званична Русија, пак, указује на чињеницу да је скоро пола гласача гласало за странке које се залажу за одржавање референдума о уласку Црне Горе у НАТО, чему се Ђукановићева власт противи. Леонид Решетњиков, доскорашњи директор РИСИ, истиче да Русија није умешана у „држави удар“ у Црној Гори: „Да је Русија желела преврат у Црној Гори – Мило би већ морао да бежи“ – указује Решетњиков⁸⁾

НАТО није показао никакву заинтересованост по питању регуларности црногорских избора. Портпарол Алијансе је већ сутрадан изјавио да се НАТО „радује сарадњи са новом владом“, а званични Вашингтон констатује да су избори „одржани на миран и редован начин“.

Јоханес Хан, комесар ЕУ за проширење и политику суседства, је у Подгорици, почетком децембра, изјавио да „није добро за земљу кандидата за чланство да цела опозиција бојкотује парламент“.⁹⁾

Представници црногорске опозиције за то време тражили су помоћ од Русије и Србије. У Русији су боравили лидери ДФ Андрија Мандић и Милан Кнежевић, и затражили подршку Москве од оптужби за, како су навели „...инсценирани државни удар, који је по речима Мандића 16. октобра 2016. организовао бивши премијер Мило Ђукановић да би поново покушао да обезбеди парламентарну већину...“ Примео их је Петар Толстој, потпредседник Државне думе и високи функционер Јединствене Русије, који је између осталог рекао: „... да читава та прича упечатљиво илуструје двоструке стандарде и начин деловања Запада, који је спреман да гледа кроз прсте свим антидемократским потезима својих савезника уколико њихово деловање стратешки одговара интересима Запада.“ „...Милан Кнежевић је нагласио да се хајка и кампања во-

8) „...Када неко извршава криминална наређења, помаже учвршћивању корумпиране власти или је и сам корумпиран, од страха почиње да смишља разне научно-фантастичне сценарије како би оправдао свој морални колапс... Како би се оправдали смислили су покушај државног удара, српско и руско учешће у њему и прилепили моје име, вероватно зато што годинама јавно и принципијелно критикујем прозападни режим у Црној Гори... Русија, за разлику од Ђукановићевих власника Американаца, никада и нигде није спроводила државне ударе“ – истиче Решетњиков. *Факти*, 1. децембар 2016, електронско издање

9) *Нова српска политичка мисао*, 8. децембар 2016, <http://www.nspm.rs/hronika/johanes-han-neodrzi-je-da-cela-opozicija-u-crnoj-gori-bojkotuje-parlament.html>

ди против ДФ и Русије због њиховог залагања за одржавање референдума поводом учлањења Црне Горе у НАТО, укидање санкција Русији и одлуке о признавању Косова¹⁰⁾

Политичку активност опозиције поводом кризе у Црној Гори Мило Ђукановић је квалификује као недостојну радњу, сматрајући да опозиција „проси“ од Русије помоћ, заборављајући да је, према сведочењу руских актера, почетком деведесетих година 20. века и сам од Русије „просио“ помоћ. Наиме, према речима генерала Александра Руцкоја, потпредседника Владе Руске Федерације у време Бориса Јељцина, „Ђукановић је дошао у Русију да проси новац за изборе. И суму је назначио, од 10 до 15 милиона долара. Ми у то време нисмо баш богато живели, но, такву суму је било могуће дати и ми смо ту суму дали“. Према сведочењу Руцкоја нису то све паре које је Русија уложила у Црну Гору.¹¹⁾

3. „ОДНОСИ СРБИЈЕ И ЦРНЕ ГОРЕ НАЈБОЉИ У ПОСЛЕДЊИХ 20 ГОДИНА“¹²⁾

Ко макар елементарно познаје савремене политичке и геополитичке процесе у Србији и Црној Гори и шире - поводом ових двеју држава - нипошто не би изговорио овакву неаргументовану и нетачну констатацију каква стоји у поднаслову. Довољно је поменути неколико кључних тачака разлаза политика Србије и Црне Горе: прво, то је питање Косова и Метохије, тј. признање независности тзв. Косова од стране власти Црне Горе, затим размена амбасадора са тзв. косовском државом, гласање представника Црне Горе за пријем тзв независног Косова у Унеско, увођења санкција Русији, те тежња Ђукановићеве власти да Црну Гору, без референдума на којем би се проверила воља народа, уведе у НАТО. Све су то тачке које означавају стратешку конфронтацију између полити-

10) „Црногорска опозиција тражи помоћ Русије“, *Политика*, 4. децембар 2016, стр. 4.

11) Бивши потпредседник Русије: „Ђукановићу сам 1991. дао 15 милиона долара за изборе“. Гостујући на руској телевизији Царград, у емисији „Руски одговор“, Руцкој је потврдио да је новац дао лично Ђукановићу, и рекао : „...И кад слушам шта данас говори Ђукановић, ја се сећам шта је он тада говорио, када смо се срели. Да смо ми једне вере, да смо Словени, да смо ми православни, да је немогуће заборавити подвиг совјетског официра и војника, да смо ми једно... шта све није говорио. Но, погледајте шта данас говори тај човек. Зато ће он сигурно завршити лоше. Сигурно лоше“. Руцкој помиње и око 300 милиона долара које су руски инвеститори „разбацали“ по Црној Гори, те да су те паре ишчезле без трага, али да их треба тражити од Ђукановића. <http://www.in4s.net/bivsi-potpredsjednik-rf-djukanovicu-sam-1991-g-dao-1...>

12) Овај став изнео је црногорски премијер Душко Марковић приликом сусрета са председником Владе Србије Александром Вучићем.

ка Црне Горе и Србије. Јер, Влада Србије, барем декларативно, није признала независност шиптарске парадржаве на својој територији, иако је прихватањем Бриселских споразума учинила значајан корак у том правцу, нити пристаје на чланство „државе“ Косова у Унеску, иако је прихватила његово чланство у многим другим међународним организацијама, а не само регионалним како је предвиђено споразумом, такође, није увела санкције Русији и истрајава на начелу војне неутралности, иако је многим споразумима са НАТО (последњи је ИПАП) Србију у доброј мери приближила НАТО-у.¹³⁾ Једино у чему су актуелна црногорска и српска политика сагласне јесте тежња ка чланству у Европску унију.

Али, имајући у виду поменуте нејасноће и присутну конфузију у српској политици по питању кључних националних и државних питања, наведена тврдња у поднаслову црногорског премијера Душка Марковића и не делује сасвим нетачно. Напротив.

На питање новинара о одлукама Подгорице да призна Косово и гласа за пријем те такозване државе у Унеско, Марковић је одговорио да се Срби у Црној Гори, као и знатан број Црногораца не слажу с политиком владе, али да политичари морају да гледају у будућност. Истакао је да ниједна одлука није била усмерена против Србије и да у супротном не би сада био у посети Београду. Поводом демаркације граничне линије између Црне Горе и Косова, он је рекао да је за Подгорицу то решено и да не постоји никаква нервоза... Марковић је додао да Црна Гора чува сваки педаљ своје територије, а неће узети ни делић од других (ваљда се то односи на тзв. Косово, М.С.) А затим подвукао: „Односи Србије и Црне Горе су најбољи, не у последњих десет година и од проглашења независности, него у протеклих 20 година“.¹⁴⁾ Марковић би овакву информацију могао евентуално да упуту неком странцу неупућеном у савремену проблематику српско-црногорских односа, али изговорити такву неистину усред Београда представља понижење за српски народ и Србију.

Српски премијер Александар Вучић није нашао за сходно да одговори Марковићу на његове изливе „пријатељства“, већ је ру-

13) Види шире: Момчило Суботић, „Прозападна политика Србије и разграђивање државе и нације“, у: *Србија и евроазијски савез* (ур. Зоран Милошевић), Центар академске речи, Шабац, Српско одељење међународне Словенске академије, Београд, 2016, стр. 59 – 70.

14) *Политика*, „Односи Србије и Црне Горе најбољи у последњих 20 година“, 4. фебруар 2017, стр. 5.

тински подсетио да обе земље теже ЕУ, као и да је сарадња Београда и Подгорице на плану евроинтеграција изузетно добра (Вучићу су важније евроинтеграције него понижавајући положај Срба у Црној Гори). Још је рекао да је „Црна Гора на путу ка НАТО-у, а Србија то није и чува своју неутралност, али одлуке Подгорице не доживљава као претњу и поштује их“. Заиста је тешко разумети логику и став да улазак Црне Горе у НАТО не угрожава Србију! А онда је рекао да „влада планирају важне кораке кад је реч о положају српског народа у Црној Гори“, да би Марковић рекао „да ту постоје проблеми, али да нема потребе да одређене странке (мисли на српске странке из Црне Горе) посредују у њиховом решавању“. То су питања која треба да решавају две владе, као и да је „Црна Гора била и остала снажно посвећена српској заједници (кад? М.С.), као и да су српски језик и ћирилица уставна категорија“. Јесте, у праву је премијер Марковић, уставна су категорија, али данашња црногорска власт не поштује сопствени устав, већ насрће на српски језик и ћирилично писмо, то Марковић није поменуо. Али је обећао као што се обећава лаковернима: „Спремни смо за унапређење тог положаја уколико за то постоји простор.“¹⁵⁾

4. КЉУЧНО ПИТАЊЕ ИДЕНТИТЕТА

Међутим, претходна влада - Ђукановићева влада дугог трајања – од 1992, за све то време, поготово од стицања независности 2006, није успела да Црној Гори прибави кључни државни атрибут – а то је национални и државотворни идентитет. И поред свих наказних, псеудонаучних покушаја црногорске научне и политичке елите да направе микс монтенегринства и дукљанизације заснованог на грађанском концепту нације-простора држављана Црне Горе,¹⁶⁾ тај, уставом наметнут¹⁷⁾, пројекат није успео. У свом одметању од српског порекла и идентитета савремени црногорски пројектант нису прихватили иницијативу да Црна Гора постане консociјативна држава а Срби конститутивни народ, већ су се определили за стратегију асимилације српског народа и њихово „превођење“ у Црногорце. Зато су одлучили да „Црногоризацију остваре путем

15) Исто

16) Види: Владан Станковић, нав. дело, стр. 76

17) Устав Црне Горе, донесен након референдума, у члану 2 став 1 прописује: „Носилац суверености је грађанин који има црногорско држављанство.“

грађанизације“. Наиме: „Привид истоветности црногорског као грађанског и националног је у томе што се Србима као мањинском народу – или народу у мањини – не признаје конститутивни национални статус, него се Срби из Црне Горе у Црној Гори растварају у Црногорце као држављане, а онда преображавају у нови национални идентитет – Црногорце по националности“.¹⁸⁾ Асимилација Срба није успела, према попису из 2011, а слично је и данас, Црногорци јесу релативна већина, али нису већински народ, као што ни црногорски језик није постао доминантан.¹⁹⁾ Попут етнојезичког одметања од српског идентитета савремени етноинжењеринг у Црној Гори посегав је и за порицањем Српске православне цркве у Црној Гори, оличеној у Митрополији црногорско-приморској.

О црногорству изван српства и против српства увек се одлучивало са стране, ни у Црној Гори, ни у Србији, и нигде међу Србима.²⁰⁾ Ово је прихватљива теза историчара Влада Стругара: заиста, било би невероватно да је црногорска сепаратистичка идеја рођена међу Србима. Какви би то онда били Срби?!

5. О СРПСТВУ ЦРНЕ ГОРЕ И ЕТНОГЕНЕЗИ ЦРНОГОРСКЕ ПОЛИТИЧКЕ НАЦИЈЕ

У циљу образложења три спорна елемента црногорског идентитета поменута - историјски, етнојезички и верски - може да послужи недавни случај ученика седмог разреда основне школе у Подгорици, који је добио јединицу из историје када је лекцију о настанку Црне Горе почео речима да је Црна Гора била прва српска држава. Ученик је рекао: „Црна Гора прва српска држава која се прије звала Србија“. Наставник се нашао у чуду, зауставио ученика и тражио да му покаже где то пише у књизи. „Не пише није наставнице, то сам у кући научио, то сви знају“ „Сједи, ево ти је-

18) Милош Кнежевић, „Црногоризација кроз грађанизацију“, 423-426, *Изневерена држава*, Институт за политичке студије, Београд, 2007, стр. 425.

19) Према попису из 2004. националних Црногораца било је око 39%, а Срба 32% укупне популације Црне Горе. Пописом из 2011, услед перманентне дискриминације Срба, дошло је до пада српске популације на 28,73% и повећања броја оних који се изјашњавају као Црногорци на 44,98%. Том приликом 64% становништва се изјаснило да говори српским језиком, нешто преко 20% црногорским, а остали - бошњачким, хрватским и албанским језиком. Осим Албанаца сви остали имају, у ствари један језик – српски, али га различито називају. Види: Момчило Суботић, „Евроатлантско расрбљавање Црне Горе“, нав. дело, стр. 93.

20) Види: Влада Стругар, *Велика побуна Црне Горе 1988-1989*, Књижевне новине, Београд, НИП Универзитетска ријеч Никшић, 1990, стр. 41.

дан“.²¹⁾ Заиста, то сви знају, само не зна наставник историје и фалсификована црногорска историографија и антисрпска политика.

О српству Црногораца изречено је и написано обиље књига и научних чланака. На основу историјских извора то су доказали како домаћи тако и страни аутори. Срби су били и тако се опредељивали сви средњовековни и нововековни владари Црне Горе, рачунајући и комунистичке титоистичке властодршце, као што је Ђилас, као и савремене, попут Мила Ђукановића, који су се напречац одрекли српства и као „доследни“ ренегати прометнули се у националне Црногорце. Србин је био и Стефан Војислав и Стефан Немања и Вукан Немањић, Балшићи и Црнојевићи,²²⁾ владарска породица Петровић – Владике Данило, Василије, Сава, Петар Први, Петар Други, кнез Данило, кнез, затим краљ Никола, сви који су нешто значили у црногорском српству, као што је Марко Миљанов Поповић, сви православни на простору Црне Горе, али исто тако и муслимански и католички Срби, данас Бошњаци и Хрвати. О овој чињеници сведоче многи документи. На пример, Петар Први уочи битке на Мартинићима позива Црногорце и Брђане да покажу „да у нама неугашено србско срце куца, србска крвца лије“. За Петра Другог Црногорци су „дичне горе српско племе“, „народ српске Црне Горе“, „гнијездо Срба мало у предјелу црногорском“, „слободе српске срце“, „Срби Црногорци“, а Црна Гора „свети храм српске славе“ и „зачатије храбра Српства“. У Законику кнеза Данила из 1855, пише да „у овој земљи нема никакве друге народности до једине србске и никакве друге вјере до једине православне источне“... А краљ Никола, који Ловћен назива „Олимпом српским“, о Божићу 1912, под Скадром, својим војницима - витезовима честита „српске бадњаке“....²³⁾ Краљ Никола је написао чувену оду српству у песми *О' нам онамо*, а за време његове владавине, штампан је 1911. *Земљопис* Краљевине Црне Горе за ученике трећег разреда основне школе, који су написали Ђуро Поповић и Јован Рогановић, у којем у рубрици „Народ“ пише: „У Црној Гори живе све сами чисти и прави Срби, који говоре српскијем језиком, а има их око 300.000 становника. Већина су православне вјере, а има нешто

21) *Новости*, 8. децембар 2016, стр. 4.

22) Пре годину-две економиста Махмут Бушатлија, знајући за своје српско порекло, крстио се и узео име и презиме Станко Црнојевић, по свом претку Станиши Црнојевићу који је први примио ислам на простору ондашње Црне Горе.

23) Види: Илија Петровић, *Црногорске и брдске*, Књижевна задруга Српског националног савјета, Подгорица, 2016, стр. 15-16.

мало римокатоличке и мухамеданске вјере, али треба знати, да смо сви српског поријекла и српске народности... Осим Црне Горе има још српских земаља у којима живе наша браћа Срби. Неки су као ми слободни, а неки нијесу, него су под туђином. Сваки Србин у Црној Гори дужан је познати и љубити своју цјелокупну домовину – све српске земље, у којима живе наша ослобођена и неослобођена браћа Срби. Ниједан Србин и Српкиња, ма које вјере били, не смију пожалити ни живот ни имање ни општу српску слободу, добро, и благодање. Треба да је брат мио, које вјере био, јер тешко брату без брата.“²⁴⁾

Из овога се види да су у Црној Гори у првој декади 20. века живели све сами Срби, а само неколико деценија касније, у Титовом послератном комунистичком периоду расрбљивања Црне Горе, 1948. године сви поменути православни Срби постали су Црногорци. Да парадокс буде већи, у атеистичкој држави – каква је била Титова Југославија - Срби католици и Срби мухамеданци, по линији верских разлика постали су Хрвати и муслимани (данас Бошњаци).

Постоје различите тезе о томе кад се зачала теорија о Црногорцима као посебној нацији. Историчар Илија Петровић указује на пророчанске мисли Саве Поповића Текелије (1761 – 1842), племића и првог српског доктора права, који је непогрешиво уочавао каквим се све странпутицама креће српски народ и узалуд нас учио „да се манемо тих назива Босанац, Далматинац, Србијанац, Црногорац, јер ће неко наћи оправдање да од тих покрајинских назива направи посебне народе“.²⁵⁾ Петровић на другом месту пише да је Муилован Ђилас креатор црногорске политичке нације, и истиче да је она рођена 1. маја 1945.²⁶⁾

Академик Милорад Екмечић сматра да је клица о црногорској нацији наговештена у *Меморандуму* владе краља Николе упућеног Лиги народа новембра 1920. године. У том дипломатском документу налазе се све касније идеје о етногенези црногорске нације.²⁷⁾ „Она је постала моћна друштвена снага, тек након успостављања федеративне државе, под комунистичким вођством 1945. Њен

24) Ђуро Поповић и Јован Рогановић *Земљопис Краљевине Црне Горе за ученике трећег разреда основних школа*, четврто издање, Цетиње, Кр. Ц. Државна штампарија, 1911.

25) Илија Петровић, *Црногорске и брдске*, нав. дело, стр. 17.

26) Према тексту Милована Ђиласа: „О црногорском националном питању“, „Борба“, Београд, 1. мај 1945, Илија Петровић, *Црногорске и брдске*, нав. дело, стр. 20.

27) Види: Шпиро Кулишић, *О етногенези Црногораца*, Побједа, Титоград, 1980.

главни идеолог Милован Ђилас признавао је да црногорска нација не постоји, да се становништво назива српским, али би ту свест требало заменити црногорским националним идентитетом...“ Екмечић истиче да је црногорска нација формирана са циљем да ослаби бројчану и територијалну величину српског фактора у Југославији.²⁸⁾

Историја црногорског одметања од српске нације почела је са Секулом Дрљевићем, и она се може приказати као инацијски вид србомржње и као типичан пример „турчења из ината“. Познато је наима да је Секула Дрљевић у годинама првог светског рата и након његовог завршетка величао српство и активно радио на уједињењу двеју српских држава, али је у међувремену, незадовољан својим положајем у неком од министарстава, постао жестоки мрзитељ Србије. Овај политички национални конвертит имао је необичан и бедан пут одметања од српства. Као адвокат на суду је бранио комунисте, приступио ХСС- у и повео борбу за афирмацију „црногорске нације“, да би се потом приближио усташама и НДХ. Други Црногорац који ће поћи истим духовним путем био је Савић Марковић Штедимлија, који је, као и Дрљевић, живео под усташким режимом у Загребу и писао у њиховој штампи задојен патолошком србомржњом. Његова дела у величању црвенохрватства и усташтва не заостају за делима Керубина Шегвића, Доминика Леополда Мандића, Милана Шуфлаија и осталих „промицатеља“ митског хрватства.²⁹⁾

Ђиласову активност на стварању црногорске нације треба посматрати са аспекта комунистичке идеологије и кроатокомунистичких идеја Јосипа Броза и његових следбеника. Јосип Броз је правећи државу равнотеже, засновану на тези „слаба Србија могућа Југославија“, конструисао нове нације од српског етнојезичког ткива, представљајући то као нарочит допринос марксистичком схватању нације. Радило се у ствари превасходно о геополитичком сузбијању Србије и српског народа, јер су Срби живели у четири федералне јединице у којима ће разбијањем и распадом СФРЈ постати национална мањина. Томе циљу служио је Милован Ђилас када је стварао црногорску нацију; комунистичким прогласом од-

28) Милорад Екмечић, *Дијалог прошлости и садашњости*, Службени лист СРЈ, Београд, 2002, стр. 52.

29) Види: Момчило Суботић, *Идентитет и геополитичка стварност Срба*, део „Европатлантско расрбљивање Црне Горе“, ИПС, Београд, 2012, стр. 195.

једном су Срби у Црној Гори постали национални Црногорци. О феномену црногорства Добрица Ћосић пише: „Етнички, духовни и историјски идентитет народа Црне Горе разаран је, кривотворен и поништаван, не само у име једне идеологије него и за власт, за каријере и привилегије. Црногорство, које је у српском народу синоним чојства и јунаштва, претворило се, у титоизму, у синоним самоиздаје, властољубља и корупције, уносну професију и квалификацију за све положаје и радна и нерадна места у бирократској хијерархији“.³⁰⁾ Милован Ђилас је потврдио ове Ћосићеве налазе следећим исказом: „Баш сам ја, понајпре позван својим положајем у области идеја и власти, извршио неодржива теоретска образложења црногорске нације. Али ни тада нијесам мислио да Црногорци нијесу Срби – варијетет српске националности, као што и данас мислим да је још оправдана њихова административна посебност... Изучавање Његоша може сваког непристрасног – ако таквих има, увјерити у непостојање посебне црногорске народности... за Његоша – а тако у стварности јесте, Црногорци су локални варијетет великог српског племена“.³¹⁾

У данима када је био истакнути комунистички идеолог, Ђилас је за потребе титоистичке идеје и праксе истицао : „Национална равноправност црногорског народа, која се изражава у федералном положају Црне Горе у Југославији, није... продукт ничије добре воље и увиђавности, него упорне борбе црногорског народа... Овај рат, у извјесном смислу, означава кулминациону тачку процеса формирања Црногораца у посебну нацију, посебну националну индивидуалност. По племенској традицији (тј поријеклу) Црногорци се осјећају, а и јесу, Срби..., али су они у националном погледу данас и нешто посебно, своје, црногорско... Гледајући ствар тако, кроз историјски развитака, сасвим је разумљиво зашто се Црногорци национално данас осјећају нечим посебним (не оспоравајући да су Срби по традицији, по поријеклу), зашто осјећају као и природно кад их се назива црногорским народом (нацијом)... Ми комунисти нијесмо за федералну Црну Гору ни из каквих `политичких` разлога... нити ми цијепамо српство. Ми смо за то ... јер знамо да то хоће јер се осјећа, јер јесте нешто посебно, посебним, друкчији `Срби` од свих Срба – Црногорци“.³²⁾

30) Добрица Ћосић, *Промене*, Будванске беседе, Београд, 1992, стр. 247-248

31) Милован Ђилас, *Његош, пјесник, владар, владика*, Београд, 1988, стр. 76.

32) Према: Илија Петровић, *Црногорске и брдске*, нав. дело, стр. 18.

Из овог крајње конфузног промишљања о црногорској нацији (као да сличну посебност не поседују и други Срби: Далматинци, Личани, Банијци, Кордунаши, Славонци -Крајишници, Банаћани, Сремци, Бачвани, Босанци, Херцеговци, Шумадинци..., који сви представљају само географски појам за Србе, баш као и Црногорци), Ђилас, за разлику од данашњих заговорника национално-политичког и државотворног 'дукљанско-монтенегринства', ипак признаје српско порекло и традицију данашњих Црногораца.

Монтенегрини, наиме, сматрају да је Свети Сава, као и Немања, учинио геноцид према Црној Гори (која тада није ни постојала, М.С.), као и да је српска војска 1918. окупирала Црну Гору, и такво стање озаконила Подгоричка скупштина. Разуме се да је у питању једна нова геополитичка конструкција за потребе актуелне црногорске евроатлантске политичке парадигме. Монтенегрински режим не мари за историјске чињенице: Велика народна скупштина српског народа у Црној Гори, одржана у Подгорици 26. новембра 1918, донела је одлуку да се Црна Гора уједини са Србијом у једну државу. И „бјелаши“ и „зеленаши“ су се сматрали Србима; нико у Црној Гори од православних није се друкчије опредељивао. Ниједан „зеленаш“ у Црној Гори, тј. припадник Црногорске федералистичке странке, који су 1918. били поборници самосталне Краљевине Црне Горе, није сматрао да постоји црногорска нација. „Бјелаши“, тј. заговорници присаједињења Србији су на изборима 1923, 1925. и 1927. године добили око 86 %, а „зеленаши“, заговорници независне Црне Горе, око 14 % гласова.

Због тога имамо две врсте уједињења Србије и Црне Горе, оног 1918. и другог 1992. године, када је дошло до промене српског идентитета у Црној Гори. Српски народни идентитет замењен је црногорским државним идентитетом. Црногорска власт одбацује своје српско порекло. Отуда и парадокс: „Прво уједињење остварили су српски народ Црне Горе са српским народом Србије, а ово друго црногорски народ Црне Горе са српским народом Србије“.³³⁾

33) Радосћ Љушић, *Ангажована историографија. Зашто мораш да се свађаш*, Народна књига – Алфа, Београд, 2004, стр. 254.

6. БАТРИЋ ЈОВАНОВИЋ О РАСРБЉИВАЊУ ЦРНОГОРАЦА

Полемишући са Ђиласовом тезом о црногорској националној „посебности“, Батрић Јовановић, својевремено популарни политичар из Црне Горе, истиче: „Културна традиција Црногораца – шта је то? Зар то нијесу њихове српске народне пјесме! Зар то нијесу култови Немањића, Милоша Обилића и Карађорђа! Зар то нијесу легенде о светоме Сави! Зар то није Косовски мит! Зар то нијесу њихови божићни, ускршњи, славски и погребни обичаји... И зар није ужасна бесмислица тражити у тој културној традицији – која је идентична са културном традицијом Срба односно осталих Срба – сличност са културама кавкаских народа. А већ теорије о физичком изгледу Црногораца, о крупном тијелу (има их и таквих али и сићушних), о крупној глави (има и таквих а и оних мале главе), о широком лицу (има их и са широким лицем, али и са дугуљастим), - све је то псеудонаука“.³⁴⁾ Јовановић у својој књизи о расрбљивању Црногораца поред поменутих истиче Марка Миљанова Поповића и Стефана Митрова Љубишу, и његову беседу у Далматинском сабору јануара 1877. године.³⁵⁾ Он посебно апострофира улогу Стаљина и Тита у процесу расрбљивања Црногораца означавајући то као злочин. Стаљин је то, према Јовановићу, радио из освете због српског пријатељског пријема белогардејаца после грађанског рата у Русији 1920. године, а Тито због слабљења српског фактора у другој Југославији. Јовановић истиче да је под Титовим покровитељством почео процес индокринације Црногораца у мржњи према Србима.

Тако је успостављена нација Црногораца. Јасно је, дакле, да је теза о постојању посебне црногорске нације, изван српске нације, подметнута претходницима данашњих Црногораца. Ђилас, је, наиме, 1. маја 1945, у *Борби* изашао са чланком „О црногорском националном питању“. Учинио је то по налогу Тита. После је, по-

34) Илија Петровић, *Црногорске и брдске*, нав. дело, 18.

35) Тада је Љубиша између осталог рекао „...Ја знам да ви мене не трпите, јер сам Срб народношћу, а православни вјером. Но излазећи одавде тјешим се мислећи, да остављам у Сабору младијех сила, гос. Вујатовића и Симића, који, ако их је Српкиња задојила, знати ће бранити законита права своје народности и вјере, а ја ћу им с тремова рукама плескати“. Према: Батрић Јовановић, *Расрбљивање Црногораца. Стаљинов и Титов злочин*, Српска школска књига, Београд, 2003, стр. 55.

себно по паду Ранковића, 1966, прорадила црногорска антисрпска филијала, а чинили су је највиши функционери: Вељко Милатовић, Марко Шпадијер и други, све до Мила Ђукановића.

Ретки су, а ту спада и Батрић Јовановић, Блажо Јовановић и још неки, који су се одупрли бесмисленој антисрпској кампањи. А црногорска филијала штаба антисрпске коалиције имала је у плану следеће: фалсификовање историје Црне Горе и Црногораца, фалсификовање чињеница о пореклу Црногораца и конституисање „црногорског језика“. На том пољу истакли су се многи црногорски кадрови, наручени историчари, правници, језикословци итд. Тако је Дрљевићево и Штедимлијино црногорство нашло плодно тле у делима Сава Брковића „О постанку и развоју црногорске нације“, као и у памфлету „Етногенезофобија“, затим се 1980. појавила брошура Шпира Кулишића „О етногенези Црногораца“, сва од бесмисла, а аутор ју је написао по наруџби, како би добио премештај у Београд на неко важно место. Др Димо Вујовић, др Растислав Петровић, др Никола Вукчевић раскринкавали су ову бесмислену историографију, позивајући се на дела Цвијића, и посебно на књигу Јована Ердељановића *Стара Црна Гора* (1926) и друге. „Језички“ је Кулишића, Брковића, Растодера Шерба, Ротковића и сличне, помагао лингвиста Војислав Никчевић, који каже да нема „праве државности“ без сопственог језика. Најпосле Јеврем Брковић и ДАНУ, који такође долази из Загреба, као и његови духовни претходници Штедимлија и Дрљевић.

Милија Коматина је о почецима црногорске нације рекао: „Од вођа црногорских сепаратиста Секуле Дрљевића и Савића Марковића Штедимлије, који су прихватили усташку идеологију, потичу заправо прва категоричка оспоравања било какве везе Црногораца са Србима... У новије вријеме долазе нови покушаји да се побију гледишта да Црногорци и Срби имају заједничко етничко поријекло. Први се у том смислу представио Саво Брковић, а онедавно Шпиро Кулишић“.³⁶⁾ Имамо и овакав тужан и бедан случај: Др Радослав Ротковић је тужио Уставном суду Југославије издавачке куће СКЗ и Матицу српску зато што су Његоша, Миљанова и Љубишу уврстиле у едицију „Српска књижевност у сто књига“. Читаоци су видели да се Марко Миљанов и Стефан Митров Љубиша нису осећали Црногорцима, већ само Србима, а да је Његош

36) Батрић Јовановић, *Раскрљивање Црногораца. Стаљинов и Титов злочин*, нав. дело, стр. 270.

прије свега и изнад свега био Србин, а у његово вријеме појмови Црна Гора и Црногорци обухватили су само Стару Црну Гору“. Светосавски и косовски завет је заједнички свим Србима. О томе сведочи и песма коју пева Коло у *Горском вијенцу*, које је Његош посветио „Праху оца Србије“ – Карађорђу.

„Ох да ми је очима виђети
Црна Гора изгуб да намири:
Тад би ми се управо чинило
Да свијетли круна Лазарева
Е слетио Милош међу Србе;
Душа би ми тада мирна била
Како мирно јутро у прољеће...“

„Да је жив Његош, морао би, под притиском црногорске власти, да се одрекне српског порекла“. ³⁷⁾ Како би се тек оправдао што није знао она два слова?! Писац Будимир Дубак истиче да је Његош „Слутито је да не само Косово `грдно судилиште`, већ да је то судилиште свуда где Срби живе“, те додаје: „Данашња Црна Гора је `грдно судилиште`, због срамоте коју актуелна власт наноси Његошу и његовом народу“. ³⁸⁾

Критикујући „етногенезу Црногораца“, академик Љубомир Тадић указује на „неславне“ подухвате Савића Марковића Штедишлије и Секуле Дрљевића, који су под усташким режимом пропагирани „Црвену Хрватску“, чији је циљ би забијање клина раздора између истог народа у Србији, БиХ и Црној Гори. Тадић уочава да: „Та срамна игра није престала и још неће престати све док се буде остваривала антисрпска политика САД, Немачке и њихових савезника“. ³⁹⁾

Да су Срби народ склон регионализму и сепаратизму, приметио још Бењамин Калај у време окупације Босне и Херцеговине од стране Аустроугарске. Таква склоност, подстицана колонијалном политиком великих сила (Турске, Млетачке Републике, Ватикана,

37) Драгутин Минић Карло, „Карлов угао“, *Политика*, 5. фебруар 2017, стр. 11. Реч је о афоризму, који је верно осликава стање конвертитског духа политичке врхушке у Црној Гори.

38) Будимир Дубак, „Његош је енциклопедија нашег духа“, интервју листу *Политика*, 5. фебруар 2017, стр. 12. Дубак истиче да је Његош о Црној Гори у писму Матији Ненадовићу рекао: „Да је лијепа Црна Гора, не би се црна гора звала, него млијечна и медена... Ја који сам њен син не могу јој име произрећи што се нећу згрозити...“ Исто

39) Љубомир Тадић, *У матици кризе*. Интервју 1968-1998, Београд, 2000, стр. 404.

Аустрије, Аустроугарске, Немачке, САД), допринела је да се Срби католици и Срби мухамеданци одметну од српске нације и постану Хрвати и Бошњаци. Као пандан Црној Гори историчар Славенко Терзић истиче Баварску „која је била вековима засебна немачка држава, са двором и династијом, па никоме не пада на памет у Немачкој и Европи да данас говори о „баварској нацији“ или баварској културној баштини издвојено из немачког културног наслеђа“.⁴⁰⁾

7. ДРЖАВНО РАЗДВАЈАЊЕ ЦРНЕ ГОРЕ И СРБИЈЕ

Данас би се монтенегринским суверенистима и сепаратистима могло поставити питање: јесу ли то они исти Црногорци који су се 1992. године референдумом изјаснили за заједничку државу са Србијом. Иако се Србија није изјашњавала, српско-црногорску федерацију је подржавала огромна већина, док је у Црној Гори ситуација била умногоме сложенија. Ипак, већина је била на страни заједничке државе. Процес удаљавања Црне Горе од Србије интензиван је 1997/98. након цепања ДПС-а на два крила: једно је задржао Мило Ђукановић, а друго се приклонило Момиру Булатовићу који је формирао Социјалистичку народну партију Црне Горе (СНП). Црногорска опозиција: Либерални савез Црне Горе (ЛС ЦГ) и Народна странка (НС) приклањају се Ђукановићу, што је овоме омогућило победу на наредним изборима, која ће његовој коалицији „Да живимо боље“ – ДПС-НС-СДП, бити ослонац да се од 1998. године залаже за независну Црну Гору. Тај процес ће резултирати формирањем Државне Заједнице Србија и Црна Гора (ДЗСЦГ) а затим и стварањем независне црногорске државе. Након смене Милошевића на изборима 5. октобра 2000, Мило Ђукановић је већ сутрадан изјавио да је „Црна Гора опредељена да самосталним путем корача ка евроатлантским интеграцијама“.⁴¹⁾ Ослободивши се Милошевићеве „страховладе“ Ђукановићева Црна Гора ће, уз сарадњу са Демократском опозицијом Србије (ДОС), наставити заједнички пројекат, све до сопствене државне независности. Треба подсетити да је Војислав Коштуница настојао да очува какву-такву заједничку-српско-црногорску државну творевину, те је био при-

40) Славенко Терзић, „О српском политичком и културном регионализму-могућности превазилажења“, у: *Српски духовни простор*, Бања Лука, Српско Сарајево, 1999, стр. 243.

41) Према: Владан Станковић, „Уставно-правни модел Државне Заједнице Србија и Црна Гора“, у: Драган Петровић, Владан Станковић, *Заједничка држава Србије и Црне Горе*, ИПС, Београд, 2006, стр. 113-114.

моран да се надмудрује са сепаратизмом Мила Ђукановића, који је држао до заједничке државе као до „лањског снега“. Уз посредовање Хавијера Солане, главног НАТО „бомбардера“, конституисан је српско-црногорски савез (ДЗСЦГ) орочен на три године, што је представљало прелазно решење са сепаратистичким епилогом црногорских индепендиста. Био је то у ствари геополитички чин Запада који је настојао да у „пакету“ реши питање тзв. косовске и црногорске независности и тако настави геополитички процес ра-србљивања Балкана.

Српско питање у Црној Гори је било посебно на искушењу из-гласавањем независности Црне Горе, у мају 2006, а њихов поло-жај додатно је погоршан након усвајања Устава Црне Горе у јесен 2007, којим су Срби сведени на статус незаштићене мањине. Није им признато својство конститутивног народа, а укинут је и њихов српски језик. Најзад, највећи ударац задали су црногорски сепара-тисти Србији признањем тзв. државе Косова, октобра 2008. Своју антисрпску политику наставила је Црна Гора чином гласања за пријем „Косова“ у Унеско.

8. НЕЗАВИСНА ЦРНА ГОРА ИНСТРУМЕНТ ГЕОПОЛИТИЧКОГ ОПКОЉАВАЊА СРБИЈЕ

Наиме, независна Црна Гора у евроатлантској визији зами-шљена је као инструмент евроатлантског геополитичког опкоља-вања Србије, као претходница која Србији треба да отвори врата НАТО-а. Слична улога, којом би се извршио притисак на Србију да уђе у НАТО, намењена је БиХ и Републици Српској, која се, ме-ђутим, ослоњем на Русију и председника Путина снажно одупире овом пројекту. Црна Гора под вођством уцењеног Мила Ђукано-вића, на жалост, нема ту отпорну снагу. По том сценарију суседне српске земље треба да подстакну Србију да и сама постане чла-ница западне војно-политичке алијансе. Јер, процењују на Западу, неће се ваљда Србија наћи на другој страни „барикаде“, против својих сународника. Ипак, након промене власти у САД, питање црногорског чланства у НАТО је блокирано. Наиме, већина земаља НАТО пакта већ је ратификовала Протокол о пријему Црне Горе у НАТО, док је блокада подигнута тамо где се најмање очекивало – у америчком конгресу у којем већину чине Трампови Републикан-ци. Двојица америчких сенатора Ренд Пол и Мајк Ли блокирају

Црну Гору у америчком Сенату. Њих двојица имају подршку још неколико републиканских сенатора. „Све ово део је политике нове америчке администрације на челу са Доналдом Трампом која жели да побољша односе с Москвом. Познато је, наиме, да се Русија противи уласку Црне Горе у НАТО, посебно због тога што већина црногорских грађана не жели да њихова република постане чланица евроатлантског војног савеза“.⁴²⁾ За сада ствари тако стоје.

Сам чин, преварног и насилног, стицања независности Црне Горе, у мају 2006, био је, превасходно, дугорочни пројекат многих српских геостратешких и геополитичких противника. Заједничка држава Србије и Црне Горе била је у пакету са Косовом пројектована на распад. Мимо свих демократских правила, Венецијанска комисија је дозволила да свега 55% изашлих бирача изгласа црногорску независност. Притом је право гласа дозвољено свим црногорским држављанима из дијаспоре, али не и онима из Србије - а њих је више од 260.000. Црногорску независност тако нису извојевали Црногорци, већ Шиптари (готово свих 7%) и Хрвати. Резултат референдума била је тесна већина (само 0,5% више од прописаног прага од 55%) оних који су гласали за независност.

Потребно је подсетити на чињеницу да су тзв. демократски српски властодршци, од Ђинђића, Тадића до Вучића, изузетак је Коштуница, имали и имају „разумевања“ за антисрпску геополитику постјугословенског црногорског режима, те да нису у томе видели геополитички пројекат Запада усмерен против Србије и српских земаља, па према томе и против саме Црне Горе. Није у том смислу недужна ни црногорска опозиција. Нико од њих се није искрено залагао за опстанак заједничке државе.

Као што је Борис Тадић у празничном расположењу честитао Милу Ђукановићу независност још једне НАТО творевине, слично је недавно поступио председник Владе Србије, Александар Вучић, у сусрету са црногорским премијером Душком Марковићем, када је рекао да црногорска тежња за пријем у НАТО не угрожава интересе Србије. Као што је речено, отворено антисрпство црногорског режима показало се у пуном светлу признањем Косова,

42) Александар Раковић, „Црна Гора неће у НАТО, *Новости*, 28. фебруар 2017, стр. 16. Истраживања америчке компаније „Галуп“ из 2016. потврдила су да најмањи проценат испитаника у Црној Гори види НАТО као заштиту (21 посто), да већи проценат види НАТО као претњу (29 посто), а да је највише оних који НАТО не виде ни као заштиту ни као претњу (35 процената). И кроз руски став и кроз америчко истраживање уочава се да би најбољи оквир за статус неутралности.

почетком октобра 2008. Био је то „нож у леђа“ Србији, „највећа и страшна издаја Црне Горе“.⁴³⁾

Српски политичари су знали да је црногорска власт имала намеру да призна Косово, јер су тадашњи премијер Цветковић и министар спољних послова Јеремић само неколико дана пре признања косовске независности посетили Мила Ђукановића. Борис Тадић је у интервјуу црногорској државној ТВ рекао да је одлука Црне Горе легитимна и да она на тај начин штити сопствене интересе, и само им приговара што су то учинили пре одлуке Међународног суда правде, односно његовог мишљења о косовској независности. Овде је реч о обмани тадашњег председника Србије, о чему сведоче и депеше „Викиликса“. Наиме, министар Јеремић је, како пише „Викиликс“, српски захтев Међународном суду у Хагу објашњавао као тактички потез, као пуко куповање времена за бављење питањем унутрашњег развоја (?) и процесом европских интеграција, а не као истинску намеру да се брани Косово и Метохија као неотуђиви део Републике Србије. За ово је, свакако, знао Борис Тадић. Отуда је његова примедба око црногорског признања Косова пре пресуде Хашког суда крајње лицемерна. Пре ће бити да је актуелна политика српског и црногорског режима део једног истог – евроатлантског, Америчко-НАТО-вског сценарија.

Када је реч о ставу по којем је наметање антисрпског идентитета Црној Гори послужило за даље распарчавање и редуковање српског етничког простора, а независност Црне Горе као вид геополитичког опкољавања Србије, имамо у виду следећи став историчара Веселина Ђуретића. Он пише: „Крајем 1998. и почетком 1999. године, све је било припремљено за ратни поход Запада против СРЈ, у ствари против српског народа. Да се иза америчког плана налазила нека волшебна завереничка сила, показало се убрзо- изостављањем Црне Горе. Њен режим није био „подобан“ само због његове основне мотивације - борбе против Милошевићевог „тоталитаризма“, него због других стратешких циљева, будући да је овим антимилошевићевцима био намењен одговарајући сценарио: Створити велику католичку Хрватску са Црном Гором и Албанијом“. Тако су бивши Срби (Црногорци) постајали „употребна вредност“ нове етапе српске деструкције, што им је омогућило да наставе и прошире свој умногоме на криминалној привреди засно-

43) Амфилохије Радовић, „Признање Косова је највећа и страшна издаја Црне Горе“, <http://www.pravoslavie.ru/srpska/100196.htm>

ван пут одржања „новонационалне самодовољности“ - у знаку визија државе независности на антисрпској основи“.⁴⁴⁾

Паралелно са овим настајала су будућа основна упоришта прозелитизма и похрваћења: „Дукљанска академија наука и умјетности“, и „Црногорска православна црква“. Другим речима: „Развијана је црногорствујућа национална идеологија, установљена с циљем стварања црногорског језика и потискивања ћирилице, конституисања црногорске цркве и прихватања уније са Римском куријом, постепеног покатоличења Црногораца, подршке великохрватској идеји и пројекту стварања Велике Хрватске и велике Албаније“.⁴⁵⁾

Већ се увелико виде поразни учинци српског режима који се сагласио са америчким креаторима отцепљења Црне Горе, иза којих је стајао Ватикан. Монтенегрини се данас, попут Хрвата, баве ревизијом и грубим фалсификовањем историје. Тако нападају чак и Светог Саву за „геноцидне активности“, а „Дукљанска академија“, инспирисана од стране загребачког Каптола, ради на остварењу повијесног сна о Црној Гори као саставном дијелу „Црвене Хрватске“.

Српска јавност у Црној Гори је проглашење њене независности видела као издају српства.⁴⁶⁾ „Од 21. маја 2006. године Вук Бранковић ће се по добру помињати у односу на ове данашње Бранковиће“ – читамо коментар Росандића у подгоричком „Дану“. У „заљеву хрватских светитеља“ (Котору) на небу је „заблистао“ дух „црвене Хрватске“ - ликовали су загребачки пургери, а чуо се и глас са неких минарета: „Алаху акбар“.⁴⁷⁾

Део „заслуге“ за црногорску независност и антисрпство исказано признавањем Косова, припада и црногорској опозицији. Познато је да се независности Црне Горе није много противила ни Социјалистичка народна партија Црне Горе (СНП ЦГ), као друга по

44) Веселин Ђуретић, *Српска беспућа двадесетог века*, СРС, Београд, 2006, стр. 137.

45) Види шире: Будимир Алексић, *Црвено-Црна Гора*, Никшић, 1999.

46) Песник Матија Бећковић овако види црногорску независност: „На неверендуму и неферендуму, каквог на свету није било, браћа Невер и Нефер победили су свој народ и тако постали Ромул и Рем суверене Црне Горе. Њихова сувереност држи се на концју од пола промила. Они који су им је донели отишли су одакле су и дошли а Црну Гору оставили преполовљену, покрадену и осрамоћену. Половина слави, половина плаче, противници се наслађују, пријатељи тугују. Ако нису кривотворили, то би им било први пут, ако јесу, никад нису кривотворили мање а украли више“, Матија Бећковић, „Обистинили се моји стихови. Судбина наше браће“, недељник *НИН*, Београд, 25. мај 2006, стр. 25.

47) Према: Веселин Ђуретић, *Српска беспућа двадесетог века*, нав. дело, стр. 302.

снази на црногорској политичкој сцени. У време осамостаљивања Црне Горе постојале су чак четири српске или просрпске странке (Демократска српска странка (ДСС), Српска народна странка (НС), Народна странка (НС) и Социјалистичка народна партија (СНП) и њихово бесмислено надметање у лидерству, у условима потпуног растакања српства. Таквим својим понашањем помагали су и помажу црногорски антисрпски режим и онемогућавају смену власти. Наиме, и Устав Црне Горе из 2007, којим је настављен процес њеног расрбљивања, донесен је уз одлучујућу подршку Покрета за промјене (ПзП) Небојше Медојевића, па је и устав назван „Медов Устав“.

Данашњи главари Црне Горе по својој спремности да за потребе политичког и геополитичког тренутка, као што је улазак Црне Горе у ЕУ и НАТО, промене свој национални и верски идентитет, умногоме личе на средњовековне босанске владаре, који су одреда били Срби, али су се верски опредељивали у складу са тренутним политичким интересима. Треба истаћи да се Црна Гора 1992. референдумом изјаснила за заједничку државу са Србијом, тј за СР Југославију, готово стопроцентно. Мило Ђукановић, један од тадашњих челника, а данас неприкосновени лидер и родоначелник антисрпске монтенегринске политике, црногорске нације, црногорског језика и црногорске православне цркве, изјашњавао се као Србин. Ђукановић је тада говорио: „Црногорци су поносни на српско поријекло и црногорску државност, на славну историју српског народа, зато и вјерујемо у заједничку будућност и просперитет“.⁴⁸⁾

9. „ЦРНОГОРСКА ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА“

Да би се национално и државотворно конституисали црногорски антисрпски сепаратисти, поред историјских фалсификата о свом пореклу, настоје и верски и језички да се „осамостале“. А то не иде лако, па и ту посежу за фалсификатима и насиљем, верским и језичким. Савремени монтенегрини не маре за историјску чињеницу да је Свети Сава 1219. године, одмах по добијању аутокефалности Српске Цркве од стране Цариградског Патријарха у Никеји,

48) На неком међународном научном скупу у Београду помињали су се мало Срби а мало Црногорци. Један Бугарин, не спазећи се у томе, нагиње се ка Васи Чубриловићу (1897-1990) и пита, у поверењу: „О чему се ту ради, ко су сад ти Црногорци? А Васо му одговара: - Црногорци, то су Вам, колега, Срби у дивљем стању.“Илија Петровић, *Црногорске и брдске*, нав. дело, стр. 18.

на Михољској превлаци установио „Зетску Епископију, која је у вријеме цара Душана уздигнута у ранг митрополије, а кроз своју историју увијек је канонски припадала архиепископији Жичкој, потом Архиепископији Пећкој и Пећкој Патријаршији. Усљед различитих околности више пута је мијењала своје сједиште. Зетска и потоња Црногорска Митрополија је за вријеме два укидања Пећке Патријаршије од стране Турака остајала изван фактичке власти Османлија и Цариградске Патријаршије“.⁴⁹⁾ После пропасти Душановог царства, Косовске битке (1389), те пада Деспотовине (1459), наилази период турске доминације. Турци укидају Пећку патријаршију (1766), на престо Светог Саве доводе Грке из Цариграда представнике Васељенске патријаршије (Фанариоте), а Српска црква бива разбијена по појединим покрајинама. „Митрополија је у Црној Гори одувијек била једна од светосавских епархија Пећке Патријаршије и, сходно канонским правилима, једино је од ње могла да добије сагласност за аутокефални или аутономни статус“.⁵⁰⁾ После Балканских и Првог светског рата и ослобођења и уједињења, те стварања Краљевине СХС долази до поновног уједињења свих епархија у Пећку патријаршију. На јединство Српске православне цркве било је много удара, поготово у хрватској - усташкој НДХ, када је побијено на стотине српско-православних свештеника и пет владика, и када је насилно основана тзв. хрватска православна црква, на челу са руским расколничким епископом Гермогеном. Након рата у Црној Гори је убијено више од стотину свештеника, а Ватикан је током шездесетих година вршио притисак на митрополита Данила Дајковића да, по узору на Македонску православну цркву, из састава Српске православне цркве издвоји тзв. Црногорску православну цркву. Црногорски комунисти су радили на истом задатку, па су настојали да митрополиту изаберу „свог“ човека за викарног епископа. Овај сценарио није успео, јер је на трон митрополије Црногорско – приморске дошао владика Амфилохије Радовић, неспорно опредељен да чува јединство Српске православне цркве. Али је Дукљанско-монтенегрински пројекат „црногорске државе – нације“, подстицан са Запада, настављен по разбијању и распаду СФРЈ. У току постојања СРЈ, затим Државне Заједнице Србија и Црна Гора, и нарочито по стицању независности Црне Горе 2006. године. Најпре је установљен Одбор

49) Види: Протојереј ставрофор др Велибор Џомић, *Црква и држава у Црној Гори*, Цетиње, Подгорица, Београд 2013, стр. 55.

50) Исто, стр. 62.

за обнављање аутокефалности тзв. ЦПЦ-е (29 чланова, а потом је регистрована тзв Црногорска православна црква, коју је мало - по мало признала црногорска коалициона власт коју је оличавао тандем Мило Ђукановић - Ранко Кривокапић. На чело неканонске и непризнате ЦПЦ, коју није признала ниједна аутокефална помесна православна црква, дошао је архимандрит Антоније Абрамовић из Америчке митрополије Српске православне цркве, којег је са функције свештенослужитеља рашчинио надлежни владика Отаве Серафим, као и Синод СПЦ. Након његове смрти, на челу тзв. ЦПЦ-е почетком 1997. нашао се свештеник Мираш Дедејић, који је постао митрополит Михаило. И Мираш Дедејић је суспендован, анатемисан и рашчињен од стране СПЦ и свих других канонских помесних православних цркава. Интересантно је да се Дедејић до самог грађанског рата 1991. изјашњавао као Србин.⁵¹⁾

Према неким анкетама тзв. ЦПЦ још увек не може да парира СПЦ на простору Црне Горе, али је порастао број њених верника, тако да нешто преко 20% верника припада тзв. ЦПЦ, док СПЦ има више од 70% верника. „Оно што забрињава институцију и вернике СПЦ – е јесте да је предложена одредба новог Закона о верским слободама, која прописује да сви верски објекти настали пре 1918, постају државна својина. Будући да СПЦ, односно Митрополија црногорско-приморска има око 650 ових објеката – црква и манастира, Срби у Црној Гори овакав предлог закона доживљавају као удар на српски идентитет и егзистенцију у Црној Гори. Ради се о беспризорном покушају да се „укину сви симболи историјског српског идентитета у Црној Гори.“⁵²⁾

51) Види документа о стварању тзв. ЦПЦ, као и улогу Ђукановићевог режима и самог Ђукановића у промовисању ЦПЦ као важне компоненте лажног црногорског идентитета. Посебно су индикативна његова писма патријарху Павлу у којима се представља као заговорник заштите људских права и слобода и у којима отворено респектује присталице тзв. ЦПЦ-е, у: Будимир Алексић/Славко Крстајић, *Трговци душама - дукљанско-монтењегрински вјерски трафикинг у свјетлости докумената*, Никшић, 2005.

52) У једном од писама патријарху Павлу, Ђукановић истиче да није проблем само у имовинско-правним односима (мислећи на односе СПЦ и тзв ЦПЦ), те истиче „... ја хоћу да вјерујем да Вама није презентирана дубина проблема. Не могу хиљаде православних вјерника у Црној Гори, који себе сматрају припадницима Црногорске православне цркве, коју виде као наследницу некадашње Црногорске аутокефалне цркве, проглашавати сектом и безбожницима...“ Председник црногорског парламента Ранко Кривокапић редовно је честитао православни Божић „митрополиту Михаилу“. Исто, стр. 196.

10. ЦРНОГОРСКО ПРЕИМЕНОВАЊЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

На црногорском примеру се најбоље види колики су греси српских филолога и политичара у прошлости и данас.⁵³⁾ У Црној Гори званични језик од 1992. до 2006. звао се српски, као и пре *Новосадског споразума* (1954), осим у раздобљу између два светска рата када је назив језика био тронационалан : српско-хрватско-словеначки, у складу са идејом о троименом народу. Црногорци у Титовој Југославији променили су свој национални идентитет. До краја Другог светског рата били су по националности – сви Срби, а након комунистичког запоседања власти – готово сви Црногорци. У Црној Гори се најбоље види сва апсурдност националне и језичке политике из југословенског периода. Посреди је потпуно произвољно национално опредељивање: у истој породици једни се опредељују као Срби, други као Црногорци, једни говоре српским, други тзв. црногорским језиком.⁵⁴⁾

Колико је одмакао процес расрбљивања Црне Горе, а све у циљу прибављања новог идентитета, показује и чињеница да је највиша правна инстанца Црне Горе, њен „Уставни суд уклонио таблу са називом своје институције исписану ћириличним писмом и тако грубо нарушио уставну одредбу из члана 13 Устава Црне Горе, која изричито потврђује да су ћирилично и латинично писмо равноправни“.⁵⁵⁾

Ни по питању језика и писма, као кључне - примордијалне компоненте за обликовање националног идентитета, тадашња политичка опозиција (Мандић, Медојевић, Милић) није се прославила. Наиме, они су прихватили предлог власти (премијер Игор Лукшић) да се наставни предмет зове *црногорски-српски, босански,*

53) Наташа Мијушковић, *Црна Гора, бурна расправа о закону о вероисповести*, Интернет, <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/11/Region/2066711/Crna+Gora%2C+burna+rasprava+o+zakonu+o+veroisповести.html>, 18/12/2015.

54) Шире о томе у : Момчило Суботић, *Политичка мисао србистике*, Институт за политичке студије, Београд, 2010.

55) Види шире: Јелица Стојановић, „Идентитет и статус српског језика у Црној Гори (некад и сад)“, у: *Српско питање и србистика*, Зборник радова 1, Приредили: Петар Милосављевић и Момчило Суботић, Бачка Паланка – Ваљево, 2007, стр. 287-301; Драга Бојовић, „Опет о ‘преименовању’ (доименовању, разименовању...) српског језика у Црној Гори, и још понечему“, исто, стр. 311 – 327; Веселин Матовић, „Разголићено се стидуљак из заграде“, исто, стр. 302 – 304; Веселин Матовић, „Не може се ријека кроз дудук натјерати“, исто, стр. 305 – 310.

хрватски језик и књижевност. Уместо да инсистира на Вуковој парадигми о српском језику, којим у Црној Гори, изузев Албанаца, говоре сви њени становници, они су пристали на ненаучни, политички, и у суштини антисрпски компромис, по којем Црногорци имају право да га називају „црногорским“ који је у званичној службеној употреби - главни, државни језик, као и да Бошњаци и Хрвати у Црној Гори имају право да српски језик, баш као њихови сународници у БиХ и Хрватској, преименују у „бошњачки“, односно „хрватски“,

Политички национални Црногорци неће, попут Хрвата, да се одрекну српског језика и књижевности која је на њему настала, па да приону стварању новог, свог црногорског језика, већ додају два нова слова и ето црногорског језика. Као што Хрвати не могу да се позивају на дубровачке писце: Гундулића, Држића, Палмотића, или оне новије – Меда Пуцића, Ива и Луја Војновића, Матију Бана и друге, да би утврдили свој етнојезички идентитет, јер то су напросто српски пици, тако ни Црногорци не могу да се позову на Петра Цетињског, Петра Другог – Његоша, краља Николу, Стефана Митрова Љубишу, Марка Миљанова, итд., а да се одмах не не сусретну са њиховим српством.

Као нигде у Европи, у случају Хрвати и босанских муслимана (Бошњака) као и муслимана (Бошњака) у Србији, као критеријум језичког идентитета узима се њихова верска припадност, а не језичка обележја. Нико у Европи језике није идентификовао по верској припадности. Политичко-национални Црногорци отишли су корак даље – у обесмишљавању сопственог идентитета. Они настоје да део народа истог језика (српског) и исте вере (православне) представе као нов народ - кривотворећи његову историју, религију и језик.⁵⁶⁾

Политика стварања црногорског језика, као једна од кључних приоритета црногорске државе, показала се прилично неуспешна. Доказ за ову тврдњу представља хрватско-црногорски подухват, тј. докторат о „црногорском“ језику, који је Аднан Чигрић „одбранио“ на Осјечком свеучилишту, на „хрватском“, а заправо на *српском* језику. Овај Бошњак је тако постао први доктор из области „црногорског“ језика, који је написао и бранио на *српском* језику. Исто тако, да би утемељили нови наставни предмет - црногорски језик,

56) Новица Ђурић, „Зашто је Уставни суд Црне Горе уклонио ћириличну таблу? Интервју Момчила Вуксановића, председника Српског националног савета Црне Горе. Политика, 23 фебруар 2017, стр. 4.

наставници српског језика похађали су курс из „црногорског“ на *српском* језику. У потрази за идентитетом Црна Гора је променила своје писмо, то нису учинили ни Хрвати ни Бошњаци. Наиме, српској азбуци „црногорски“ лингвисти су 2009. додали су два нова слова, што је био политички потез без преседана, који је наишао на подсмех и згражавање стручне јавности и грађана.⁵⁷⁾ Режим Мила Ђукановића, мржњом конвертита, протерао је ћирилицу из Црне Горе, али и 27 никшићких професора српског језика, који нису пристали на његово ненаучно преименовање. Власт није марила за мишљења филолога и лингвиста.

Најзад, треба рећи нешто о односу Црногораца у Србији према Србима и српству, односно констатовати да ни они у овом мон-тенегринском одметању од српства нису нимало недужни, напротив. Разуме се, не сви. Част појединцима који с поносом, доследно и узвишено опредељују своје српство. Историчар Радослав Љушић запажа: „Они који живе у Србији, упорно бране своју црногорску посебност у виду посебног народа и нације, једу србијански хлеб, и то онај бољи, а са презрењем гледају на Србијанце. А то је више од греха. Они и даље сисају две мајке - Србију и Црну Гору, а при том се већина маћехински односи према првој“.⁵⁸⁾ Другачије је држање Црногораца у Хрватској и Загребу.⁵⁹⁾

Сам по себи намеће се закључак да је, како истиче Батрић Јовановић, расрбљивање Црногораца – злочин духовног геноцида над српским народом, „у својој суштини, најподлији чин у цијелој лепеци разнородних видова асимилације Срба (турчењем, албанизовањем, мађаризовањем, хрватизовањем преко унијаћења и католичења), јер се ради о однарођивању оног дијела српског народа, који су учени Европљани сматрали за најсрпскији“.⁶⁰⁾

57) Према последњем попису становништва у Црној Гори, које је проведено 2011, у атмосфери тензија и притисака од стране владајућег режима, око 43% становништва декларисало је свој матерњи језик као српски, док је око 37% њих за матерњи језик навело црногорски. При томе 27% становништва који се изјашњавају као етнички Црногорци, наводи да говори српски језик.

58) Према неким истраживањима овим мерама супротставили су се готово сви Срби у Црној Гори и половина оних који се етнички изјашњавају као Црногорци.

59) Радослав Љушић, *Ангажована историографија. Зашто мораш да се свађаш*, нав. дело, стр. 253.

Владан Станковић, „Грађански концепт црногорске нације – технологија асимилације Срба *in vivo*“, нав. дело, стр. 74.

60) Батрић Јовановић, *Расрбљивање Црногораца. Стаљинов и Титов злочин*, нав. дело, стр. 335.

Званични Београд не треба да убеђује црногорско руководство о српском пореклу Црне Горе и њене словенске популације, али не треба ни да повлађује власти која дискриминише Србе и њихова национална, културна, језичка, верска и друга права. Треба да подржава настојања српског народа у Црној Гори у остварењу конститутивног статуса, који му је одузела власт Мила Ђукановића, и да му пружи сву могућу финансијску, логистичку, кадровску и политичку подршку за остварење аутономног положаја Срба у Црној Гори. То је начин да се Црна Гора окрене Србији и да њена власт напусти антисрпску политику коју води за рачун својих западних покровитеља.

ЛИТЕРАТУРА

- Алексић Будимир, *Црвено-Црна Гора*, Никшић, 1999
- Алексић Будимир/Крстајић, Славко, *Трговци душама - дукљанско-монтенегрински вјерски трафикинг у свјетлости докумената*, Никшић, 2005.
- Бећковић Матија, „Обистинили се моји стихови. Судбина наше браће“, недељник *НИН*, Београд, 25. мај 2006.
- Бојовић Драга, „Опет о `преименовању` (доименовању, разименовању...) српског језика у Црној Гори и још понечему“, у: *Српско питање и србистика* (ур. Петар Милосављевић и Момчило Суботић) Бачка Паланка – Ваљево, 2007.
- Дубак Будимир, „Његош је енциклопедија нашег духа“, интервју листу *Политика*, 5. фебруар 2017.
- Ђилас Милован, *Његош, пјесник, владар, владика*, Београд, 1988.
- Ђилас Милован, „О црногорском националном питању“, *Борба*, Београд, 1. мај 1945.
- Ђуретић Веселин, *Српска беспућа двадесетог века*, СРС, Београд, 2006.
- Ђурић Новица, „Зашто је Уставни суд Црне Горе уклонио ћириличну таблу“, *Политика*, 23. фебруар 2017.
- Екмечић Милорад, *Дијалог прошлости и садашњости*, Службени лист СРЈ, Београд, 2002,
- Јовановић Батрић, *Расрбљивање Црногораца. Стаљинов и Титов злочин*, Српска школска књига, Београд, 2003.
- Кнежевић Милош, „Црногоризација кроз грађанизацију“, *Изневјерена држава*, Институт за политичке студије, Београд, 2007.
- Кнежевић Милош, *Изневјерена држава*, Институт за политичке студије, Београд, 2007.
- Кулишић Шпиро, *О етногенези Црногораца, Побједа*, Титоград, 1980. М
- Минић Драгутин Карло, „Карлов угао“, *Политика*, 5. фебруар 2017.

- Љушић Радош, *Ангажована историографија. Зашто мораш да се свађаш*, Народна књига – Алфа, Београд, 2004.
- Матовић Веселин, „Разголићо се стидуљак из заграде“, у: *Српско питање и србистика* (ур. Петар Милосављевић и Момчило Суботић), Бачка Паланка – Ваљево, 2007.
- Матовић Веселин, „Не може се ријека кроз дудук натјерати“, у: *Српско питање и србистика* (ур. Петар Милоављевић и Момчило Суботић) Бачка Паланка – Ваљево, 2007.
- Петровић Илија, *Црногорске и брдске*, Књижевна задруга Српског националног савета, Подгорица, 2016.
- Петровић, Драган, Станковић, Владан, *Заједничка држава Србије и Црне Горе*, Институт за политичке студије, Београд, 2006.
- *Политика*, „Односи Србије и Црне Горе најбољи у последњих 20 година“, 4. фебруар 2017.
- Поповић Ђуро, Рогановић Јован, *Земљопис Краљевине Црне Горе за ученике трећег разреда основних школа*, четврто издање, Цетиње, 1911.
- Радовић Амфилохије, „Признање Косова је највећа и страшна издаја Црне Горе“, *Факти*, 14. јануар 2017. – електронско издање
- Раковић Александар, „Црна Гора неће у НАТО, *Новости*, 28. фебруар 2017.
- Станковић Владан, „Грађански концепт црногорске нације – технологија асимилације Срба *in vivo*, *Политичка ревија* 04/2011, Институт за политичке студије, Београд, 2011.
- Стојановић Јелица, „Идентитет и статус српског језика у Црној Гори (некад и сад)“, у: *Српско питање и србистика* (ур. Петар Милосављевић и Момчило Суботић), Бачка Паланка – Ваљево, 2007.
- Стругар Владо, *Велика побуна Црне Горе 1988-1989*, Књижевне новине, Београд, НИП Универзитетска ријеч Никшић, 1990.
- Суботић Момчило, „Евроатлантско расрбљивање Црне Горе“, у: *Идентитет и геополитичка стварност Срба*, Институт за политичке студије, Београд, 2012.
- Суботић Момчило, „Прозападна политика Србије и разграђивање државе и нације“, у: *Србија и евроазијски савез* (ур. Зоран Милошевић), Центар академске речи, Шабац, Српско одељење међународне Словенске академије, Београд, 2016.
- Суботић Момчило, *Политичка мисао србистике*, Институт за политичке студије, Београд, 2010.
- Тадић Љубомир, *У матици кризе. Интервју 1968 – 1998*, Београд, 2000.
- Терзић Славенко, „О српском политичком и културном регионализму – могућности превазилажења“, у: *Српски духовни простор*, Бања Лука, Српско Сарајево, 1999.
- Ћосић Добрица, *Промене. Будванске беседе*, Београд, 1992.
- Џомић Велибор, *Црква и држава у Црној Гори*, Цетиње, Подгорица, Београд, 2013.

Momcilo Subotic

MONTENEGRO ELECTIONS 2016 AND STATUS OF SERBS

Resume

A political conflict took place and culminated on the day of elections on October 16th, 2016. On that day allegedly a Coup d'État took place and it made many opponents of Djukanovic's regime not to take participation in the elections. While the government accused Russia and its supporters among the opposition for the Coup d'État, which was mainly regarded to the people who supported a strongest parliament political coalition – Democratic front (DF) and its leaders Andrija Mandic and Milan Knezevic, the opposition proclaimed that the Coup d'État was organized by the government in order to make it easier for Montenegro to enroll into the NATO. Therefore the elections were irregular ones and the narrow win of having 41 representatives in the Montenegrin Parliament out of 81 representatives in total was drawn up by the coalition centered around Djukanovic's DPS party.

In broader sense the political polarization in Montenegro is the proof of the crisis of identity of the Montenegrin state and nation, or in other words, it is the proof of the efforts of political and social elite in Montenegro to impose the Montenegrin national identity to the people through the process of re-Serbization and „citizenization“. The government of Montenegro would like to make such Montenegro to enroll into the NATO, while the opposition opposes such plan and demands that the people give their opinion regarding it through a referendum. In the context of their elaboration of the position of Serbs in Montenegro there is also the possibility that their position gets improved by gaining autonomous status. Namely, during last two decades and in particular since controversial gaining of independence in 2006 the Montenegrin government has discriminated Serbian people in Montenegro and it has waged a hostile policy towards Serbia. There are many proofs for such stance, and the key proofs for it are: Montenegrin recognition of independent Kosovo state;

the exchange of ambassadors with Pristina and voting for the admission of independent Kosovo into the UNESCO, thereby the Montenegrin government claiming to have best possible relations with Serbia, which the Progressive party's led government in Belgrade never denied. During his visit to Serbia closely after the elections a new Montenegrin Prime Minister Dusko Markovic made such claim and Serbian Prime Minister Aleksandar Vucic did not make objection regarding it, nor did he tried to convince him to the opposite stance, moreover, he sided with the stance of Milo Djukanovic regarding the alleged attempt of the "Coup d'État". On the other hand, in regard to demands of the represenattives of Montenegrin Serbian and pro-Serbian opposition and leading people in Serbian cultural institutions for the suport to the Serbian people and preservation of their identity, Vucic mildly replied that Serbia will help them to the exent of possible in current circumstances. On this occasion he claimed that Serbia was not threatened by the aspiration of Montenegro to join the NATO, not taking into consideration the facts that such issue caused polarization of the Montenegrin society and that the results of the elections showed that more than half of the population of Montenegro was against joining the NATO. This half of the population in question is both Serbia and pro-Serbian one.

The government in its attempt to establish a citizen-like basis of national Montenegro (so-called "Montenegroiza-tion through citizenization") has made efforts to impose national attributes to the new state-nation in the fields of history, ethno-culture, language and religion. There have been similar attempts to do so earlier in the past and they always meant the process of re-Serbization and breaking away from the Serbdom for the sake of foreign ideas, needs and interests, firstly for the needs of Josip Broz Tito's Croato-communist ideology and political practice and nowadays for the interests of Euro-Atlantic geopolitical constellations. In the context of it in this paper its author presented a whole line of proofs of Serbian linguistic, historical and religious roots of the Montenegrin identity, starting from dynasty of Petrovic Njegos's direct proclamation of its Serbdom, followed by a statesman Marko Miljanov Popovic and other significant Serbs in Montenegro of that time and nowadays there is a huge number of political

and public officials like Batric Jovanovic who proclaim the same thing. However, such process in question used to have its background as well and it was followed by an anti-Serbian process of falsification of Serbian history which was made for purpose of foreign interests by certain “authors” and public officials such as Sekula Drljevic, Savic Markovic Stedimlija, Spiro Kulisic, current “Duklians” as well as some members of Montenegrin Academy of Science and Arts (CANU) led by Jevrem Brkovic. In addition to these two processes, out of which one is based on historical facts regarding the Serbdom of Montenegro and the other one is based on the fabricated history and enforced re-Serbization of Montenegro, there is a third process as well, which is the Communist one and reflected in a politician Milovan Djilas, the main creator of the Montenegrin nation, who did not deny the Serbian origin of Montenegro, but still created the Montenegrin nation for the needs of Tito’s idea on weakening of numerity and size of the Serbian factor in Yugoslavia. This third process in question has been continued in post-Yugoslav period, too, but it is different in the way that the Montenegrin leaders headed by Milo Djukanovic did not deny their Serbian origin during the period of the existence of a joint Serbo-Montenegrin state (SRJ and DZSCG), however in the final period of the joint state, in particular following the controversial independence of Montenegro, they started to work on the establishment of a „new national“ history of Montenegro, „Montenegrin language“ and „Montenegrin Orthodox church“. Simultaneously with this process, the Montenegrin social elite started to claim the statesman and poet Njegos to be their own one and to „translate“ his works. Such a climate in the Montenegrin cultural and political establishment could make even one Njegos, if he was alive, to reject his Serbdom. Fortunately, nowadays there is not even a single serious linguist who would confirm the uniqueness of the Montenegrin „language“, because it is a re-named, de-named and supra-named (with two new Serbian characters added to it) Serbian language, just like in the case of de-namization and re-namization by Croats and Muslims (Bosniaks) of this language giving the name „Croatian“ or „Bosnian“ language to it. In addition to the language the new state-nation needed also a national and state church. For that reason in 1991 there was established a so-called Montenegrin Orthodox church, which

despite its constant pressure on the believers of the Serbian Orthodox Church still does not have more than 20 % of its believers in comparison to 80 % of the believers of the Serbian Orthodox church. This „church“ has not been recognized by any canonical autocephalous church. However, one thing which makes the institution and believers of the Serbian Orthodox Church worried is the fact that the Montenegrin government has proposed a provision of the new Law on Religious Freedoms which provides that all religious facilities which had been built before 1918 would become the property of the state. Considering the fact that the Serbian Orthodox Church, or in other words its Metropolitanate of Montenegro and the Littoral, has around 650 such facilities – the churches and monasteries, the Serbs in Montenegro understand this move as an attack to their Serbian identity and existence in Montenegro. It is a hideous attempt to “eliminate all symbols of historic Serbian identity in Montenegro“.

Official government in Belgrade should not persuade the Montenegrin leaders regarding the Serbia origin of Montenegro and its Slavic population, but neither it should approve to such government that discriminates against Serbs and their national, cultural, linguistic, religious and other rights. It should support aspirations of the Serbian people in Montenegro to accomplish a constitutional status for them, which they were deprived of by the government of Milo Djukanovic, and also to provide all possible financial, logistical, personnel and political support for the realization of an autonomous position of the Serbs in Montenegro. It is the way for Montenegro to turn into direction towards Serbia and for its government to abandon the anti-Serbian politics which it has led for the interests of its Western sponsors.

Keywords: Montenegro, Elections 2016, Milo Djukanovic, DPS, Andrija Mandic, Milan Knezevic, a coalition of DF, Serbs, Russia, NATO, Milovan Djilas, Batrić Jovanović, „Montenegrin language“, „Montenegrin Orthodox Church“, St. Sava, Serbian Orthodox Church.

*Дејан Бурсаћ**

Институт за политичке студије, Београд

ПОСЛАНИЧКЕ ГРУПЕ ПРИЈАТЕЉСТВА КАО ОБЛИК ОСТВАРИВАЊА ПАРЛАМЕНТАРНЕ ДИПЛОМАТИЈЕ НАРОДНЕ СКУПШТИНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ**

Сажетак

У раду ћемо истражити нормативни оквир, начине формирања и основне постулате функционисања посланичких група пријатељства у оквиру Народне скупштине Републике Србије. Иако дуго присутан у нашем парламентарном животу, и иако је у последњих неколико сазива формиран значајан број група пријатељства у чијем раду, макар формално, учествује несразмерно велики број посланика, стиче се утисак да овај механизам парламентарне дипломатије често не испуњава своју основну сврху остваривања и побољшања односа са другим парламентима и страним државама. Примарно, тема посланичких група пријатељства и уопште парламентарне дипломатије у Србији је оптерећена оптужбама о ангажману посланика из личног интереса, било да се ради о демонстрацији спољнополитичких преференција зарад материјалне или политичке користи, или да се ради о тзв. „парламентарном туризму“. Иако не можемо судити о личним мотивима чланова парламента, можемо анализирати неколико параметара на основу којих ћемо оценити рад група пријатељства: пре свега, ради се о нормативном окви-

* Истраживач сарадник

** Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 179009, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

ру њиховог рада (који ћемо компарирати са карактеристичним парламентарима из региона и Европе); квантитативним подацима учешћа у раду посланичких група у оквиру Народне скупштине; и коначно, о резултатима оваквог ангажмана.

Кључне речи: Народна скупштина Републике Србије, парламентарна дипломатија, билатерални односи, посланичке групе пријатељства

1. О КОНЦЕПТУ ПАРЛАМЕНТАРНЕ ДИПЛОМАТИЈЕ

Сама идеја парламентарне дипломатије није нова. Још из античких времена, познати су примери римских сенатора који су учествовали у преговорима и другим дипломатским активностима. У новије време, посебно од двадесетог века, чланови парламента учествују на међународним конгресима, самитима, мировним преговорима и другим скуповима. Међутим, парламентарна дипломатија је много шири појам од самог учешћа на оваквим догађајима.¹⁾ Пре свега, ради се мање о индивидуалним активностима појединачних, најчешће утицајних, чланова парламента; а више о организованој пракси која ставља парламент као институцију у фокус, пре свега као актера спољнополитичких и међународних активности. У том смислу, корене парламентарне дипломатије какву познајемо данас можемо тражити у формирању Интерпарламентарне уније, 1889. године, настале на идеји британских и француских пацифистички настројених парламентарара да се несугласице између држава решавају мирним преговорима изабраних представника грађана. Свој процват парламентарна дипломатија доживљава након Другог светског рата, у оквиру међународних организација насталих на европском континенту, поново са мировним, али неретко и безбедносним предзнаком. У оквиру тих ентитета (пре свега, у оквиру Савета Европе, а затим и Европске заједнице, Организације за европску безбедност и сарадњу, а потом и НАТО, али и бројних регионалних или тематских организација), традиционална годишња окупљања парламентарара ускоро прерастају у парламентарне скупштине, које постају примарни облик мултилатералне парламентарне дипломатије, какав знамо и данас. Процес је додатно убрзан хиперпродукцијом фактора који утичу на развој

1) Видети: K. W. Thompson, „The New Diplomacy and the Quest for Peace”, *International Organization*, Vol. 19, No. 3, 1965, pp. 394-409.

глобализованог света и усложњавање међународне ситуације која захтева (или подстиче) ангажман већег броја актера, укључујући и парламент: падом Берлинског зида и културно-политичком униформношћу која је уследила, глобалним економским „бумовима“ и кризама, развојем телекомуникација, електронских медија и нарочито интернета, глобалним грађанским буђењима итд.²⁾ Ови процеси изменили су традиционалне улоге парламента, политичких партија, изабраних представника – замагливши границу између стриктно унутрашњег и спољашњег у политици; притом изменивши и суштину дипломатије као области монополизоване искључиво од стране извршних власти.

Током последњих неколико деценија, нарочито се изменила традиционална улога парламента у остваривању спољнополитичких циљева једне земље. Дотадашња улога се огледала у процесу ратификације међународних уговора, формулацији нормативног оквира спољне политике кроз доношење релевантних закона, санкционисању извршне власти кроз парламентарну контролу и надзор, буџетску функцију, али и парламентарну дискусију – што су све процеси који су се одвијали у оквиру „здања“ парламента: у одборима или на пленарним заседањима. Та улога је сада значајно усложњена, до мере да је немогуће прецизно дефинисати парламентарну дипломатију као појам.³⁾ Она се може двојачко посматрати, пре свега кроз уставноправне оквире институционалног аранжмана, али и кроз ниво политичке анализе, односно кроз политички интерес појединачних или групних актера. У том смислу, дефиниција парламентарне дипломатије би могла да се односи на све активности парламента и његових чланова у међународним односима, како у оквиру уставом прописаних надлежности, тако и у оквиру ужих политичких интереса државе као целине, политичких партија, или појединаца.⁴⁾ Проблематика дефинисања произилази и делом из чињенице да парламентарна дипломатија није често предмет академских дебата, истраживања или теоријских радова.⁵⁾ Мањак теоријске анализе међутим не утиче неповољно на значај

2) На основу: Thomas L. Friedman, *The World is Flat – A Brief History of the Twenty-first Century*, Farrar, Straus and Giroux, New York, 2005, pp. 48-173.

3) Видети: George Noulas, „The Role of Parliamentary Diplomacy in Foreign Policy“, *Foreign Policy Journal*, October 2011.

4) Исто.

5) Frans W. Weisglas, Gonnie de Boer, „Parliamentary Diplomacy“, *The Hague Journal of Diplomacy*, 2/2007, pp. 93-94.

и рапидан развој пракси парламентарне дипломатије, нарочито у времену замагљених граница између спољнополитичких и унутрашњеполитичких питања.

Неколико фактора и даље компликује успешно остваривање парламентарне дипломатије као засебног механизма. Пре свега, парламенти су и даље веома слаби актери у међународној арени, посебно у поређењу са извршним властима, међународним организацијама, па чак и мултинационалним компанијама и међународним невладиним организацијама. Уосталом, и у оквиру већине међународних организација, парламентарна компонента је „другоразредни“ облик сарадње – тек саветодавног или протоколарног облика и улоге. У другом смислу, код парламентарне дипломатије често може доћи до ситуације у којој је страначки (политички или идеолошки) интерес стављен испред националног. Иако се ради о легитимној ситуацији, која је у неким облицима парламентарне дипломатије и пожељна (нпр. у оквиру Парламентарне скупштине Савета Европе, где се парламентарци сврставају у оквиру страначких фамилија, а не у оквиру националних групација; исто је и у оквиру Европског парламента – мада је питање колико тај облик интеграције можемо сматрати дипломатијом), управо због могућности разилажења и одступања од владајућег националног интереса извршне власти често минимизују утицај парламентарног ангажмана у спољним пословима. Најзад, у техничком смислу, постоји неколико проблема који отежавају овај облик дипломатије: ограничени мандати изабраних представника и ограничени ресурси који су на располагању парламентима и парламентарцима у остваривању спољнополитичких активности често чине постигнуте договоре и утврђене аранжмане мање обавезујућим и мање постојаним.

У предности парламентарне дипломатије спада пре свега демократски легитимитет који овај ангажман даје међувладиним институцијама.⁶⁾ Међународном ангажману парламентарца даје одређену тежину сама чињеница да се ради о изабраним представницима грађана. Са друге стране, карактеристика њихових акција које не обавезују нужно извршну власт често омогућава деловање у осетљивим ситуацијама и успех у преговорима и другим спољнополитичким делатностима онда када то не би било могуће у другим оквирима. Ова прагматичност је често и употребљавана

6) Daniel Fiott, „On the Value of Parliamentary Diplomacy“, *Madariaga Paper*, Vol. 4, No. 7, 2011, p. 2.

у пракси, нарочито у ситуацијама када су традиционални канали дипломатске комуникације били онемогућени, било формалним непријатељством или једноставно ограничењима традиционалних дипломатских аранжмана. У предности се може убројати и разноврсност интереса које заступају учесници у парламентарној дипломатији. У складу са својим идеолошким и партијским позадинама, они могу бити заинтересовани за различите врсте сарадње: од политичке, преко културне, до економске; као и за различите циљеве: од превенције конфликта до промоције одређеног сета вредности.

2. ПАРЛАМЕНТАРНА ДИПЛОМАТИЈА НАРОДНЕ СКУПШТИНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Надлежност у области креирања и спровођења спољне политике у Републици Србији је подељена између бикефалне егzekутиве и законодавне власти. По уставу, председник Републике представља Републику Србију у земљи и иностранству, поставља и опозива амбасадоре на основу предлога Владе, те прима акредитивна и опозивна писма страних дипломатских представника.⁷⁾ Са друге стране, влада креира и директно спроводи спољну политику, док Народна скупштина ратификује међународне споразуме, доноси законе, контролише рад владе у овој области и остварује међународну сарадњу.⁸⁾

Народна скупштина то чини у оквиру својих надлежности и у сарадњи са међународним организацијама и представничким телима других држава. Тело које се примарно бави парламентарном дипломатијом и координира међународне активности скупштине је Одбор за спољне послове. По важећем пословнику Народне скупштине,⁹⁾ овај одбор се састоји од седамнаест посланика, задужених за разматрање закона, аката и других питања из области спољне политике, међународних односа са другим државама, организацијама и институцијама, заштиту права и интереса Републике Србије и њених држављана итд. Одбор такође прати рад Министарства

7) Устав Републике Србије, члан 112. Видети такође: Закон о председнику Републике, *Службени гласник РС*, 111/2007, члан 17.

8) Видети: Устав Републике Србије; Закон о спољним пословима, *Службени гласник РС*, 41/2009, чланови 28-30; Закон о Народној скупштини, *Службени гласник РС*, 9/2010, чланови 15, 18, 52, 59-61.

9) Пословник Народне скупштине Републике Србије, *Службени гласник РС*, 52/2010, члан 50.

спољних послова, обавља разговоре са кандидатима за амбасадоре, разматра предлоге међународних активности у оквиру парламента и, коначно, подноси годишњи извештај о оствареној међународној сарадњи. Међутим, на основу досадашње праксе, упитно је да ли је положај Одбора довољно јак да институционално парира извршној власти, тј. да контролише рад Министарства спољних послова¹⁰⁾ и уједно координира међународне активности парламента, те да ли су материјални и људски ресурси на располагању Одбору довољни за извршење ових активности. Таква ситуација је инхерентна и другим одборима тј. облицима парламентарне контроле егzekутиве у Србији.

У области мултилатералне дипломатије, Народна скупштина упућује сталне или привремене делегације у парламентарне скупштине међународних и регионалних организација. Тренутно, посланици српског парламента у оквиру сталних делегација учествују у раду следећих једанаест међународних организација тј. институција: Парламентарна скупштина Савета Европе (седам чланова делегације и седам њихових заменика); Парламентарна скупштина Процеса сарадње у Југоисточној Европи (четири члана и четири заменика); Парламентарна скупштина Организације договора о колективној безбедности (пет чланова); Парламентарна скупштина ОЕБС (четири члана, четири заменика); Парламентарна скупштина НАТО (пет чланова, пет заменика); Парламентарна скупштина Медитерана (пет чланова, пет заменика); Парламентарна скупштина Франкофоније (четири члана); Парламентарна скупштина Црноморске економске сарадње (шест чланова); Парламентарна димензија Централно-европске иницијативе (пет чланова, четири заменика); Интерпарламентарна унија (осам чланова) и Интерпарламентарна скупштина православља (два члана делегације).

Остали области парламентарне дипломатије укључују активности председника Народне скупштине, који заузима друго место у држави по протоколарном пресеансу, након шефа државе, тј. председника Републике. Овај положај намеће висок ниво међународне активности председника парламента.¹¹⁾

Наравно, засебан облик остваривања спољнополитичких активности Народне скупштине представља билатерална парламентарна дипломатија. Она се одвија кроз билатералне активности и

10) Закон о спољним пословима, *Службени гласник РС*, 41/2009, члан 29.

11) Зоран Вељић, *Дипломатски протокол*, Службени гласник, Београд, 2004, стр. 26.

сусрете као саставни део активности поменутог председника парламента, посланичких група, парламентарних одбора и појединачних посланика. У то се убрајају и посете страних званичника скупштини. У току осмог сазива Народне скупштине (од 2008. до 2012. године), парламент је посетила 61 делегација шефова страних држава, председника парламената, председника влада и председника међународних институција; као и 81 парламентарна и 22 министарске делегације. Са друге стране, српски посланици су у истом периоду имали укупно 68 билатералних посета иностранству, а реализовано је и 257 сусрета посланика са представницима дипломатског кора.¹²⁾ Подаци о овој области за девети (2012 – 2014)¹³⁾ и десети (2014 – 2016)¹⁴⁾ сазив Народне скупштине су нешто сажетији, те не укључују детаљан преглед међународних активности, већ само наводе да је Одбор за спољне послове примио 189 (девети сазив), односно 173 (десети сазив) извештаја о реализованим међународним парламентарним посетама и учешћу представника Народне скупштине у раду међународних организација и парламентарних форума. Ипак, и поред тога, на основу представљених података за осми сазив јасно је да Народна скупштина остварује богату спољнополитичку активност, те да води развијену парламентарну дипломатију. Посебан и незаобилазан облик тога свакако представљају посланичке групе пријатељства.

3. ПОСЛАНИЧКЕ ГРУПЕ ПРИЈАТЕЉСТВА У НАРОДНОЈ СКУПШТИНИ

Посланичке групе пријатељства су скупштинска тела која служе за унапређење односа и сарадње Србије са другим државама и њиховим парламентима. Можемо их дефинисати као групе чланова парламента који су нарочито заинтересовани за сарадњу са одређеном државом, те се организују у циљу побољшања односа са парламентом дотичне државе. Важно је нагласити да се посланичке групе формирају на добровољном принципу и да их последнич-

12) Подаци на основу: Извештај о раду службе Народне скупштине у периоду од 11. јуна 2008. до 13. марта 2012. године, Народна скупштина Републике Србије, Београд, 2012.

13) Извештај о раду одбора Народне скупштине и запослених у сектору за законодавство службе Народне скупштине, Народна скупштина Републике Србије, Београд, фебруар 2014.

14) Извештај о раду радних тела Народне скупштине и запослених у сектору за законодавство службе Народне скупштине, Народна скупштина Републике Србије, Београд, мај 2016.

но, као што ћемо видети, одликује велики степен неформалности у оснивању и раду.

Овај облик сарадње није непознат у другим државама, а групе пријатељства су нарочито устаљена парламентарна пракса у Европи, уз наравно националне специфичности у формирању, начину уређења и функционисања и сврси овог облика билатералне парламентарне дипломатије који је одређен локалним законским оквирима, али и другим културолошким и политичким специфичностима. Ипак, заједничко за већину држава је то што се ради о удруживању посланика на принципу добровољности, који успостављају односе између свог парламента и парламента неке стране државе (или, у ређем случају, неког региона, покрајине или савезне државе). Посланичке групе пријатељства су можда најспецифичнији облик парламентарне дипломатије у смислу предности и мањака овог облика спољнополитичког деловања, јер је јасно да оне не представљају целу државу и не говоре у њено име (а често не говоре ни у име парламента из ког долазе). Међутим, колико је то олакшавајућа, толико је и отежавајућа околност, нарочито у погледу ограничених домета овог вида међународне сарадње, а о чему смо говорили у уводном делу.

Формирање и начин рада посланичких група пријатељства у српском парламенту примарно је утврђено Законом о народној скупштини,¹⁵⁾ који отвара могућност образовања ових група зарад унапређења односа и сарадње с представничким телима појединих држава, а на принципу добровољности. Сам закон налаже да председника и чланове групе пријатељства одређује надлежни одбор Народне скупштине, у овом случају Одбор за спољне послове. Законодавци су још прописали и то да, у случају да надлежни одбор није у могућности да одреди председника и чланове групе пријатељства или да сагласност на одлуку о размени посета са представничким телима других држава (што је могућност која није раније поменута у закону, осим у овом завршном параграфу члана 61. који дефинише групе пријатељства), то чини председник Народне скупштине. Овај закон није даље разматрао групе пријатељства, оставивши то нижим прописима.

У том смислу, секундарни извор правила у овој области је Пословник Народне скупштине. Ипак, и тај документ тек начелно и врло уопштено дефинише рад група пријатељства, оставивши при-

15) Закон о Народној скупштини, *Службени гласник РС*, 9/2010, члан 61.

том много простора за произвољност и арбитрарност која у одређеним аспектима онемогућава ефикасан рад и остваривање циљева овог механизма парламентарне дипломатије. Рад група пријатељства дефинисан је у два наврата у актуелном пословнику: у члану 50. који се односи на рад Одбора за спољне послове, као и у члану 292. који се бави искључиво групама пријатељства.¹⁶⁾

Већ у првобитној анализи одредби из наведених чланова постају јасне одређене неконзистентности приликом формирања самих одбора. Наиме, док члан 50. (као уосталом и закон о Народној скупштини) прописује да Одбор за спољне послове одређује председника и чланове група пријатељства; члан 292. налаже принцип добровољности по питању чланства, наводећи да сваки посланик може да пријави чланство у групи, и то председнику Народне скупштине. Оба члана се међутим слажу да Одбор за спољне послове води евиденцију чланства.

Српски парламент је усвојио праксу слободног и неограниченог чланства у групама пријатељства, што је донело одређене потешкоће у раду ових тела. Без икакве контроле над учлањењем или интерних прописа који уређују начин формирања група пријатељства, актуелни сазив парламента (од јуна 2016. године) већ има формирану 61 групу пријатељства.¹⁷⁾ Од тога, 59 група је формирано за сарадњу са појединачним државама, једна је група пријатељства са Сувереним војним малтешким редом, а једна је колективна и односи се на групу пријатељства са земљама подсахарске Африке. У претходним годинама овај број је био још већи: у деветом сазиву (2012 – 2014) број образованих група пријатељства износио је 71;¹⁸⁾ док их је у десетом сазиву конституисано 77.¹⁹⁾ За очекивати је и да број група у актуелном мандату парламента расте у наредним месецима и годинама.

16) Све одредбе наведене на основу: Пословник Народне скупштине Републике Србије, Службени гласник РС, 52/2010.

17) Подаци и статистике о чланству се налазе на сајту Народне скупштине: <http://www.parlament.gov.rs/narodna-skupstina/-sastav/poslanicke-grupe-prijateljstva.903.html>, 27/11/2016.

18) Извештај о раду одбора Народне скупштине и запослених у сектору за законодавство службе Народне скупштине, Народна скупштина Републике Србије, Београд, фебруар 2014, стр. 30.

19) *Извештај о раду радних тела Народне скупштине и запослених у сектору за законодавство службе Народне скупштине*, Народна скупштина Републике Србије, Београд, мај 2016, стр. 51.

Групе пријатељства у српском парламенту карактерише висок ниво учешћа посланика, макар формално. Чак 29 посланичких група има више од 25 чланова (дакле, више од десет процената укупног броја посланика у парламенту). Укупно десет група (оне за сарадњу са Белорусијом, Црном Гором, Грчком, Италијом, Кином, Немачком, Русијом, Сједињеним Америчким Државама, Шпанијом и Швајцарском) имају педесет или више посланика у чланству. Најбројнија је група пријатељства са Русијом, која броји 130 посланика, односно више од половине чланова парламента. Оправдано се поставља питање функционалности и могућности рада група пријатељства у оваквом формату, будући да у просеку свака група има 29.22 члана. Упитно је да ли постоје услови за састајање и редован рад ових група, те да ли су њихове посете и састанци са страним делегацијама (било у Србији или у иностранству) економичне и изводљиве.

Такође, треба приметити да групе пријатељства у Народној скупштини немају посебне секретаре или особље које помаже и организује њихов рад, као што је то случај у неким другим парламентима. Од формално утврђене структуре, групе имају само председника из редова чланова тј. народних посланика, кога одређује Одбор за спољне послове. Претпоставка је да особље Одбора за спољне послове помаже рад група пријатељства, али сама чињеница да не постоји конкретно задужено особље умањује квалитет рада сваке групе понаособ, посебно у организационом смислу – узевши у обзир огроман број посланика у појединим од ових тела. Укупно, чланство група пријатељства у Народној скупштини досегло је ове године бројку од 1783 посланика (та бројка, као што смо видели, има даљу тенденцију раста у току овог мандата), што значи да сваки члан парламента у просеку учествује у раду седам група. Питање је да ли и сами посланици успевају да испуне све обавезе у вези са чланством у тако великом броју група, те да се на правилан начин посвете реализацији парламентарне дипломатије. Подсетимо, на чланство у групама треба придодати и чланства у парламентарним делегацијама у оквиру мултилатералне дипломатије; али и редовне парламентарне активности које се односе на законодавну и контролну активност парламента, како у пленарном сазиву, тако и у одборима.

Један од кључних проблема са принципом добровољности и отворености чланства је управо недостатак критеријума – посла-

ници се учлањују у групе пријатељства без обзира на познавање конкретне проблематике везане за однос Србије и дотичне државе, знање језика и слично. У том смислу, нејасан је њихов допринос развијању сарадње. Сем тога, упитна је и сама логика постојања одређеног броја група, посебно са оним парламентима са којима Србија има низак ниво сарадње и контаката уопште, односно са оним државама које нису у фокусу националних интереса Републике Србије. Све то имплицира на закључак да примарна функција постојања посланичких група пријатељства није унапређење односа, већ исказивање личних преференција и привржености одређеним државама.

Друга честа оптужба на рачун посланика по овом питању односи се на тзв. „парламентарни туризам“, чему су нарочито склони поједини медији. Напоменимо да члан 50. Пословника даје овлашћења Одбору за спољне послове да, као својеврсну врсту контроле, мора да пружи сагласност за сваку посету посланичких група пријатељства. Извештај о раду одбора у деветом сазиву парламента (2012 – 2014) наводи да је овај одбор „...разматрао све иницијативе (укупно 113) за парламентарне посете које су упућиване Народној скупштини и, у оквиру своје надлежности, доносио одговарајуће одлуке“.²⁰⁾ Међутим, овај документ не образлаже колико ових иницијатива је дошло од стране група пријатељства, и у крајњој линији – колико њих је одобрено. Слично је и у Извештају о раду одбора за десети сазив (2014 – 2016), који је примио 175 иницијатива за парламентарне посете.²¹⁾ Занимљиво је приметити да је у току маја 2015. године Одбор за спољне послове донео Закључак о ограничењу размене посета посланичких група пријатељства до краја календарске 2015. године, који је усвојио Одбор за административно-буџетска и мандатно-имунитетска питања Народне скупштине.²²⁾ Један од наведених аргумената у прилог овој одлуци је гласио да су средства за путовања народних посланика у скупштинском буџету ограничена, те да је потребно дати предност сталним парламентар-

20) *Извештај о раду одбора Народне скупштине и запослених у сектору за законодавство службе Народне скупштине*, Народна скупштина Републике Србије, Београд, фебруар 2014, стр. 30.

21) *Извештај о раду радних тела Народне скупштине и запослених у сектору за законодавство службе Народне скупштине*, Народна скупштина Републике Србије, Београд, мај 2016, стр. 51.

22) *Записник са 49. Седнице Одбора за административно-буџетска и мандатно-имунитетска питања одржане 21. маја 2015. године, бр. 06-2/231-15*, Одбор за административно-буџетска и мандатно имунитетска питања, Народна скупштина Републике Србије, Београд, 21. мај 2015.

ним делегацијама скупштине у међународним институцијама, као трајнијем и важнијем облику међународне сарадње. Ипак, доношење овакве одлуке наводи на неколико питања.

Пре свега, већ само постојање потребе за ограничењем имплицира да је остварен већи број посета у току 2015. године. Такође, поставља се питање зашто је ограничење донесено само за једну календарску годину, а није трајније утврђен максималан број посета по години, какав је случај у неким другим парламентима, као што ћемо видети у наредном поглављу. Најзад, чему потреба за ограничавањем броја посета, уколико знамо да Одбор арбитарно доноси одлуку о свакој посети понаособ. И, у вези с тим, а позивајући се на велики број чланова посланичких група пријатељства, поставља се питање економичности самих појединачних посета и нужних међустраничких сукоба приликом одређивања чланова делегација за појединачне посете, а што арбитарно врши Одбор. Такође, приметно је да Пословник, али ни други прописи, нису регулисали потрошњу тј. буџете за остваривање активности посланичких група пријатељства, што чини ову област још неформалнијом. Коначно, извештавање о раду група уопште није посебно дефинисано, већ се подразумева да евиденцију о њиховим посетама води Одбор за спољне послове. Упитно је међутим да ли групе пријатељства имају и друге активности осим размене међународних посета – нпр. да ли прате и разматрају дешавања у земљама са којима имају односе, да ли промовишу сарадњу са овим земљама у Србији, да ли остварују контакте са парламентима и институцијама тих земаља на други начин који не укључује физичку посету? Будући да групе, као што смо видели, немају посебно особље, да им је принцип рада углавном неформалан, а да обавеза извештавања не постоји, одговор на ово питање није могуће прецизно дати. Наведене дилеме су свакако показатељ да област билатералне дипломатије у Народној скупштини треба додатно дефинисати, пре свега интерним прописима и правилницима дужег века и примене, те на тај начин потпомоћи стварање уређене парламентарне праксе и јачању спољнополитичке делатности Народне скупштине.

4. ОКВИР ЗА КОМПАРАЦИЈУ – ИЗАБРАНА УПОРЕДНА ИСКУСТВА ИЗ ЕВРОПЕ И РЕГИОНА

Немачки Бундестаг свакако представља један од примера добре парламентарне праксе у уређењу билатералних односа. И у оквиру овог парламента постоје групе пријатељства, у које су укључени посланици посебно заинтересовани за одређену земљу или регион, било политички, било културолошки. Интерне процедуре²³⁾ прописују нешто формалније уређење група пријатељства: свака од њих има председавајућег као извршно лице и обавезна три заменика. Формално, број чланова је неограничен, а суштински – припадници Бундестага се не пријављују за учешће у групама пријатељства уколико заиста нису заинтересовани за развијање и унапређење односа са неком земљом или регионом. У овом случају је политичка култура, а не формални пропис, условила да бројност у оквиру група остане у границама могућности организације ефикасног рада. У прилог томе иду и подаци: у току петнаестог мандата Бундестага, ове групе су одржале преко девет стотина састанака.²⁴⁾ Иако формално установљене од стране председника Бундестага у сваком мандату, ове групе налазе се под ингеренцијом уставом санкционираног Одбора за спољне послове, једног од кључних спољнополитичких актера у немачком систему. Што се тиче њихове бројности, у тренутном сазиву постоји 55 група пријатељства.²⁵⁾ Међутим, нису све задужене за односе са појединачним земљама: чак 17 њих се односи или на групе земаља (Аустралија и Нови Зеланд; Белгија и Луксембург), целе регионе, па чак и континенте (Нордијска група; Балтичка група; АСЕАН група; Магреб група; Група за Јужну Африку; Централна Америка; Централна Азија, Источна Африка; Јужна Америка; Јужна Азија; Кавказ; Југоисточна Европа), или на сарадњу условљену културолошким преференцијама (Група за сарадњу са арапским државама Блиског истока; Група за сарадњу са англофоним и лузофоним државама централне и западне Африке; Група за сарадњу са франкофоним државама централне и западне Африке). Парламентарци такође могу да одржавају односе са

23) На основу: *The German Bundestag and International Relations* (ed. G. Rauer), Deutscher Bundestag, Berlin, 2006.

24) Исто, стр. 33.

25) На основу: веб сајт немачког Бундестага, *Vorstände der Parlamentariergruppen*: http://www.bundestag.de/europa_internationales/parlamentariergruppen, 27/11/2016.

непризнатим државама, што није омогућено федералној влади тј. извршној власти: тако у Бундестагу постоји Круг пријатеља Берлин – Тајпеј, који се бави развојем међупарламентарне сарадње између Немачке и Тајвана. Неформална и необавезујућа природа група пријатељства у међународном општењу допушта овакву могућност. Што се тиче конкретних буџетских ограничења, групама пријатељства је омогућено да једном у току мандата посете земљу или регион свог интересовања, и то у делегацији не већој од седам чланова. Реципроцитетно, ове групе могу позвати своје колеге из дотичне земље једном током мандата. Трошкове санкционише Одбор за спољне послове, коме се и извештава о раду група, њиховим активностима, оствареним контактима и посетама.

Други индикативан пример на који ћемо реферисати током ове анализе је Сабор Републике Хрватске. Групе пријатељства у том парламенту регулисане су Правилником о оснивању и дјелокругу рада међупарламентарних скупина пријатељства Хрватскога сабора за сарадњу с представничким тијелима других земаља.²⁶⁾ Пре тога, треба приметити да је Пословником Сабора предвиђено одвојено постојање Одбора за вањску политику (спољне послове) и Одбора за међупарламентарну сарадњу.²⁷⁾ Овај одбор се бави развојем сарадње са представничким телима других држава и парламентарним скупштинама међународних организација, а између осталог је надлежан за све групе пријатељства. Чланови су му по позицији сви припадници парламента који су изабрани у делегације у међународним парламентарним институцијама. Организационо одвајање ова два одбора је значајно и иновативно решење. На тај начин, растерећен је рад Одбора за спољну политику који сада има више људских, материјалних и организационих капацитета за рад на законодавству и посебно на контроли ресорног министарства. Организација међународне сарадње самог парламента је измештена у нови одбор – што позитивно утиче и на унапређење спољнополитичког деловања Сабора, како у квантитативном (пре свега организационом, људском и материјалном), тако и у квалитативном сми-

26) Видети: *Pravilnik o osnivanju i djelokrugu rada međuparlamentarnih skupina prijateljstva Hrvatskoga sabora za suradnju s predstavničkim tijelima drugih zemalja*, Odbor za međuparlamentarnu suradnju, Hrvatski sabor, 04. 12. 2002. Све одредбе у овом поглављу наведене су на основу овог документа. Треба приметити да је овај документ важећи већ 14 година, те да у целом том периоду регулише рад група пријатељства и тако успоставља устаљену праксу парламентарне дипломатије у овој земљи.

27) *Poslovnik Hrvatskoga sabora*, *Narodne novine*, 81/13, члан 109.

слу. Вратимо се Правилнику о оснивању и дјелокругу рада скупина пријатељства. Њиме је прописано да свака група обавезно мора имати између седам и једанаест чланова, што је решење којим се спречава неограничено учлањивање посланика на основу личних интереса. Чланове бира Одбор за међупарламентарну сарадњу на основу проведене анкете међу посланицима, те на основу њиховог познавања одређене земље, њене културе и познавања језика, а притом узимајући у обзир и пропорцију политичких странака у Сабору. Такође, председник и потпредседник Одбора за међупарламентарну сарадњу су чланови сваке групе пријатељства по положају. Поред тога, свака група има водитеља из редова посланика (именује га Одбор за међупарламентарну сарадњу) и секретара из редова парламентарног особља. Сваки секретар је задужен за неколико група, што је организационо свакако боље решење него у Народној скупштини, где групе немају уопште своје особље, па се ослањају на људске ресурсе Одбора за спољне послове и то на ад хок принципу. Поменути Правилник предвиђа редовну размену посета Сабора и представничких тела других држава, међутим ограничава укупан број годишњих посета свих група пријатељства на седам. На овај начин групе су приморане на пажљиво и дугорочно планирање активности, уз рационално трошење предвиђеног буџета за међупарламентарну сарадњу. Свака предложена посета мора да има јасно образложен циљ, теме, учеснике у разговорима и буџет. Записнике о свим активностима и збирне извештаје о раду група пријатељства прикупља и евалуира поменути Одбор за међупарламентарну сарадњу.

*
* * *

У раду смо указали на нефункционалан систем организације (оснивања, учлањења и самог рада) посланичких група пријатељства у Народној скупштини Републике Србије. Овај механизам парламентарне дипломатије нарочито је оптерећен праксом неограниченог учлањења посланика, који су почели да га посматрају искључиво као начин за исказивање личних спољнополитичких преференција, а не као средство за унапређење међупарламентарних и међудржавних односа. Скупштина би морала да приступи одређеним променама, пре свега у смислу уређења подзаконског оквира који се бави овом материјом, како би овај вид парламен-

тарне дипломатије заиста послужио својој сврси. Формализација би требало да за циљ има техничко ојачавање група пријатељства (кроз материјалне и људске ресурсе на располагању), квалитативно побољшање (кроз ограничење броја и стриктнију селекцију посланика за учешће у дипломатским активностима), али и бољи однос са парламентом у целини (било кроз уређенији систем извештавања о активностима, или можда кроз формирање засебног скупштинског тела које би координирало међупарламентарну сарадњу, што је случај примењен у Републици Хрватској). Сигурно је да би групе пријатељства које су више институционализоване него данас; координиране од стране засебног скупштинског одбора; са јасним мандатом, буџетом и системом извештавања тј. одговорности; састављене од ограниченог броја посвећених и оспособљених посланика који говоре језик и познају културу, политичке прилике и проблеме других земаља; те су заинтересовани и спремни да активно раде на унапређењу односа између парламената и између држава, свакако значајно дорпинеле остваривању спољнополитичких циљева Србије, те да би, у том случају, и институт група пријатељства нашао своју праву сврху у српском парламентарном животу.

ЛИТЕРАТУРА

- Веб сајт Народне скупштине Републике Србије, Посланичке групе пријатељства: <http://www.parlament.gov.rs/narodna-skupstina-/sastav/poslanicke-grupe-prijateljstva.903.html>, 27/11/2016.
- Веб сајт немачког Бундестага, *Vorstände der Parlamentariergruppen*: http://www.bundestag.de/europa_internationales/parlamentariergruppen, 27/11/2016.
- Вељић, Зоран, *Дипломатски протокол*, Службени гласник, Београд, 2004.
- Закон о Народној скупштини, *Службени гласник РС*, 9/2010.
- Закон о председнику Републике, *Службени гласник РС*, 111/2007.
- Закон о спољним пословима, *Службени гласник РС*, 41/2009.
- Записник са 49. Седнице Одбора за административно-буџетска и мандатно-имунитетска питања одржане 21. маја 2015. године, бр. 06-2/231-15, Одбор за административно-буџетска и мандатно имунитетска питања, Народна скупштина Републике Србије, Београд, 21. мај 2015.
- Извештај о раду одбора Народне скупштине и запослених у сектору за законодавство службе Народне скупштине, Народна скупштина Републике Србије, Београд, 2014.

- Извештај о раду радних тела Народне скупштине и запослених у сектору за законодавство службе Народне скупштине, Народна скупштина Републике Србије, Београд, 2016.
- Извештај о раду службе Народне скупштине у периоду од 11. јуна 2008. до 13. марта 2012. године, Народна скупштина Републике Србије, Београд, 2012.
- Noulas, George, „The Role of Parliamentary Diplomacy in Foreign Policy“, *Foreign Policy Journal*, October 2011.
- Пословник Народне скупштине Републике Србије, *Службени гласник РС*, 52/2010.
- Poslovnik Hrvatskoga sabora, *Narodne novine*, 81/13.
- Pravilnik o osnivanju i djelokrugu rada međuparlamentarnih skupina prijateljstva Hrvatskoga sabora za suradnju s predstavničkim tijelima drugih zemalja, Odbor za međuparlamentarnu suradnju, Hrvatski sabor, 04. 12. 2002.
- *The German Bundestag and International Relations* (ed. G. Rauer), Deutscher Bundestag, Berlin, 2006.
- Thompson, K. W., „The New Diplomacy and the Quest for Peace“, *International Organization*, Vol. 19, No. 3, 1965.
- Устав Републике Србије, *Службени гласник РС*, 98/2006.
- Fiott, Daniel, „On the Value of Parliamentary Diplomacy“, *Madariaga Paper*, Vol. 4, No. 7, 2011.
- Friedman, Thomas L., *The World is Flat – A Brief History of the Twenty-first Century*, Farrar, Straus and Giroux, New York, 2005.
- Weisglas, Frans W., de Boer, Gonnie, „Parliamentary Diplomacy“, *The Hague Journal of Diplomacy*, 2/2007.

Dejan Bursac

PARLIAMENTARY FRIENDSHIP GROUPS AS A FORM OF PARLIAMENTARY DIPLOMACY IN THE NATIONAL ASSEMBLY OF THE REPUBLIC OF SERBIA

Resume

The author is examining legal framework, methods of formation and basic principles of organization and functioning of parliamentary friendship groups within the National Assembly of the Republic of Serbia. Friendship groups have long been present in Serbian parliamentary practice. In every term, disproportionately large number of deputies takes part in their formation and activities – at least formally. However, there is a strong sense in Serbian public

that this mechanism of parliamentary diplomacy does not meet its primary purpose of establishment and improvement of interparliamentary and interstate relations. Members of parliament have been accused of using this institute as a mean of self promotion, expression of their personal political affections or even for private trips. Although we cannot determine the personal motives of every parliament member involved, we can analyze several parameters in order to evaluate the success of friendship groups. Firstly, we will examine the normative framework, including the Law on National Assembly, the Law on Foreign Affairs, the Rules of Procedure of the National Assembly and other internal regulations affecting this subject. Furthermore, we will compare the outcome of this analysis with identified parliamentary practice from foreign countries (for this purpose, we have analyzed one representative body from the continent – that is German Bundestag; and one from the region – Croatian Parliament). Next, we will analyze the statistics about the involvement of parliament members in friendship groups and reports on their activities, and finally – we will review the outcomes of this mechanism. Based on the findings, the paper will conclude with several recommendations aimed at improvement of internal procedures regarding the parliamentary diplomacy of the National Assembly, thus contributing not just to the advancement of this aspect of work of Serbian parliament, but also to the benefit of Serbian foreign policy as a whole.

Key words: National Assembly of the Republic of Serbia, parliamentary diplomacy, bilateral relations, parliamentary friendship groups.

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

157

Младен Лишанин

РЕАЛИСТИЧКИ ПРИСТУПИ ТЕОРИЈСКОМ
ПРОМИШЉАЊУ СПОЉНЕ И БЕЗБЕДНОСНЕ
ПОЛИТИКЕ ЕУ

175

Тамара Гајинов, Слободан Нићин

ПРИВАТНО ПРАВО У УСЛОВИМА
ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ

193

Людмила Сергеевна Циманович

ПЕТР II ПЕТРОВИЧ-НЕГОШ КАК КУЛЬТУРНИЙ И
ПОЛИТИЧЕСКИЙ ДЕЯТЕЛЬ СЛАВЯНСКОГО МИРА

203

Бојан Крстић, Милош Крстић

ИСТРАЖИВАЊЕ ОДНОСА ИЗМЕЂУ ЕКОНОМИЈЕ
И ДРУГИХ ДРУШТВЕНИХ НАУКА
– ДОМИНАЦИЈА ЕКОНОМИСТА

223

Ана Параушић, Ненад Стекић

ПРИРОДА ПОЛИТИЧКОГ РЕЖИМА КАО ФАКТОР
РИЗИКА
ОД ИЗБИЈАЊА ГРАЂАНСКОГ РАТА

Младен Лишанин*

Институт за политичке студије, Београд

РЕАЛИСТИЧКИ ПРИСТУПИ ТЕОРИЈСКОМ ПРОМИШЉАЊУ СПОЉНЕ И БЕЗБЕДНОСНЕ ПОЛИТИКЕ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ**

Сажетак

Намера аутора је да истражи правце и могућности реалистичког проучавања спољне и безбедносне политике Европске уније. У истраживању се полази од чињенице да су европске студије у целини, па и студије европске безбедности посебно, углавном остајале изван фокуса реалистичке теорије. Истражују се, у том смислу, спорадични покушаји реалистичког захватања ове тематике, уз стављање нагласка на разлику између различитих школа у оквиру реалистичке теорије. Нуди се класификација реалистичких приступа, која подразумева класични, структурални и неокласични реализам, при чему се последња два јављају у офанзивном и дефанзивном виду. Тврди се да ће, у зависности од прихватања једног од трију приступа, бити произведена квалитативно различита тумачења и претпоставке о положају Европске уније као актера у међународном систему, као и о њеној спољној и безбедносној политици. Снажни државни актери попут Немачке, Француске или Сједињених Америчких Држава биће, тако, посматрани на различите начине у оквиру различитих приступа: као партнери, ривали или противници.

* Истраживач сарадник

** Овај чланак је настао у оквиру рада на пројекту бр. 179009, „Демократски и национални капацитети политичких институција Србије у процесу међународних интеграција“, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Истовремено, опредељивање за један од реалистичких приступа произвешће и различите предикције о преовлађујућим међународним стратегијама: уравнотежавању или сврставању уз јачег, као конкурентским концепцијама. Закључак о компатибилности реалистичких приступа са европском спољном и безбедносном политиком као аналитичким тереном јесте да ће потреба за теоријским промишљањем нарастајућих унутрашњих и спољних проблема Европске уније отворити нове и веће просторе за анализу ове врсте.

Кључне речи: реализам, неореализам, неокласични реализам, спољна и безбедносна политика европске уније, међународни односи.

Европске студије, у контексту у коме се односе на теоријско и практично изучавање процеса европских интеграција након Другог светског рата, могу се, добрим делом, оправдано сматрати једном од поддисциплина науке о међународним односима. Истовремено, област европских интеграција заузима једно од централних места у емпиријској стварности међународних односа.¹⁾ Чини се парадоксалним, у том смислу, то што је најраспрострањенији теоријски приступ у оквиру науке о међународним односима – реализам – најмање примењиван у области европских студија.

Узроци оваког стања су, разуме се, многоструки. Најпре, у научним истраживањима европских интеграција, деценијама су доминирали „ужи“ приступи, конструисани непосредно за потребе своје области истраживања – попут (нео)функционализма или тзв. међувладине теорије – либералне варијанте интерговернментализма.²⁾ Тиме је био сужен академски простор за велике, опште и поопштиве теорије међународних односа, што реализам несумњиво јесте. Са друге стране, сама природа Европске уније као политичког пројекта, често је перципирана као радикално другачија од свих раније познатих међународних феномена. Замишљена као инструмент превазилажења политике силе (која се, према овом схватању, налази у самој сржи најважнијих реалистичких теоријских

1) Ben Tonra and Thomas Christiansen (eds.), *Rethinking European Union Foreign Policy*, Manchester University Press, Manchester-New York [NY], 2004.

2) Дејана Вукчевић, Европска унија као стратешки актер: Теорија и пракса безбедносне и одбрамбене политике, Институт за политичке студије, Београд, 2013, стр. 15-38; такође и John McCormick: *The European Union – Politics and Policies*, Westview Press, Boulder [CO], 2008, pp. 19-25.

концепата), Европска унија је по дефиницији инкомпатибилна са категоријално-појмовним апаратом који нуди реализам, и као таква потпуно неприкладна да буде предмет истраживања која се руководе овом теоријом – „мекши“ приступи, попут различитих облика социјалног конструктивизма, сматрају се далеко прикладнијим теоријским оквиром. Постхладноратовски период донео је, тврди се, драматичне промене у природи међународних односа, а Европска унија представља симбол тог новог доба. Моћ која стоји на располагању Европској унији није (само) војна, већ „нормативна“, и углавном не почива на сили оружја, већ на вредностима. Отуда и теоријски концепти, попут реализма, који су у претходним деценијама били доминантни, губе на значају и постају, у крајњој линији, застарели до неупотребљивости:

Поред реалистичког хладноратовског модела моћи који нуде Сједињене Државе, сада имамо либералну европску суперсилу која представља супарнички скуп вредности, адекватнијих потребама и стварностима постмодерног међународног система. Стари америчко-совјетски биполарни систем замењен је новим америчко-европским системом, у коме Американци и Европљани промовишу засебне вредности, нуде конкурентске погледе на међународне проблеме и примењују различите приступе у решавању ових проблема.³⁾

Мада снажно илуструје наведену перспективу, овај цитат отвара бројна и контроверзна питања. Да ли се Европска унија може оправдано, макар и у не-војном контексту, сматрати суперсилом? Да ли између Европске уније и њених америчких партнера заиста постоје толико радикалне разлике у схватању међународне стварности, и ако постоје, да ли се оне огледају у њиховим политикама? Да ли су карактеристике савременог међународног система тако фундаментално различите у односу на претходни период, да се он може сматрати постмодерним? Да ли је савремени међународни систем заиста биполаран? Било да је систем биполаран или не, да ли Европска унија заиста представља један од његових полова? Нека од ових питања нужно остају изван фокуса нашег истраживања, док на нека од њих одговоре покушава да да управо реалистичка теорија међународних односа.

Када је реч о примењивости реалистичке анализе на област спољне и безбедносне политике Европске уније, нужно је имати на

3) John McCormick, *The European Superpower*, Palgrave Macmillan, London, 2007, p. 12.

уму да реализам представља богату и комплексну теоријску конструкцију, чији су бројни правци – мада почивају на заједничком скупу темељних аксиома, о чему више касније – међусобно често веома различити. Стандардна класификација реалистичких приступа подразумева разликовање класичног, структуралног (неореализма) и неокласичног реализма. Ова класификација у значајној мери кореспондира са питањем нивоа анализе у међународним односима (појединац, држава, међународни систем), па се тако класични реализам у великој мери бави људском природом, неокласични реализам уводи карактеристике државног нивоа као посредујућу варијаблу, док се структурални реализам, или неореализам, фокусира готово искључиво на питања структуре међународног система. Додатна подела, у оквиру структуралног и неокласичног реализма, јесте на офанзивни и дефанзивни – у зависности од тога да ли се државе посматрају као максимизатори моћи или максимизатори безбедности.

Јасно је да све наведено упућује на чињеницу да ће успех реалистичког истраживања спољне и безбедносне политике Европске уније зависити од тога да ли је избор теоријског приступа и његових концепата адекватан истраживаним компонентама емпиријске стварности. Другим речима, питање поларности система и места Европске уније у њему по правилу ће бити истраживано применом категорија и појмова структурално-реалистичке теорије; питање карактеристика држава чланица, али и импликација институционалних капацитета саме Уније на њену спољну политику изискиваће приступ неокласичног реализма;⁴⁾ питања „државништва“ (*statesmanship*)⁵⁾ биће захватана инструментима класичног реализма. Такође, сложени и вишезначни односи реализма са другим, конкурентским теоријама, приступима и школама мишљења – попут теорије међувладиних односа или социјалног конструктивизма – сведоче о значају и примењивости реалистичке теорије у области истраживања спољне и безбедносне политике Европске уније.

Према Шмиту (Schmidt) и Дану (Dunne), кључни елементи реалистичке теорије су државоцентричност (будући да се држава сматра централним и најважнијим актером у међународним одно-

4) Zachary Selden, "Power is Always in Fashion: State-Centric Realism and the European Security and Defence Policy", *Journal of Common Market Studies*, 48(2), 2010, pp. 397-416.

5) Sten Rynning, "Realism and the Common Security and Defence Policy", *Journal of Common Market Studies*, 49(1), 2010, p. 30.

сима), опстанак (као највиши циљ држава у међународној политици) и самопомоћ (будући да се у оквиру анархичне структуре међународних односа, услед одсуства врховне власти задужене за то, безбедност може остварити једино ослањањем на сопствене капацитете).⁶⁾ Препознајући, такође, бројне верзије реалистичке теорије, Роберт Џервис (Robert Jervis) истиче две њихове заједничке одлике: позицију држава као кључних актера и њихову тенденцију да се примарно концентришу на сопствену безбедност.⁷⁾

Постојање раније поменуте разлике између офанзивног и дефанзивног реализма ваља непрестано имати у виду, будући да се крајњи теоријски налази и тумачења могу драматично разликовати у зависности од прихватања једног од ових двају приступа. Ово сведочи о еластичности реалистичког приступа проучавању међународних односа, што је својство које се реализму одриче од стране великог броја критичара. Реализам се, наиме, оптужује за ригидност, али онда када покаже тенденцију да апсорбује концептуалне утицаје других приступа, те ублажи своју аксиоматску ригидност, бива оспораван због напуштања сопственог теоријског језгра.⁸⁾

1. КЛАСИЧНИ РЕАЛИЗАМ И СПОЉНА И БЕЗБЕДНОСНА ПОЛИТИКА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ

Као први и најстарији правац у оквиру реалистичке теорије међународних односа, класични реализам неретко измиче пажњи савремених проучавалаца међународне теорије и политичке праксе. Понекад називан и „реализмом људске природе“, он је дубоко укорењен у антрополошком песимизму, сматрајући да прибегавање држава конфликтној/компетитивној – насупрот кооперативној – политици потиче од урођене људске склоности према стицању и увећавању моћи на рачун других, а у циљу остваривања сопствених циљева и интереса.⁹⁾

6) Brian C. Schmidt and Tim Dunne, "Realism", in: John Baylis *et al.* (eds.): *The Globalization of World Politics – An Introduction to International Relations* (4th e.), Oxford University Press, Oxford, 2008, pp. 100-103.

7) Robert Jervis, "Realism in the Study of World Politics", *International Organization*, 52(4), Autumn 1998, pp. 980-984.

8) Jeffrey W. Legro and Andrew Moravcsik, "Is Anybody Still a Realist?", *International Security*, 24(2), Fall 1999, pp. 5-55.

9) Mladen Lišanin: "International Security: The Explanatory Potential of Realist Theory", in: International Scientific Conference 'Archibald Reiss Days', Belgrade, March 10-11,

На начелном нивоу, управо поменути антрополошки песимизам представља претњу аналитичком „сусрету“ класичног реализма и феномена европских интеграција, па тако и на равни спољне и безбедносне политике. Наиме, дух политичког оптимизма, инхерентан европском пројекту, јесте, *prima facie*, инкомпатибилан суморној слици међународне стварности која се приписује реализму. Како ће се видети, проток времена и суочавање са унутрашњим и спољним политичким изазовима, донекле су променили ову перцепцију и отворили простор за реалистичко (и реалистично) преиспитивање спољне и безбедносне политике Европске уније, иако још увек у рудиментарном облику. Како је нарастала могућност реалистичке анализе у овој области, међутим, тако је класични реализам јачао сопствене аналитичке капацитете – никада их, међутим, не остварујући до краја.

Насупрот постмодерним тумачењима која долазе из делова неолиберално-институционалистичких или социјално-конструктивистичких теоријских корпуса, класични реализам види Заједничку безбедносну и одбрамбену политику као случај политике силе, али укореван у традицијама европске дипломатије и државништва. Код политике, реч је о моћи, али моћ има значење и не може се разумевати изван њега.¹⁰⁾

Целокупна европска историја, укључујући и њен савремени тренутак, из ове визуре се посматра као део традиционалног система европске дипломатије, који почива на сувереним државама као покретачима и главним актерима спољнополитичких односа – на континенту али и шире.¹¹⁾ Ваља се подсетити да је један од теоријских представника овог правца био и Рејмон Арон (Raymond Aron), један од идеолога француске спољне политике из доба почетка спољнополитичке и безбедносне сарадње европских нација.

Будући да класични реализам заступа античку врлину разбо-ритости, он заправо позива на опрез према „либералном набоју“ инхерентном пројекту Заједничке безбедносне и одбрамбене политике Европске уније. Она (ЕУ), у том смислу, треба да тражи и штити своје место у трансатлантским односима, оснажујући исто-

Thematic Conference Proceedings of International Significance (edited by Dragana Kolarić et al.), Academy of Criminalistics and Police Studies, Belgrade, 2016, p. 529.

10) *Sten Rynning*, “Realism and the Common Security and Defence Policy”, наведено дело, p. 25.

11) Видети: Жорж-Анри Суту, *Неизвестан савез: историја Европске заједнице*, Cléo, Београд, 2001.

времено улогу националних држава као спољнополитичких и безбедносних актера. Према Ринингу (Rynning),

Класични реализам види ЗБОП као резултат промена које су европским националним државама наметнуле европска историја, политички избори и глобални процеси. ЗБОП одражава урушавање политичке моћи унутар Европе и као таква представља средство створено ради суочавања са унутрашњим слабостима, а не спољашњом моћи.¹²⁾

2. СТРУКТУРАЛНИ РЕАЛИЗАМ И СПОЉНА И БЕЗБЕДНОСНА ПОЛИТИКА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ

У потпуности усмерен на питања структуре међународног система (одређене, у класичном тексту Кенета Волца (Kenneth N. Waltz), тројако: преко принципа уређења [анархија], спецификације функција јединица – државâ, те расподелом способности међу јединицама [поларност]),¹³⁾ структурални реализам се готово искључиво бави политиком великих сила, и то у мери у којој оне представљају полове међународног система. Из Волцовог схватања структуре исходе и дистинктивне претпоставке о облицима и могућностима међународних интеграција, засноване на концептима социјализације и конкуренције.¹⁴⁾ Питање које се налази у самој сржи структурално-реалистичке теорије (иначе, најзаступљенијег правца реализма у последњих неколико деценија) јесте питање еквилибријума, које се јавља у виду концепта равнотеже снага.

Овде долазе до изражаја крупне разлике између представника офанзивне и дефанзивне школе реалистичког мишљења. Наиме, претпоставка оригиналне – Волцове – верзије јесте недвојбено дефанзивна: државе ће тежити стицању само оне количине моћи која им је неопходна ради очувања безбедности. Исто тако, у случају да једна велика сила прети да угрози стабилност и равнотежу систе-

12) Sten Rynning, "Realism and the Common Security and Defence Policy", наведено дело, р. 32.

13) Kenneth N. Waltz, *Theory of International Politics*, Addison-Wesley, Reading [MA], 1979.

14) Младен Лишанин, „Идентитет и интеграције: конструктивистичко-неореалистичка дебата“, у зборнику: *Национални идентитет и међународне интеграције* (приредили Зоран Милошевић и Живојин Ђурић), Институт за политичке студије, Београд, 2015, стр. 201-202.

ма, остале ће, претпоставља се, формирати балансирајућу коалицију ради очувања равнотеже снага.

Офанзивно крило структурално-реалистичке теорије, чији је главни представник Џон Миршајмер (John J. Mearsheimer), почива на сасвим различитим претпоставкама. Из ове перспективе, државе су „максимизатори моћи“, што значи да ће учинити готово све како би се домогле што веће могуће количине моћи, уз хегемонију као крајњи циљ. У стратегије одвраћања агресора, поред балансирања, спада и „пребацавање одговорности“ (*buck-passing*), које Миршајмер види као главну алтернативу:

Онај ко пребацује одговорност настоји да наведе другу државу да поднесе терет одвраћања или могуће борбе са агресором, док он остаје по страни. Онај ко пребацује одговорност у потпуности препознаје потребу да се агресор спречи да увећа свој удео у светској моћи, али тражи неку другу државу, којој тај агресор прети, да обави тежак задатак.¹⁵⁾

Концепт „сврставања уз јачег“ (*bandwagoning*), који подразумева да ће велике силе, уместо балансирања, стварати коалицију са претећом силом у нади да ће очувати сопствену безбедност и/или поделити евентуални плен, Миршајмер одбацује као стратегију слабих, која илуструје Тукидидову максиму да „моћни чине оно што могу а слаби трпе оно што морају“.

Офанзивна и дефанзивна школа структуралног реализма, кроз своје гласоговорнике Миршајмера и Волца, имале су, међутим, сличан поглед на питање безбедности Европске заједнице/уније након Хладног рата. Заправо, биле су сагласне у томе што Европску унију уопште нису видели као актера; уместо тога, њихове анализе и предикције односиле су се на ниво држава чланица, и то – у складу са неореалистичким принципима – на оне државе које су се могле сматрати великим силама: пре свега Немачку, Француску и Велику Британију.¹⁶⁾

15) John J. Mearsheimer, *The Tragedy of Great Power Politics*, W. W. Norton & Company, New York – London, 2003, pp. 157-162.

16) John J. Mearsheimer, “Back to the future: instability in Europe after the Cold War”, *International Security* 15(1), Summer 1990, pp. 5-56; Kenneth N. Waltz.: “The Emerging Structure of International Politics”, *International Security*, 18(2), Fall 1993, pp. 44-79. Видети и одговор Стенлија Хофмана (Stanley Hoffman) и других аутора на Миршајмеров чланак: Stanley Hoffman *et al.*: “Back to the Future, Part II: International Relations Theory and Post-Cold War Europe”, *International Security*, 15(2), Fall 1990, pp. 191-199.

Неореалистички фокус на системски ниво, уз државе као централне и релативно себичне актере, учинио је да Европска унија, услед дубине и ширине међудржавне сарадње, у очима ове теорије делује као аномалија.¹⁷⁾ Међутим, теоријска разноврсност унутар реализма уопште, а структуралног реализма посебно, има вишеструке импликације на реалистичко разумевање спољне и безбедносне политике Европске уније.

Један правац развоја неореалистичког разумевања овог проблема јесте онај у коме се развој ЗБОП посматра као средство уравнотежавања америчког утицаја у међународној политици.¹⁸⁾ Према овом схватању,

Ова сарадња европских држава смањује њихово ослањање на САД и повећава њихову способност да пројектују своју моћ изван својих граница. Међутим, ово удруживање моћи као резултат структуралних промена мора бити узрочно повезано са системском концентрацијом моћи. Другим речима, државе се не би одлучиле на ову акцију да САД нису биле тако моћне.¹⁹⁾

Имајући у виду размере америчке војно-политичке надмоћи, ово балансирање се одвија „тихо и опрезно“ (Бери Поузен – Barry R. Posen), некада и употребом „меких“ а не нужно војно-политичких инструмената: тиме се објашњава наизглед неуспешна, неефикасна и неефективна интеграција у области одбране и безбедности.²⁰⁾

Други вид структурално-реалистичке анализе има за крајњи исход потпуно другачији поглед на питање европско-америчких односа. Овај правац се ослања на (неокласични!) концепт равнотеже претњи, у коме географска близина претеће силе представља један од кључних фактора међународно-политичких калкулација државе. Сједињене Државе се, тако, посматрају као удаљена и добронамерна сила, насупрот, на пример, Руској Федерацији. У том

17) Simon Collard-Wexler, "Integration Under Anarchy: Neorealism and the European Union", *European Journal of International Relations*, 12(3), 2006, p. 402.

18) Barry R. Posen, "European Union Security and Defense Policy: Response to Unipolarity?", *Security Studies*, 15(2), 2006: pp. 149-186; Rynning, "Realism and the Common Security and Defence Policy", наведено дело, pp. 25-27, p. 37.

19) Дејана Вукчевић, „Безбедносна политика ЕУ у савременој теорији међународних односа“, *Српска политичка мисао*, 27(1), 2010, стр. 76.

20) Dirk Peters, *Constrained Balancing: European Union Security Policy*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2010.

смислу, ЗБОП се види као средство за подстицање Сједињених Америчких Држава на активно присуство у европским регионалним безбедносним оквирима.²¹⁾

Трећа могућност јесте прихватање офанзивно-реалистичког приступа, који ставља нагласак на историјску успешност офанзивних стратегија, наглашавајући истовремено географску удаљеност Сједињених Држава – услед чега је њихова улога, и поред супериорности у војној моћи, нужно ограничена. У том контексту се једна европска држава истиче као потенцијални хегемон: реч је о Немачкој, а сврха ЗБОП је балансирање немачких претензија на регионалну хегемонију.²²⁾

Може се рећи да ове различитости истовремено сведоче о теоријском богатству структуралног реализма, као и о његовој немогућности да пронађе кохерентан правац деловања. Напредак на овом плану отворио би могућности постављања заокруженог истраживачког програма а теоријске предикције овог приступа учинио можда скромније формулисаним, али поузданијим. С друге стране, док год отвара могућности за квалитетну унутар-парадигматску дебату, тестирајући своје претпоставке на терену безбедносне и спољнополитичке стварности, структурални реализам ће остати најчешће и најшире употребљавана општа теорија међународних односа у оквиру истраживања ове материје. Ово, свакако не имплицира нужно тврдњу да структурални реализам пружа најадекватније инструменте за истраживање проблема спољне и безбедносне политике Европске уније.

3. НЕОКЛАСИЧНИ РЕАЛИЗАМ И СПОЉНА И БЕЗБЕДНОСНА ПОЛИТИКА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ

Било би разумно очекивати да неокласични реализам, као теорија усмерена на државу као ниво анализе и њене унутрашње карактеристике (укључујући и личности политичара – отуда назив *неокласични реализам*), представља најчешће коришћен инструментаријум за истраживање проблема спољне и безбедносне поли-

21) Rynning, *loc. cit.*; Robert J. Art.: "Why Western Europe Needs the United States and NATO", *Political Science Quarterly*, 111(1), Spring 1996, pp. 1-39.

22) Исто., John J. Mearsheimer: *The Tragedy of Great Power Politics*, W. W. Norton & Company, New York – London, 2003: pp. 393-395; Дејана Вукчевић: *loc. cit.*

тике Европске уније. Међутим, иако су истраживачки потенцијали ове теорије несумњиво велики, у досадашњој академској пракси њена употреба је више представљала изузетак него правило.

Разлог за то не може се тражити у чињеници да је реч о „нај-млађем“ правцу у оквиру реалистичке теорије, будући да је неокласични реализам доживео процват у последњим два деценијама двадесетог века, управо у време када су чињени драматични помаци на пољу европских интеграција (Јединствени европски акт 1986-1987, Мастрихтски уговор 1992-1993, Амстердамски уговор 1997-1999) и када је институционализована област спољне политике Европске уније. Као и друге велике теорије међународних односа, реализам и његове школе представљају предоминантно америчку теорију, па се део одговора на ово питање може тражити у тој чињеници: био је неопходан изврстан проток времена како би се проблематика спољне политике Европске уније појавила „на радару“ неокласичног реализма. На почетку 21. века, ова теорија је у експанзији у европској науци о међународним односима, па се може очекивати њено „преливање“ и у област европских студија.

Један од релативно успешних покушаја примене неокласичног реализма у области Европске безбедносне и одбрамбене политике, донео је концепт „државоцентричног“ реализма Фарида Закарије (Fareed Zakaria),²³⁾ адаптиран за потребе истраживања ЕБОП.²⁴⁾ Ово схватање полази од претпостављене паралеле између унутрашње институционализације Сједињених Америчких Држава крајем деветнаестог, и Европске уније крајем двадесетог века. Наиме, тврди се да постизање извесног нивоа консолидације и институционализације власти на унутрашњем плану, нужно производи потребу за даљим, спољашњим пројектовањем сопствене моћи. То је оно што је Сједињене Државе извело на светску позорницу почетком двадесетог века, и што данас суштински мотивише Европску унију да развија сопствену спољну и безбедносну политику. Овај приступ се, надаље, може примењивати и у контексту изучавања глобалног америчко-европског супарништва.

23) Fareed Zakaria, *From Wealth to Power: The Unusual Origins of America's World Role*, Princeton University Press, Princeton [NJ], 1999.

24) Zachary Selden, "Power is Always in Fashion: State-Centric Realism and the European Security and Defence Policy", наведено дело.

Допуну државоцентричном реализму Закарије и Селдена (Selden), у том смислу, може представљати неокласична теорија равнотеже интереса Рендала Швелера (Randall L. Schweller),²⁵⁾ и његови концепти разликовања *status quo* и ревизионистичких сила и стратегије „сврставања уз јачег“ (*bandwagoning*). Ваља одмах приметити да се Швелер, иако офанзивни реалиста попут Миршајмера, за разлику од њега не одређује вредносно негативно према политици „сврставања уз јачег“ – сматрајући је правилном у међународном понашању, на исти начин на који Кенет Волц посматра политику балансирања. Швелер помоћу ових концепата развија теорију равнотеже интереса, која би, примењена на наш предмет истраживања, упућивала на тежње мањих ревизионистичких држава да учествују у пројекту европске спољне и безбедносне политике ради остваривања сопствених националних интереса. Ово такође ваља посматрати у контексту претпостављеног европско-америчког ривалства; Стен Рининг као традиционалног али потенцијалног носиоца таквог пројекта види Француску.²⁶⁾

Домети унутрашње институционализације Европске уније свакако су допринели развоју стратешке намере да се развију капацитети за спољну пројекцију моћи. За разлику од случаја Сједињених Америчких Држава пре једног века, они поред намера нису обезбедили и одговарајуће услове – отуда и разлика у могућностима ефективног остваривања статуса глобалног стратешког актера између Сједињених Држава и Европске уније.²⁷⁾ Једна од вредности неокласичне реалистичке теорије је управо у томе што своје теоријске аспирације не поставља преамбициозно, чиме питање исхода одређених пројеката може да остане изван фокуса анализе, док је истраживачка пажња усмерена на међусобне утицаје и деловање посматраних варијабли.

25) Randall L. Schweller, *Deadly Imbalances: Tripolarity and Hitler's Strategy of World Conquest*, Columbia University Press, New York [NY], 1998.

26) Rynning, "Realism and the Common Security and Defence Policy", наведено дело, р. 33.

27) Charlotte Bretherton and John Vogler, *European Union as a Global Actor*, Routledge, Abingdon, 2006.

Иако не представља конвенционални алат за разумевање европске спољне и безбедносне политике, реализам остаје релевантан теоријски приступ готово свим аспектима и областима међународне политике. Његова државоцентрична природа, усмереност више на конфликт а мање на сарадњу, као и инхерентна скепса по питању могућности смислене и садржајне међународне институционализације, чине га наизглед неупотребљивим у највећем броју области савремених европских студија.

Међутим, постоје различити разлози због којих то није истинско стање ствари. Неки од њих могу се тражити на страни реализма као теорије, а неки на страни спољне и безбедносне политике Европске уније, као сегмента проучавање емпиријске стварности.²⁸⁾

Када је реч о реалистичкој теорији, јасно је да је реч о комплексној, вишедимензионалној и дифузној теоријској конструкцији. Ригидни постулати на којима свака реалистичка теорија мора да почива – у мери у којој је уопште реалистичка – усмеравају истраживање стварности, али далеко од тога да то значи да је реалистички истраживачки програм у највећем броју области неспроводив. Сама ригидност темељних реалистичких постулата о којој је реч, опет, не значи да су они у апсолутном смислу нефлексибилни и непромењиви: на пример, мада реалисти по дефиницији придају примарни значај држави као актеру међународне политике, то не значи да они не препознају промене у значењу концепта државе које доноси савремено доба глобализоване светске политике.

Исто тако, реалистички фокус на конфликт и конкуренцију никако не подразумева одрицање могућности било какве међународне сарадње – напротив, према реалистима, међународна сарадња је и те како могућа, па и пожељна,²⁹⁾ али она ће се, у овој перспективи, рађати и развијати под утицајем драматично различитих фак-

28) Sebastian Rosato, *Europe United. Power Politics and the Making of European Community*, Cornell University Press, Ithaca [NY], 2010.

29) Charles L. Glaser, "Realists as Optimists: Cooperation as Self-Help", *International Security*, 19(3), Winter 1994-1995: pp. 50-90; Joseph Grieco, *Cooperation among Nations. Europe, America and Non-tariff Barriers to Trade*, Cornell University Press, Ithaca [NY], 1990.

тора и детерминанти него што би то претпоставили неки други теоријски приступи.³⁰⁾

На страни спољне и безбедносне политике Европске уније, као емпиријског терена на коме би требало да делује реалистичка теорија, околности су, такође, нешто другачије него што конвенционални погледи налажу. Најпре, у самом процесу настанка и ширења Европске уније као политичкој пројекта, велику улогу играли су партикуларни политички и безбедносни интереси националних држава – што је феномен очигледно близак темељним принципима реалистичке теорије.³¹⁾ Ови процеси нису се увек одвијали у виду незауостављивог прогреса ка мирољубивом, постмодерном поретку, већ су често били како производ, тако и покретач, немилосрдног унутрашњег и спољашњег на(д)метања.³²⁾ Турбулентно трансатлантско партнерство и односи Европске уније са НАТО савезом,³³⁾ као нека од најважнијих питања европске спољне и одбрамбене политике, такође су суштински компатибилна са категоријама и појмовима које нуди реалистичка теорија. Вишедеценијски процес институционализације европских политика није довео, чак ни након усвајања Лисабонског уговора, до озбиљнијег померања области спољне политике у правцу комунитаризације.³⁴⁾ Најновији период кризе Европске уније, са проблемима који огољавају процес поновног јачања улоге националних држава, такође иду на руку, не само реалистичкој истраживачкој методологији, већ и њеним научним предикцијама.

Отуда се, са високим нивоом поузданости, може тврдити да реализам још није дао своју последњу реч по питању спољне и без-

30) Jeffrey W. Legro and Andrew Moravcsik, "Is Anybody Still a Realist?", наведено дело.

31) Hoffmann, Stanley, "Obstinate or Obsolete? The Fate of the Nation-State and the Case of Western Europe", *Daedalus*, 95(3), Summer 1966, pp. 862-915; Warwick Armstrong and James Anderson: *Geopolitics of European Union Enlargement – The Fortress Empire*, Routledge, Abingdon, 2007.

32) Mark Gilbert, "Narrating the Process: Questioning the Progressive Story of European Integration", *Journal of Common Market Studies*, 46(3), 2008, pp. 641-662.

33) Роберт Кејган, *О рају и моћи – Америка и Европа у новом светском поретку*, Чаробна књига, Београд, 2003; Роберт Кејген, *Повратак историје и крај снова*, Центар за цивилно-војне односе-Alexandria Press, Београд, 2009.

34) Herman-Josef Blanke and Stelio Mangiameli (eds.), *The European Union after Lisbon: Constitutional Basis, Economic Order and External Action*, Springer, Berlin-Heidelberg, 2012.

бедносне политике Европске уније.³⁵⁾ Напротив, чини се да „златно доба“ реалистичке теорије у области европских студија тек долази:

Сурова је истина да не постоје две чланице Уније – чак и међу државама-оснивачима – које деле компатибилне погледе на кључне аспекте спољних и одбрамбених питања.³⁶⁾

Тамо где разлике међу спољнополитичким визијама држава – нарочито великих сила – постају видљиве, као што је то случај унутар и око данашње Европске уније, реалистичка теорија је на свом терену. Прве деценије двадесет првог века најављују крај академског монопола некада доминантних теоријских приступа спољној и безбедносној политици Европске уније.³⁷⁾

ЛИТЕРАТУРА

- Armstrong, Warwick and James Anderson, *Geopolitics of European Union Enlargement – The Fortress Empire*, Routledge, Abingdon, 2007.
- Art, Robert J., “Why Western Europe Needs the United States and NATO”, *Political Science Quarterly*, 111(1), Spring 1996, pp. 1-39.
- Baylis, John *et al.* (eds.), *The Globalization of World Politics – An Introduction to International Relations (4th e.)*, Oxford University Press, Oxford, 2008.
- Blanke, Herman-Josef and Stelio Mangiameli (eds.), *The European Union after Lisbon: Constitutional Basis, Economic Order and External Action*, Springer, Berlin-Heidelberg, 2012.
- Bretherton, Charlotte and John Vogler, *European Union as a Global Actor*, Routledge, Abingdon, 2006.
- Вукчевић, Дејана, „Безбедносна политика ЕУ у савременој теорији међународних односа“, *Српска политичка мисао*, 27(1), Институт за политичке студије, Београд, 2010, стр. 67-90.
- Вукчевић, Дејана, *Европска унија као стратешки актер: Теорија и пракса безбедносне и одбрамбене политике*, Институт за политичке студије, Београд, 2013.
- Gilbert, Mark, *Surpassing Realism: The Politics of European Integration since 1945*, Rowman & Littlefield Publishers, Inc., Oxford, 2003.
- Gilbert, Mark, “Narrating the Process: Questioning the Progressive Story of European Integration“, *Journal of Common Market Studies*, 46(3), 2008, pp. 641-662.

35) Mark Gilbert, *Surpassing Realism: The Politics of European Integration since 1945*, Rowman & Littlefield Publishers, Inc., Oxford, 2003.

36) Giandomenico Majone, *Europe as the Would-be World Power: The EU at Fifty*, Cambridge University Press, Cambridge, 2009.

37) Richard Youngs, *The EU's Role in World Politics: A Retreat from Liberal Internationalism*, Routledge, Abingdon, 2010.

- Glaser, Charles L., "Realists as Optimists: Cooperation as Self-Help", *International Security*, 19(3), Winter 1994-1995, pp. 50-90.
- Grieco, Joseph, *Cooperation among Nations. Europe, America and Non-tariff Barriers to Trade*, Cornell University Press, Ithaca [NY], 1990.
- Zakaria, Fareed, *From Wealth to Power: The Unusual Origins of America's World Role*, Princeton University Press, Princeton [NJ], 1999.
- Jervis, Robert, "Realism in the Study of World Politics", *International Organization*, 52(4), Autumn 1998, pp. 971-991.
- Кејган, Роберт, *О рају и моћи – Америка и Европа у новом светском поретку*, Чаробна књига, Београд, 2003.
- Кејген, Роберт, *Повратак историје и крај снова*, Центар за цивилно-војне односе-Alexandria Press, Београд, 2009.
- Legro, Jeffrey W. and Andrew Moravcsik, "Is Anybody Still a Realist?", *International Security*, 24(2), Fall 1999, pp. 5-55.
- Лишанин, Младен, „Идентитет и интеграције: конструктивистичко-неореалистичка дебата“, у зборнику: *Национални идентитет и међународне интеграције* (приредили Зоран Милошевић и Живојин Ђурић), Институт за политичке студије, Београд, 2015, стр. 197-213.
- Lišanin, Mladen: "International Security: The Explanatory Potential of Realist Theory", in: *International Scientific Conference 'Archibald Reiss Days', Belgrade, March 10-11, Thematic Conference Proceedings of International Significance* (edited by Dragana Kolarić et al.), Academy of Criminalistics and Police Studies, Belgrade, 2016, pp. 528-536.
- Majone, Giandomenico, *Europe as the Would-be World Power: The EU at Fifty*, Cambridge University Press, Cambridge, 2009.
- McCormick, John, *The European Superpower*, Palgrave Macmillan, London, 2007.
- McCormick, John, *The European Union – Politics and Policies*, Westview Press, Boulder [CO], 2008.
- Mearsheimer, John J., "Back to the future: instability in Europe after the Cold War", *International Security* 15(1), Summer 1990, pp. 5-56.
- Mearsheimer, John J., *The Tragedy of Great Power Politics*, W. W. Norton & Company, New York – London, 2003.
- Peters, Dirk, *Constrained Balancing: European Union Security Policy*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2010.
- Posen, Barry R., "European Union Security and Defense Policy: Response to Unipolarity?", *Security Studies*, 15(2), 2006, pp. 149-186.
- Rosato, Sebastian, *Europe United. Power Politics and the Making of European Community*, Cornell University Press, Ithaca [NY], 2010.
- Rynning, Sten, "Realism and the Common Security and Defence Policy", *Journal of Common Market Studies*, 49(1), 2010, pp. 23-42.
- Selden, Zachary, "Power is Always in Fashion: State-Centric Realism and the European Security and Defence Policy", *Journal of Common Market Studies*, 48(2), 2010, pp. 397-416.
- Суту, Жорж-Анри, *Неизвестан савез: историја Европске заједнице*, Clio, Београд, 2001.

- Tonra, Ben and Thomas Christiansen (eds.), *Rethinking European Union Foreign Policy*, Manchester University Press, Manchester-New York [NY], 2004.
- Hoffmann, Stanley, "Obstinate or Obsolete? The Fate of the Nation-State and the Case of Western Europe", *Daedalus*, 95(3), Summer 1966, pp. 862-915.
- Hoffman, Stanley *et al.*, "Back to the Future, Part II: International Relations Theory and Post-Cold War Europe", *International Security*, 15(2), Fall 1990, pp. 191-199.
- Collard-Wexler, Simon, "Integration Under Anarchy: Neorealism and the European Union", *European Journal of International Relations*, 12(3), 2006, pp. 397-432.
- Waltz, Kenneth N., *Theory of International Politics*, Addison-Wesley, Reading [MA], 1979.
- Waltz, Kenneth N., "The Emerging Structure of International Politics", *International Security*, 18(2), Fall 1993, pp. 44-79.
- Youngs, Richard, *The EU's Role in World Politics: A Retreat from Liberal Internationalism*, Routledge, Abingdon, 2010.

Mladen Lisanin

REALIST APPROACHES TO THEORETICAL INQUIRIES OF EUROPEAN UNION FOREIGN AND SECURITY POLICY

Resume

It is the author's intention to explore the directions and possibilities of a realist research of European Union foreign and security policy. The starting point of the research is the fact that European Studies in general, including European Security Studies, have mainly stayed out of focus of the realist theory. Therefore, some sporadic attempts at a realist grasping of these issues are explored, with emphasis being put on the difference among various schools within realist theory. The classification of realist approaches is thus offered, encompassing classical, structural and neoclassical realism – with the last two being represented in either defensive or offensive form. It is argued that, depending on the adoption of one of three approaches, significantly different understandings and assumptions will be made regarding the position of the European Union as an actor within the international system, as well as regar-

ding its foreign and security policy. Powerful state actors such as Germany, France or the United States of America will, in this context, be perceived in different ways within various approaches: as partners, rivals or adversaries. At the same time, a decision on one of realist approaches will produce different predictions on the prevailing international strategies: predominantly balancing or bandwagoning as main competing concepts. The conclusion on the compatibility of realist approaches with European foreign and security policy as an analytical terrain is that the need for theoretical inquiry of growing internal and external issues of the European Union will open a new and larger area for this kind of research.

Key words: realism, neorealism, neoclassical realism, foreign and security policy of the European Union, international relations.

Тамара Гајинов

*Факултет за европске правно-политичке студије,
Универзитет Едуконс, Сремска Каменица-Нови Сад*

Слободан Нићин*

Институт за политичке студије, Београд

ПРИВАТНО ПРАВО У УСЛОВИМА ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ

Сажетак

У раду је дат осврт на различите аспекте процеса глобализације са циљем да се сагледа њихов утицај на обликовање приватног права. Упоредноправним методом, уз синтетички приступ актуелним друштвеним питањима у Европи и свету, идентификоване су и анализиране поједине промене на развојном путу приватног права. Међу њима свакако је најзначајнији процес уједначавања права, односно зближавање англоамеричког и европског континенталног правног система. Савремени друштвени процеси условљавају експанзију аутономних правила, као облика друштвене саморегулације. Супротно овоме, услед економских и социјалних проблема, мигрантске кризе и суочавања са бројним еколошким изазовима долази до јачања државног интервенционизма у различитим сферама друштвеног живота. Увођење института уставне жалбе омогућава постепену конституционализацију приватног права и све већи продор јавног права домен приватног. Генерално, приватно право и његови институти налазе се у фази трансформације и великих искушења. Зато је његову даљу судбину тешко предвидети, услед сложених друштвених превирања на простору Европе и кризе у интегративном процесу.

* Научни сарадник

Кључне речи: приватно право, глобализација, евроинтеграције, хармонизација и унификација, конституционализација, државни интервенционизам.

Правна регулатива увек је изложена различитим друштвеним утицајима. У таквим околностима занимљиво је сагледавање одраза глобализације, као феномена којим се означавају растуће интегративне промене у савременом свету,¹⁾ на обликовање права. Без обзира што међу теоретичарима не постоји сагласност о суштини феномена глобализације, његовим узроцима и последицама, евидентно је да се правна регулатива под таквим утицајима мења. За правилно разумевање процеса трансформације права потребно је обавити свеобухватну анализу, како на националном, тако и на наднационалном и међународном нивоу, узимајући при томе у обзир све актуелне друштвене промене.

На међународном плану под утицајем глобализације значајно је проширен обим питања која се уређују међународноправним нормама и оснажени механизми одлучивања. Новонастале околности диктирају и промене у сфери приватног права,²⁾ упркос томе што га у Европи сматрају заштитим бедемом од глобализације и инструментом одбране националног и културног идентитета.³⁾ Очигледно је да се приватно право постепено мења на темељу европских интеграција и процеса денационализације, зближавању националних економија и правних култура, као и тезе о неефикасности система државне регулативе. Са друге стране, постоје и обрнути процеси који представљају одговор на велике социјалне, економске и еколошке изазове са којима се последњих деценија суочавају Европа и свет. Јача државни интервенционизам⁴⁾ који служи као инструмент за превазилажење савремених друштвених

1) Душан Дабовић, „Усклађивање права у процесу глобализације”, *Анали Правног факултета у Београду*, Правни Факултет Универзитета у Београду, Београд, бр. 01/2008, стр. 167.

2) Душко З. Глодић, „Међународно право у ери глобализације - Испитивање улоге међународног поретка”, *Годишњак Правног факултета Универзитета у Бањој Луци*, Правни факултет Универзитета у Бањој Луци, Бања Лука, бр. 31-32/2010, стр. 367.

3) Душан Николић, „Нове тенденције у европском приватном праву“, у зборнику: *Право Републике Србије и право Европске уније – стање и перспективе*, свеска II, (приредили: Наташа Стојановић, Срђан Голубовић), Правни факултет Универзитета у Нишу, Ниш, 2009, стр. 9.

4) Душан Николић, „Нове тенденције у европском приватном праву“, нав. дело, стр. 21.

проблема. Постепено долази до ширења јавног права на рачун приватног. Све то отвара ново поглавље у развоју приватног права и утире пут за споре и постепене, али значајне промене.

1. ГЛОБАЛИЗАЦИЈА КАО ЧИНИЛАЦ ПРОМЕНА

Бројни фактори последњих деценија утичу на обликовање приватног права.⁵⁾ Савремену цивилизацију крајем XIX и почетком XX века одликује интензиван процес глобализације. То доводи до многобројних промена у области технолошког и привредног развоја, економије, политике и културе. Свест о свету као целини постаје очигледна захваљујући економским интеграцијама, интензивном развоју нових технологија и све бржем протоку информација. Феномен глобализације постаје кључан предмет интересовања већине друштвених наука.

Разноликост доктринарних приступа глобализацији креће се од крајњих скептика, који у потпуности негирају постојање овог друштвеног феномена, глобалиста и хиперглобалиста који глобализацију сматрају неизбежним друштвеним процесом, указујући углавном на њене позитивне аспекте, па све до антиглобалиста који се искључиво фокусирају на негативне последице глобализације.⁶⁾ Ипак, за потребе сагледавања утицаја глобализације на обликовање приватног права, можда су најзначајнији ставови трансформациониста. Они глобализацију посматрају крајње рационално и свеобухватно, узимајући у обзир њене економске, политичке, али и културне, друштвене и еколошке аспекте који из корена мењају живот и окружење савременог човека.⁷⁾

Економски аспекти глобализације односе се, пре свега, на свеопшту либерализацију капиталних и трговинских токова на међународном плану.⁸⁾ Тиме се ствара заједничко, једин-

5) Видети о овоме више: Ralf Michaels, *Globalization and Law: Law Beyond the State*, Internet, http://scholarship.law.duke.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=5540&context=faculty_scholarship 10/01/2017.

6) О феномену глобализације видети опширније: *Аспекти глобализације*, (приредили: Ивана Пантелић, Владо Павићевић, Владимир Петровић, Горан Миловановић), Београдска отворена школа, Београд.

7) Jelena Lončar, „Globalizacija pojam, nastanak i trendovi razvoja“, *Geoadria*, Hrvatsko geografsko društvo, Odjel za geografiju, Sveučilište u Zadru, Zadar, br. 01/2005, стр. 95.

8) Емилија Бекер, „Економски аспекти глобализације“, *Привредна изградња*, Савез економиста Војводине, Нови Сад, бр. 03-04/2005, стр. 136.

ствено тржиште, уз слободан проток робе, капитала и услуга. У политичком смислу, глобализација подразумева јединственост политичких односа који постоје између држава. Интегративни процеси резултирају постепеним преносом места доношења одлука са државних на регионалне и међународне организације, што доводи слабљења националног суверенитета.⁹⁾

Једно од основних обележја глобализованог друштва је интеркултурни амбијент, као одраз реалног, али и виртуелног сусрета различитих култура и обичаја. Интензивне миграције и детериторијализација друштвеног живота доприноси развоју једне глобалне културе и повезивању достигнућа различитих народа. На овај начин се негује толеранција и превазилажење локалних различитости. Ипак, истовремено се јавља и страх од асимилације и губитка сопственог националног идентитета.

У ери глобализације јача свест о енормним загађењима услед интензивног индустријског развоја, климатских промена као последици глобалног загревања, као и наглом сиромашењу расположивих природних ресурса. Императив друштва постаје успостављање принципа одрживог развоја.

Генерално, глобализација изазива велике промене у друштву и присуство међународне димензије у скоро свим делатностима од значаја за живот услед „убрзавања“ времена и „сужавања“ простора. Руши се устаљени концепт територијалности, премештају важне активности и интереси изван државних или националних граница, које су дуго времена представљале темељне оквире економског, политичког и социјалног живота.¹⁰⁾ Сви поменути процеси појединачно, али и здружено остављају траг и на развој приватног права и његове институције.

9) Stjepan Jagić, Marko Vučetić, „Globalizacijski procesi i kultura“, *Acta Iadertina*, Odjel za filozofiju, odjel za pedagogiju i odjel za sociologiju Sveučilišta u Zadru, Zadar, br. 09/2012, стр. 18.

10) Ksenija Jurišić, „Globalizacija i ljudska prava“, *Politička misao*, Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, br. 01/1999, стр. 71.

2. ПРОМЕНЕ У ДОМЕНУ ПРИВАТНОГ ПРАВА

2.1. Хармонизација и унификација приватног права

Економске интеграције кључни су разлог за постепено уједначавање приватног права.¹¹⁾ За Европљане је тако од суштинског значаја формирање наднационалног права Европске уније, док се паралелно и на Далеком истоку уобличава заједничко право више азијских земаља.

Приватно право је део традиције и културе једног народа јер се њиме уређују питања која дубоко задиру у нашу свакодневицу.¹²⁾ Тежња за потпуном унификацијом доводи до денационализације приватног права, које се често доживљава и као „заштити бедем од глобализације“. Због тога се многе западноевропске земље опиру оваквим процесима. Ипак, у оним области које су у непосредној вези са привредним токовима извршена је хармонизација права, ради обезбеђивања услова за несметано кретање људи, рада, капитала и услуга.¹³⁾ Ту се, пре свега, мисли на материју уговорног, одштетног и стварног права.¹⁴⁾ Регионални пројекти, међу којима су за нас најважније паневропске интеграције, представљају „део једног ширег мозаика који се обликује кроз глобализацију права.“¹⁵⁾

У Европи се тренутно паралелно ради на више значајних развојних пројекта са циљем уједначавања приватног права.

11) Душан Николић, „Нове тенденције у европском приватном праву“, нав. дело, стр. 5. Под хармонизацијом се подразумева усклађивање националних законодавстава са одређеним регионалним или међународним стандардима, уз задржавање појединих различитости, које су одраз специфичности одређене друштвене заједнице. Циљ хармонизације јесте успостављање минималних правних стандарда ради остваривања међународне сарадње. Унификација је, пак, стварање потпуно јединственог, униформног права. Због тога многи сматрају да је хармонизација само први корак ка унификацији. Видети о овоме више: Душан Николић, *Увод у систем грађанског права*, Центар за издавачку делатност Правног факултета у Новом Саду, Нови Сад, 2014, стр. 36-38.

12) Душан Николић, *Хармонизација и унификација приватног права, Елементи за стратегију развоја правне регулативе*, Центар за издавачку делатност Правног факултета у Новом Саду, Нови Сад, 2004, стр. 113.

13) Исто.

14) Исто.

15) Душан Николић, „Нове тенденције у европском приватном праву“, нав. дело, стр. 5.

Свакако, међу приоритетима су они који служе стварању јединственог тржишта и економским интеграцијама. Због тога је финансиран је рад *Комисије за европско уговорно право* која се бави израдом *Начела европског уговорног права*,¹⁶⁾ са циљем да се створи скуп заједничких правила за уређење уговорних односа. Овакав регулативни модел није обавезујући, али представља оријентир учесницима облигационих односа, националним судовима, па и парламентима држава чланица.¹⁷⁾ Паралелно са овим пројектом ради се и на изради *Европског грађанског законика*,¹⁸⁾ што многи сматрају неостваривим подухватом, а такав начин уједначавања права и непожељним. Идеја *Тренто пројекта*¹⁹⁾ такође је заснована на постепеној и уравнотеженој конвергенцији правних концепата у домену уговорног, одштетног и стварног права.²⁰⁾

Поред економских интеграција, глобализације доводи и до зближавања различитих правних култура. У блиски контакт долази источњачка, односно афричка правна култура, која значајним делом почива на обичајним и верским правилима, односно западноевропска у којој примат имају државна правила. Приметно је да на Далеком истоку постепено долази до јачања система државне регулативе, услед снажног економског и индустријског развоја и међународне сарадње.²¹⁾ Супротно томе, у оквиру западноевропског модела бележи се пораст аутономних правила, као облика друштвене саморегулације, нарочито у области привредног права.²²⁾ Хармонизације се све чешће врши под утицајем „меког права“ (*soft law*) кога чине различити принципи, начела, модел закони, препоруке и мишљења. Оваква правила нису обавезујућа, за разлику од тзв. „тврдог права“ (*hard law*), али су ипак донета

16) Руководилац овог пројекта је дански професор Оле Ландо. Експертски тим ради од 1980. године. Од тада па до данас су у више наврата презентовани остварени резултати.

17) Душан Николић, *Увод у систем грађанског права*, нав. дело, стр. 68.

18) Радна група за израду Европског грађанског законика формирана је 1997. године на челу са професором Кристијанон фон Баром.

19) На овом пројекту ради група истраживача Правног факултета Универзитета у Тренту под руководством Уга Матеи и Маура Бусанија.

20) Душан Николић, *Увод у систем грађанског права*, нав. дело, стр. 70-71.

21) Душан Николић, „Нове тенденције у европском приватном праву“, нав. дело, стр. 7.

22) Исто, стр. 16.

са циљем да буду поштована.²³⁾ Уз то су далеко флексибилнија, ефикаснија, а могу да представљају и прелазну фазу у уобличавању националних, али и наднационалних „тврдых“ извора права.²⁴⁾ У експанзији аутономних правила, којима се често брже и ефикасније постижу циљеви, многи виде решење за превазилажење кризе система државне регулативе.²⁵⁾

Истовремено, под утицајем глобализације, долази и до зближавања у оквиру три система државне регулативе. У европско континенталном правном систему²⁶⁾ право стварају органи законодавне и извршне власти, док у англоамеричком правне норме већином настају кроз судску праксу. У системима државне регулативе са мешовитим обележјима²⁷⁾ постоје закони и општи правни акти, док и највиши судови стварају право кроз одлуке прецедентног карактера.²⁸⁾ И само наднационално право Европске уније има мешовита обележја.

Под утицајем глобализације постепено се смањује разлика између три поменута правна система.²⁹⁾ У англоамеричком долази до специфичне кодификације судских одлука и пораста броја закона. Са друге стране, у европско континенталном правном систему јача положај највиших судова, уз све чешће преплитање законодавне, извршне и судске власти. На наднационалном нивоу, пракса Европског суда правде са седиштем у Луксембургу и Европског суда за људска права из Стразбура³⁰⁾ постаје меродавна за решавање будућих спорова. Тако је временом је дошло приближавања англоамеричког и европско континенталног правног система.

23) Душанка Ђурђев, „Soft law у европском комунитарном праву“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, Правни факултет Универзитета у Новом Саду, Нови Сад, бр. 01/2013, стр. 105.

24) Исто, стр. 115.

25) Душан Николић, „Нове тенденције у европском приватном праву“, нав. дело, стр. 15.

26) У земљама континенталне Европе разликујемо романски, германски и скандинавски правни круг који су настали под утицајем неколико значајних грађанских законика у континенталној Европи.

27) Овакав правни систем постоји у Шкотској, Квебеку, Лујизијани и Јужноафричкој републици.

28) Више о овоме видети у: Душан Николић, *Хармонизација и унификација приватног права, Елементи за стратегију развоја правне регулативе*, нав. дело, стр. 20-27.

29) Daniela Caruso, „Private Law and State-Making in the Age of Globalization“, *International Law and Politics*, New York University, New York, no. 01/2006, стр. 23.

30) Овај Суд установљен је Европском конвенцијом за заштиту људских права и основних слобода као најважнији елемент европског система за заштиту људских права са седиштем у Стразбуру.

Ипак, питање је да ли ће се овакви процеси наставити, будући да се све чешће говори о кризи евроинтеграција, нарочито након недавног повлачење Уједињеног краљевства из Европске уније, познато као „Брегзит.“ Зато многи сматрају да ће доћи до стагнације у процесу уједначавања права, па чак и до поновне фрагментације након вишестепеног процеса хармонизације.

2.2. Конституционализација приватног права и његово приближавање јавном праву

У условима глобализације приметно је ширење демократских принципа, уз пораст интересовања за заштиту људских права.³¹⁾ Људска права представљају одређене захтеве које појединци стављају пред државу, истовремено ограничавајући њен ауторитет. Процес заштите људских права започет је у оквиру Организације Уједињених нација, изгласавањем *Повеље*,³²⁾ затим *Универзалне декларације о правима човека*,³³⁾ потом настављен доношењем бројних међународних уговора који регулишу ову област. На европском плану у оквиру Савета Европе усвојена је *Европска конвенција о заштити људских права и основних слобода*³⁴⁾ коју примењују Европски суд за људска права, Комитет министара Савета Европе, али и домаћи судови, као заштитници људских права унутар националних правних система. Право ове Конвенције ствара нови регулаторни систем који „супституише појединачни систем сваке државе заједничким европским поретком.“³⁵⁾

У таквим околностима занимљиво је осврнути се и на однос грађанских приватних и људских права. Генерално, основни постулати на којима почива приватно право нису у супротности са принципима заштите основних људских пра-

31) Људска права се традиционално сврставају у област јавног права, а грађанска права, која нису политичке природе, у област приватног права. Најшире прихваћена подела људских права је на права прве, друге и треће генерације. У права прве генерације спадају грађанска и политичка права, у другу групу спадају социјална, економска и културна права, док трећу групу чине права солидарности.

32) *Declaration of United Nations.*

33) *The Universal Declaration of Human Rights.*

34) *European Convention on Human Rights.*

35) Маја Настић, *Уставноправни основ примене Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода у поступку пред националним уставним судовима*, Докторска дисертација одбрањена на Правном факултету у Нишу, Ниш, 2012, стр. 5.

ва, гарантованих уставима и међународним документима.³⁶⁾ Основна функција људских права је успостављање равнотеже између јавних интереса, које репрезентује држава, и приватних интереса појединца. За разлику од тога, грађанска приватна права успостављају баланс између захтеве двеју супротстављених страна. Дуго времена људска и грађанска приватна права су посматрана потпуно одвојено, у контексту поделе правног система на област приватног и јавног права, будући да почивају на суштински другачијим принципима. У оквиру јавног права важи принцип субординације, што значи да се држава налази у надређеном положају у односу на појединце, док су људска права увек гарантована императивним нормама највиших правних аката. Супротно томе, у домену приватног права важи принцип равноправности субјеката, па држава одређује само границу њихове слободе, односно њихове аутономије воља.

Спорови у области грађанског права у земљама европско континенталног правног система решавају се пред судовима опште надлежности, на чијем врху се налази врховни суд. Контролу уставности и законитости врше специјализовани уставни судови. За разлику, од тога у државама англоамеричког правног система највиши (врховни) судови врше и оцену уставности и законитости, али решавају и спорове из области грађанског права. Глобализација и интегративни процеси утицали су увођење института уставне жалбе у многим државама Централне и Источне Европе.³⁷⁾ Уставном жалбом се може захтевати од уставних судова да донесу одлуке у вези са конкретним споровима насталим због повреде људских права.³⁸⁾ Тиме се дубоко залази у приватну сферу појединаца. На тај начин се и јавно право све више шири на рачун приватног. Истовремено се бришу јасне границе између законодавне, извршне и судске власти, на којима вековима почива европска правна традиција.

36) Hugh Collins, „On the (In)compatibility of Human Rights Discourse and Private Law“, *LSE Law, Society and Economy Working Papers*, London School of Economics and Political Science Law Department, London, no. 07/2012, стр. 3.

37) Маја Настић, *Уставноправни основ примене Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода у поступку пред националним уставним судовима*, нав. дело, стр. 98. Код нас је институт уставне жалбе, као непосредне уставносудске заштите људских права, уведен на основу Устава из 2006. године.

38) Боса Недић, *Уставна жалба као правно средство за заштиту људских права и основних слобода у Републици Србији*, Internet, <http://mojustav.rs/wp-content/uploads/2013/03/Bosa-Nenadicpredsednica-ustavnog-suda-RS-Ustavna-zalba.pdf> 17/10/2017.

Процес конституционализације или поустављења приватног права, под којом се подразумева (директна или индиректна) примена људских права у грађанскоправним споровима, правна наука различито оцењује. Једни сматрају да оваква појава може у значајној мери да угрози правну сигурност и темељне принципе приватног права. Други, пак, сматрају да је конституционализација природан процес, резултат савремених друштвених токова и глобализације права.

Уз повезивање приватног и јавног права унутар правног система, јачају везе између правне и других наука, што омогућава шири интердисциплинарни приступ и ефикасније решавање актуелних друштвених проблема. Тако настају различити облици приватно-јавног партнерства, са циљем извођења захтевних и сложених инфраструктурних пројеката у областима који имају стратешки и општи друштвени значај. Однос између приватног и јавног субјекта превазилази правне оквире и укључује бројне друге економске, комерцијалне и финансијске елементе, диктиране специфичношћу индустрије у којој се одређени пројекат реализује.³⁹⁾ Начело аутономије воље уговорних страна, карактеристично за уговоре приватног права, овде је значајно релативизовано, те се од њега често и одступа.⁴⁰⁾ Уз то, овакве уговоре карактерише и „неравноправност” приватног и јавног партнера у подели и презимању ризика.⁴¹⁾

Уговори приватно-јавног партнерства имају вишеструк значај, будући да омогућавају боље и квалитетније задовољење потреба корисника услуга од општег интереса и увођење нових технологија. Истовремено, овакви уговори доприносе економичности и ефикасности у реализацији пројеката и представљају подстицај директним инвестицијама.⁴²⁾

39) То су најчешће изградња путева, мостова, изградња гасовода, нафтовода, хидроцентра-ла, болница, клиничких центара, али и вршење комуналних делатности.

40) Јелена Газивода, *Уговори о дугорочној сарадњи државе, јавних предузећа односно јединица локалне самоуправе и приватних инвеститора у домену обављања делатности од општег интереса*, Докторска дисертација одбрањена на Правном факултету Универзитета у Београду, Београд, 2015, стр. 30.

41) Исто, стр. 31.

42) Исто, стр. 552.

2.3. Јачање државног интервенционизма у области приватног права у периоду криза

Последњих година сведоци смо све чешћег државног интервенционизма у области приватног права. То изискују савремена економска кретања, социјалне тензије, еколошки проблеми, миграције становништва, као и потреба за „усаглашавањем правне политике са развојним перспективама друштва и захтевима међународне заједнице“.⁴³⁾ Резултат таквих процеса је постепено прилагођавање приватног права савременим изазовима и трансформација појединих института.

Право својине које се дуго сматрало апсолутним,⁴⁴⁾ трпи све већи број ограничења конституисаних у општем интересу. Тако се од власника непокретности може захтевати не само да нешто не чини, већ и да нешто чини у јавном интересу, а потом и у интересу других појединаца и ужих друштвених група.⁴⁵⁾ Право својине ставља се у функцију заштите друштвених интереса, што подразумева пораст броја ограничења ради постизања различитих циљева у периоду криза. Ради остваривања већег степена узајамне солидарности држава прописује одређене мере којима утврђује услове за коришћење појединих добара.⁴⁶⁾ Нека од оваквих ограничења одговарају потребама урбанизације, привредним и економским циљевима, као и решавању еколошких проблема. Тако је дошло до редеофинисања института стварног права какве су имисије.⁴⁷⁾ Некада је овај институт искључиво служио заштити интереса власника или држаоца непокретности од различитих

43) Душан Николић, „Апсолутност права својине у француском праву“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, Правни факултет Универзитета у Новом Саду, Нови Сад, бр. 04/2014, стр. 87.

44) Апсолутност права својине се огледа у праву власника да користи своју ствар (usus), да прибира њена плодове (fructus) и да је уништи, односно отуђи (abusus).

45) Душан Николић, „Климатске промене и грађанско право, Елементи за стратегију прилагођавања“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, Правни факултет Универзитета у Новом Саду, Нови Сад, бр. 04/2013, стр. 68.

46) Исто, стр. 69-70. То се посебно односи на добра као што су пољопривредно земљиште које се мора користити у складу са наменом, стамбене објекте заштићене због своје културно-историјске вредности, потом велике индустријске погоне.

47) О трансформацији института имисија видети више: Тамара Гајиновић, *Грађанскоправна одговорност за имисије и заштита животне средине*, Досије, Београд, стр. 265-266.

штетних утицаја који долазе из суседства у виду непријатних мириса, отицања отпадних вода, прекомерног дима или пак буке.⁴⁸⁾ Данас се овај традиционални правни институт тумачи значајно шире, у циљу остваривања локалних, регионалних и глобалних тежњи за заштитом животне средине. Право на заштиту од имисија, у складу са тим, припада ширем кругу лица, а не искључиво онима чија су права и правом признати интереси непосредно угрожени или повређени подизањем тзв. популарне тужбе (*actio popularis*). Појединац или правно лице не треба да одговара само због ширења негативних утицаја на одређену, суседну непокретност него због чињенице да је емитовао нешто штетно у животну средину.

Приметан је пораст броја и других негативних ограничења права својине, којим се од власника одређене непокретности захтева уздржавање од одређених радњи, са циљем очувања водних ресурса, заштите од ерозије, коришћења земљишта одређене врсте и квалитета у непољопривредне сврхе и слично.⁴⁹⁾ Поред тога, државни интервенционизам и стратешко планирање, утицаће и на појаву већег броја позитивних захтева која ће се стављати пред власнике. Такви су рецимо обавеза подизања насипа за одбрану од поплава, рационалног коришћења водних ресурса, или прилагођавања урбанистичких планова основним принципима одрживог развоја и климатским променама.⁵⁰⁾

Актуелна мигрантска криза, као један од највећих изазова који потреса и дели Европу последњих неколико година, такође ће довести до одређених промена у домену приватноправних односа. Пре свега се очекује додатно усклађивање правних норми са одређеним етичким принципима, уз јачање друштвене кохезије. То ће довести до одређених промена у домену материје породичног права, ради очувања јединства породице и њене интеграције у друштво, као и решавања бројних питања из домена економске, соци-

48) Власник непокретности дужан да се при коришћењу непокретности уздржава од радњи и да отклања узроке који потичу од његове непокретности којима се отежава коришћење других непокретности, преношењем дима, непријатних мириса, чађи, потреса, буке, отицањем отпадних вода и сл., преко мере која је уобичајена с обзиром на природу и намену непокретности, односно месне прилике или којима се проузрокује знатнија штета.

49) Душан Николић, „Климатске промене и грађанско право, Елементи за стратегију прилагођавања“, нав. дело, стр. 72.

50) Исто.

јалне и здравствене заштите. Генерално, биће неопходно уједначавање политичких ставова и правних стандарда поступања према избеглицама и мигрантима, како би се осигурало њихово безбедно кретање, уз пуно поштовање основних људских права.

3. БУДУЋНОСТ ПРИВАТНОГ ПРАВА У УСЛОВИМА ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ

Очигледно је да се приватно право постепено мења на темељу европских интеграција, денационализације, зближавања националних економија и правних култура, као и тезе о неефикасности система државне регулативе. Постепено се ствара наднационално право са мешовитим обележјима.⁵¹⁾ Унутар националних правних система највиши судови имају све већу улогу у стварању права, па се говори о конституционализму у домену приватног права.

У сфери приватног права одвијају се два супротна процеса, која отежавају сагледавање његове даље судбине и развоја. Јачају различити облици недржавне регулативе, што одговара актуелним и брзим друштвеним променама. Са друге стране, економски, социјални проблеми, мигрантска криза и бројни еколошки изазови намећу потребу за снажним државним интервенционизмом у сфери приватног права. Као резултат свих поменутих процеса долази до приближавања приватног и јавног права, као и ширења јавног права на рачун приватног.

Иступање Велике Британије из Европске Уније многи тумаче као почетак краја интегративних процеса, односно јачање националистичких и популистичких снага за које тренутно не постоји решење.⁵²⁾ То је довело до преиспитивања суштине евроинтеграција и идеје уједињавања сличности различитих европских народа. Оваква искушења ће оставити значајне последице и на даљи процес институционалног повезивања и уједначавања права. Претпоставља се да ће у

51) Душан Николић, „Актуелни и могући проблеми у обликовању и примени приватног права у Европској унији и Србији,” у Зборник сажетака са научног скупа, *Теоријски и практични проблеми стварања и примене права (ЕУ и Србија)*, Правни факултет Универзитета у Новом Саду, Нови Сад, 2016, стр. 55.

52) Јелица Минић, „Будућност ЕУ и Западни Балкан - поглед из Србије“, у: *Будућност ЕУ и Западни Балкан – поглед из Србије, Спољнополитичке свеске*, Фондација Фридрих Еберт и Европски покрет у Србији, Београд, бр. 03/2016., стр. 5.

овој области доћи до стагнације, па чак и до нових фрагментација.

Глобализација, технолошки напредак, константна тежња за привредном разменом и економским напретком и даље ће подстицати интегративне процесе. Са друге стране, актуелни друштвени проблеми, одсуство јединствене спољне и безбедносне политике, слабљење наднационалних институција и Европске уније у целини представљају корак назад у процесу европеизације и глобализације права. Свакако, усложњавање друштвених односа захтеваће ефикасније и адекватније правне одговоре на савремене изазове, постепену трансформацију правног система, као и успостављање извесног баланса између супротстављених друштвених снага. Приватно право ће стога наредних година, па и деценија, бити пред великим искушењима.

ЛИТЕРАТУРА

- *Аспекти глобализације* (приредили: Ивана Пантелић, Владо Павићевић, Владимир Петровић, Горан Миловановић), Београдска отворена школа, Београд.
- Бекер Емилија, „Економски аспекти глобализације“, *Привредна изградња*, бр. 03-04/2005, Савез економиста Војводине, Нови Сад, стр. 135-153.
- Газивода Јелена, *Уговори о дугорочној сарадњи државе, јавних предузећа односно јединица локалне самоуправе и приватних инвеститора у домену обављања делатности од општег интереса*, Докторска дисертација одбрањена на Правном факултету Универзитета у Београду, Београд, 2015.
- Гајинов Тамара, *Грађанскоправна одговорност за имисије и заштита животне средине*, Досије, Београд, 2016.
- Глодић З. Душко, „Међународно право у ери глобализације - Испитивање улоге међународног поретка“, *Годишњак Правног факултета Универзитета у Бањој Луци*, Правни факултет Универзитета у Бањој Луци, Бања Лука, бр. 31-32/2010, стр. 367-380.
- Дабовић Душан, „Усклађивање права у процесу глобализације“, *Анали Правног факултета у Београду*, Правни Факултет Универзитета у Београду, Београд, бр. 01/2008, стр. 165-180.
- Ђурђев Душанка, „Soft law у европском комунитарном праву“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, Правни факултет Универзитета у Новом Саду, Нови Сад, бр. 01/2013, стр. 101-116.
- Минић Јелица, „Будућност ЕУ и Западни Балкан - поглед из Србије“, *у: Будућност ЕУ и Западни Балкан – поглед из Србије, Спољнополи-*

тичке свеске, Фондација Фридрих Еберт и Европски покрет у Србији, Београд, бр. 03/2016, стр. 5-12.

- Настић Маја, *Уставноправни основ примене Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода у поступку пред националним уставним судовима*, Докторска дисертација одбрањена на Правном факултету у Нишу, Ниш, 2012.
- Недић, Боса *Уставна жалба као правно средство за заштиту људских права и основних слобода у Републици Србији*, Internet <http://mojustav.rs/wp-content/uploads/2013/03/Bosa-Nenadicpredsednica-ustavnog-suda-RS-Ustavna-zalba.pdf> 17/10/2017.
- Николић Душан, „Актуелни и могући проблеми у обликовању и примени приватног права у Европској унији и Србији,“ у зборник сажетака са научног скупа: *Теоријски и практични проблеми стварања и примене права (ЕУ и Србија)*, Правни факултет Универзитета у Новом Саду, Нови Сад, 2016, стр. 55-57.
- Николић Душан, „Апсолутност права својине у француском праву“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, Правни факултет Универзитета у Новом Саду, Нови Сад, бр. 04/2014, стр. 85-101.
- Николић Душан, „Климатске промене и грађанско право, Елементи за стратегију прилагођавања“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, Правни факултет Универзитета у Новом Саду, Нови Сад, бр. 04/2013, стр. 61-80.
- Николић Душан, „Нове тенденције у европском приватном праву“, у зборнику: *Право Републике Србије и право Европске уније – стање и перспективе*, свеска II, (приредили Наташа Стојановић, Срђан Голубовић), Правни факултет Универзитета у Нишу, Ниш, 2009, стр. 1-25.
- Николић Душан, *Увод у систем грађанског права*, Центар за издавачку делатност Правног факултета у Новом Саду, Нови Сад, 2014.
- Николић Душан, *Хармонизација и унификација приватног права, Елементи за стратегију развоја правне регулативе*, Центар за издавачку делатност Правног факултета у Новом Саду, Нови Сад, 2004.
- Barkhuysen Tom, Emmerik van Michiel, „Constitutionalisation of Private Law: The European Convention on Human Rights Perspective“, in: *Constitutionalisation of Private Law*, (eds. Tom Barkhuysen, Siwert Lindenbergh) <https://openaccess.leidenuniv.nl/bitstream/handle/1887/12938/constitutionalisation+of+private+law.pdf?sequence=2> Internet 18/01/2017.
- Caruso Daniela, „Private Law and State-Making in the Age of Globalization“, *International Law and Politics*, New York University, New York, no. 1/2006, стр. 1-74.
- Collins Hugh, „On the (In)compatibility of Human Rights Discourse and Private Law“, LSE Law, *Society and Economy Working Papers*, London

School of Economics and Political Science, Law Department, London, no. 7/2012, стр. 1-44.

- Jagić Stjepan, Vučetić Marko, „Globalizacijski procesi i kultura“, *Acta Iadertina*, Odjel za filozofiju, odjel za pedagogiju i odjel za sociologiju Sveučilišta u Zadru, Zadar, br. 09/2012, стр. 15-24.
- Jurišić Ksenija, „Globalizacija i ljudska prava“, *Politička misao*, Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, br. 01/1999. стр. 70-82.
- Lončar Jelena, „Globalizacija pojam, nastanak i trendovi razvoja“, *Geoadria*, Hrvatsko geografsko društvo, Odjel za geografiju, Sveučilište u Zadru, Zadar, br. 01/2005, стр. 91-104.
- Ralf Michaels, *Globalization and Law: Law Beyond the State*, http://scholarship.law.duke.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=5540&context=faculty_scholarship Internet 10/01/2017.

Tamara Gajinov, Slobodan Nicin

PRIVATE LAW IN TERMS OF GLOBALISATION

Resume

Legal regulation is always exposed to different social influences. Owing this, the authors using comparative method with the synthetic approach give an overview of the numerous of changes in the field of private law as a result of globalization. For a proper understanding of this transformation it is necessary to make a comprehensive analysis on the national, supranational and international level, taking into account all social changes. The most important is process of harmonization of law in Europe and in world which has been drawing closer the Anglo-American and European-Continental legal system. Contemporary social processes have caused the expansion of autonomous rules as a form of self-regulation. Conversely, state-governed power rises in period of economic and social problems, migrant and environmental crisis. Introduction of constitutional appeal has led to constitutionalisation of private law. Thus, public law has deeply encroached in the sphere of private law.

Generally, private law and its institutes are in the period of transformation, facing with many challenges. Currently, it is difficult to predict further development of private law because of complex social turmoil and crisis of the integration process in Europe. Therefore, many authors expect the stagnation of integration process in Europe, and even

the re-fragmentation after the long- time period of harmonization of law.

Key words: private law, globalization, harmonization, unification, constitutionalisation, state interventions.

Овај рад је примљен 28. јануара 2017. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 27. фебруара 2017. године.

Людмила Сергеевна Циманович

*Соискатель кафедры славянских литератур филологического
факультета БГУ г. Минск, Республика Беларусь*

ПЕТР II ПЕТРОВИЧ-НЕГОШ КАК КУЛЬТУРНЫЙ И ПОЛИТИЧЕСКИЙ ДЕЯТЕЛЬ СЛАВЯНСКОГО МИРА

Резюме

В данной статье рассматриваются взгляды великого сербского поэта и правителя Черногории Петра II Петровича Негоша на борьбу славянских народов за независимость, а также на роль России как мощного суверенного государства в процессе освобождения славянских народов от Османской империи и Австро-Венгрии. Будучи славянофилом по убеждениям, Негош в своем поэтическом творчестве связывал вековую борьбу черногорцев против турок с общеславянским движением за независимость и считал при этом, что Россия должна взять на себя функцию лидера в решении славянского вопроса. При этом во взглядах поэта наблюдаются перемены, связанные с событиями 1848 г. в Венгрии и Хорватии, а впоследствии – разочарование, вызванное слабостью славян, причиной которой являлась внутривосточная борьба за власть и неспособность к консолидации, столь необходимой для обретения суверенитета.

Ключевые слова: Петр II Петрович Негош; славянский мир, славянские литературы; Черногория; Россия; австрославизм.

Петр II Петрович Негош является знаковой фигурой не только в истории Черногории, но и славянских народов целом. Пере-

няв славянофильские взгляды своих предшественников, он стремился к реализации идеи единства славян. Такие взгляды Негоша формировалось и трансформировалось под влиянием событий, на которые первая половина XIX века была богата: поэт испытывал как великое воодушевление, так и глубокое разочарование от перспектив славянских народов в европейском государственном сообществе. Это нашло отражение и в его литературном творчестве, в котором славянский вопрос непосредственно затрагивается в ряде произведений.

Возможность развития славянских народов Негош допускал только при условии их независимого существования. Напомним, что в начале XIX в. среди славянских народов фактической независимостью обладала лишь Россия. Поэтому именно ее Негош видел в качестве опоры и защиты интересов других славян, не обладавших государственностью и находящихся под юрисдикцией других держав (Австро-Венгрия, Пруссия, Османская империя). Россия действительно была не просто свободным государством, а мощным политическим субъектом, с мнением которого считались все страны.

Владыка Петр I, предшественник и дядя Петра II Негоша, связывал будущее своей страны только с Россией. Хотя политика императора Александра I по данному вопросу расходилась с его представлениями и надеждами, последний четко осознавал, что Россия является той движущей силой, которая однажды поможет маленькой горной стране добиться официального признания на мировой арене. В таком духе воспитывался молодой Негош, впитавший любовь к России с молоком матери, ибо вся атмосфера, в которой вырос будущий поэт и правитель, была проникнута русофильскими настроениями. Россия стала также одной из первых тем творческого осмысления Негоша: ранние проявления поэтического таланта нашли свое воплощение в эпической «Песне о царице Екатерине II и турецком султани», которая, став популярной среди населения, также популяризировала образ великой России – грозы Османского царства.

Будучи поставленным во главе государства в юном возрасте (Негошу не было 17 лет, когда умер его дядя Петр I), он сразу столкнулся с давними серьезными проблемами черногорского общества – племенным сепаратизмом и борьбой за власть. Чтобы сплотить черногорское общество вокруг себя, Негошу нужно было заявить

о себе как о правителе, получившем от русских благословение на данную позицию. В связи с этим и было принято решение о том, чтобы рукополагался молодой владыка в России. Примечательно, что данной чести стремился также быть удостоенным Петр I Петрович-Негош, однако российские власти не дали на то своего согласия. По этой причине поездка в Россию для выполнения столь почетной миссии возвеличила молодого правителя в глазах своего народа.

Будучи русофилом по своим убеждениям еще до поездки, Негош спустя полгода вернулся из Петербурга в полном восторге от увиденного в столице. Большую роль в этом сыграло то, что его принимали как настоящего правителя независимого государства на самом высоком уровне. И хотя по дороге в Россию Негош останавливался в Триесте и Вене, нигде его появление не вызывало такого внимания, какое ему было оказано высшими правящими кругами Петербурга. Впечатления от российской столицы подтолкнули Негоша к поэтическому творчеству, выходящему за рамки традиций народной поэзии. Он начинает интересоваться российским литературным процессом и творчеством русских поэтов, открывая для себя новые жанры, приемы, стили. Особо его впечатлило творчество Г.Р. Державина, причем не только в поэтическом плане – Негошу была близка идейно концепция просвещенной абсолютистской власти, сформулированные принципы которой содержатся в державинских стихотворениях. Идеи Г.Р. Державина Негош переосмысливает в своем сборнике «Отшельник цетиньский», в котором, помимо прочего, выражены славянофильские взгляды и сформулирована роль России в концепции реализации идеи освобождения славян. Уже в ранних своих произведениях поэт всю заселенную славянами территорию Балкан, находящуюся в границах Османской империи, рассматривает как единую сербскую землю, являющуюся, в свою очередь, составной частью славянского мира, у которого есть защитник и покровитель – царь славян [1, с. 69] – в лице российского императора.

Первая поездка Негоша в Россию способствовала духовному обогащению не только самого поэта, но и его народа, так как в Черногории открылись первые светские школы за счет денежных средств, выделенных российским императором, а в Цетиньском монастыре появилась типография, привезенная из Петербурга. Примечательно, что еще Петр I Петрович Негош мечтал о приобре-

тении для Черногории «двух типографий с гражданским и церковным шрифтами» [2, с. 147] и через командированного им в Россию племянника просил российские власти способствовать положительному решению данного вопроса. Однако ввиду непредвиденных обстоятельств донести данную просьбу до уполномоченных лиц посланнику не удалось.

Открытие упомянутой типографии было значимым и символическим фактом в истории культуры страны: во-первых, это ассоциативно связывалось с возрождением давней, прерванной турецким игом традицией книгопечатания в Черногории, возникшей еще в конце XV века, при правителе Джурдже Черноевиче, который первым среди славян напечатал кириллическую книгу – «Октоих первогласник» в 1494 г. А во-вторых, типография, посредством издаваемых в ней книг и журнала «Грлица» сделала Цетине одним из культурных центров славянства. Помимо собственных книг Негош публиковал здесь труды известных в то время авторов: «Слава черногорская» (Дика црногорска) Симы Милутиновича, «Пословицы» (Пословице), «Сербский букварь» (Српски буквар) и «Сербская грамматика» (Српска граматика) Вука Караджича.

Вторая поездка Негоша в Россию состоялась в 1837 году. Однако в отличие от первой, она носила вынужденный характер и была продиктована обстоятельствами, грозившими отстранением Негоша от светской власти в Черногории. По причине интриг и притязаний на управление страной со стороны председателя черногорского Сената Ивана Ивановича Вукотича и вицепредседателя Матея Вучичевича, Негош был обвинен в растрате выделенных Россией на поддержание народа средств. Дабы прояснить ситуацию лично, он отправляется в Россию. Ввиду серьезности обвинений, а также несогласованности предпринятой поездки, Негош был вынужден долго ждать разрешения на въезд в Россию в Вене, а затем разрешение на въезд в Петербург – в Пскове. И, ожидая в Пскове окончания следствия по вопросу состояния дел в Черногории, он, хотя ему и были оказаны все почести, подобающие его статусу, все-таки чувствовал себя уязвленным. Вместе с тем понимал, что причина неприятностей не в подозрительности российского госаппарата, а в притязаниях на власть в Черногории со стороны разного рода «пришельцев», или прохожих, или гостей особого рода, руководимых особенными общими намерениями, появлявшихся и остававшихся на долго или на коротко в Черно-

гории» [3, с. 254]. Примечательно, что в истории горной страны появление самозванцев циклично повторялось со времен Степана Малого, авантюре которого Негош впоследствии посвятил свою драматическую поэму «Самозванец Степан Малый».

Поскольку в Пскове у Негоша появилось много свободного времени, а также учитывая рефлексивный склад ума поэта, он подмечал реалии российской жизни, которые мог там наблюдать. А на тот момент прошло всего лишь около двух недель после похорон Пушкина. Соответственно, провинциальное псковское общество, не избалованное событиями всероссийского масштаба, повсеместно обсуждало смерть великого русского поэта и его пребывание в 1824-1826 гг. в Псковской губернии, куда он был сослан.

Будучи в Пскове, Негош завязал дружеские отношения с местным губернатором Пешуровым, который был знаком с А. С. Пушкиным и искренне восхищался его творчеством. «Известно, что перенос тела Пушкина из Петербурга в Псков происходил в глубокой тайне и под строгим полицейским надзором. Вполне возможно, что Пешуров мог рассказать об этом Негошу» [4, с. 60], с которым вел беседы «в духе, противоречащем официальной политике России» [4, с. 60]. Негошу и ранее доводилось сталкиваться с подобным – еще во время пребывания в Вене, где он «общается с учеными людьми, видит мир, видит массы, взбудораженные идеями Великой французской революции, приобретает книги (на которые австрийская полиция налагает арест) и связывается с движением революционной буржуазии, во главе которого стоит Франция» [5, с. 18]. Поменять политических определений Негоша по отношению к России такого рода разговоры не могли. Однако революционные идеи влияли на поэта таким образом, что он становился ярым сторонником вооруженной борьбы за освобождения южных славян из-под турецкого ярма, что, в свою очередь, противоречило мирным соглашениям между Россией и Турцией.

После окончания русско-турецкой войны 1828-1829 гг. Россия была сторонницей поддержания добрососедских отношений Черногории с Османской империей, и Негош убедился в том, «что правительство Николая I не будет содействовать официальному признанию независимости его страны. ... Таким образом, за время двадцатилетнего правления Петра II Негоша изменилось его отношение к России и ее политике: от полного повиновения, беспрекословного выполнения указаний петербургского кабинета, до по-

степенного перехода к самостоятельным действиям, поиску новых путей выхода на международную арену» [6, с. 16].

По причине пассивности России на Балканах в 30-е гг. XIX в. Негош ищет соратников среди других славянских народов и находит ее у сербских «уставобранителей» во главе с И. Гарашаниным, стремившимся к созданию единого сербского государства «которое сможет себя сохранить, находясь в поле интересов Австрии и России» [7].

Концепция создания независимого сильного южнославянского государства получила позитивный отклик в душе Негоша еще и потому, что сходные идеи высказывались еще во времена Первого сербского восстания и горячо поддерживались Петром I Петровичем-Негошем. Для ознакомления черногорцев с идеями «Начертания» к ним был отправлен тайный посол Илии Гарашанина, славянофил из Дубровника Матия Бан. Свои впечатления от встреч с Негошем он описал в работе «Данные о Петре II Петровиће-Негоше» (Подаци о Петру II Петровићу Његошу), опубликованной лишь через 33 года после смерти поэта. Данное мемуарное произведение известно тем, что в нем содержится часто цитируемая фраза Негоша о его отношении к России: «Россию люблю, но не люблю, чтобы мне при каждой возможности давали ощутить цену той помощи. Я, государь свободной Черногории, настоящий раб петербургских причуд. Это меня уже замучило, и я хочу сбросить это ярмо» [8, с. 103]. И хотя сам М. Бан парировал Негошу, приводя доводы в пользу российской поддержки, данное высказывание часто приводят как доказательство разочарования Негоша в русской политике. Однако обязательно следует учитывать тот факт, что приведенная фраза является вырванной из контекста. Так, сам М. Бан настаивал на том, что она лишь выражение «уязвленной личной гордости» [8, с. 104].

Идею объединения славян, безусловно, Негош горячо поддерживал, о чем свидетельствуют его письма адресованные Е. Гагичу, Й. Елачичу, И. Гарашанину, Ф. Миклошичу, С. Вразу и др.

В общеславянском движении, охватившем Балканы, Негош действовал решительно – он готов был направить свои войска на помощь хорватскому бану Йосипу Елачичу для подавления революции в Венгрии 1848 г, будучи уверенным, что контрреволюционные действия российского и австрийского правительств носили

защищающий интересы австрийских славян характер. Позднее, осознав, «куда идут славяне в Австрии под предводительством разных лидеров от Елачича, Райича и Шупликаца до Пражского конгресса, начал постепенно разочаровываться. Это разочарование он демонстрировал в своих письмах и заявлениях» [5, с. 41].

Перспективы славян в европейском сообществе представляются Негошу в конце жизни весьма печальными. Крах концепций иллиризма и австрославизма, а также внутривластная борьба в Сербии, не способствующая консолидации страны для противостояния Турции, заставляют его прийти к неутешительному выводу, сформулированному в письме «Одному сербу в Триесте»: «Эх, бедные славяне, что бы делала Европа без рабов, если бы не они? ... Если кто-либо хоть сколько-нибудь сомневался, что не рождены славяне для рабства, пусть посмотрит сегодня на их действия. – Может ли быть в мире что-нибудь отвратительнее их слепоты? Я всегда диву даюсь, и никак надивиться не могу, как некоторым людям может быть рабство столь приятно! Они подобны щенку, потому что щенок вырывается в попытках обрести свободу, а когда ее получает, снова бежит к цепям, чтобы его привязали. Вот бы это счастье выпало мне самому и этой горстке народа славянского, и в нашем великом племени истинного вероисповедания освященного людьми – и это бы нашим вековым за свободу мучениям конец принесло; но напрасно, славяне одинаково к рабству стремятся» [9, с. 172].

Жизнь П.П. Негоша оборвалась на тридцать восьмом году жизни – поэт не дождался долгожданного признания независимости Черногории, не увидел он и желанного освобождения соседних славянских народов от австрийского и турецкого гнета. За полтора года до смерти Негош составил завещание, которое отправил с сопроводительным письмом Е. Гагичу, русскому консулу в Дубровнике и своему дорогому другу. В письме он просил Гагича: «Если случится, что я умру, прошу копии этого (завещания – Л.Ц.) отправить в Черногорию и Вашему начальству» [10, с. 187], подчеркивая, таким образом, что России он доверяет исполнение своей последней воли, рассчитывая при этом на поддержку братского славянского государства. В завещании среди прочего Негош «наследником своим оставляет Данилу, сына Станко, и своего племянника» [11, с. 199-200], в политике которого в последующем нашли

прямое продолжение идеи поэта-правителя. Он осуществил те замыслы Негоша, которые были тому не под силу: во-первых, Данило провозгласил себя первым светским правителем Черногории; во-вторых, он добился поддержки России и Австрии в вопросе признания независимого статуса Черногории, следствием чего стало разграничение с Турцией и признание ее суверенитета со стороны Османской империи, в-третьих; ему удалось расширить территорию государства за счет присоединения соседних областей; и в-четвертых, князь Данило укрепил собственную власть, придав ей четкий абсолютистский характер. В эпоху правления князя Данило испорченные поначалу отношения с Россией по причине отказа от теократической формы правления и нежелания со стороны восточнославянского государства способствовать признанию независимости Черногории в мировом сообществе постепенно восстановились, причем принцип сотрудничества двух славянских держав стал носить характер братской поддержки и взаимопомощи. И в этом есть большая заслуга Петра II Петровича Негоша, который не только создал предпосылки для достижения политических успехов князя Данило, но и своим литературным творчеством заложил идеологическую основу для формирования принципов построения государства, в котором Не спрашивают, кто как крестится, / а чья кровь ему согревает грудь [12, с. 174], а главной ценностью провозглашается свобода от иностранных интервентов и возможность самостоятельно определять путь развития

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЙ СПИСОК

- Негош, П.П. Ода на дан рођења сверуског императора Николаја I / П.П. Његош // Собр. соч.: в 7 т. – Београд: Просвета, Цетиње: Обод, 1974. – Т.1. – С. 68–72.
- Аншаков Ю.П. Становление черногорского государства и Россия (1798 – 1856 гг). М., 1998.
- Секулић И. Његошу књига дубоке оданости. Подгорица, 1996.
- Мартинович, Н. С. Петр II Петрович Негош в Пскове // Временник Пушкинской комиссии. 1966. Л., 1969. С. 59–61.
- Martinović N. Proučavanje Petra II Petrovića Njegoša // Glasnik Narodnog muzeja Crne Gore. 2013. № IX. С. 5–60.
- Вишняков, Я. В. Черногория в балканской политике России 1830 – 1860 годы / Я. В. Вишняков: автореф. дис. ... канд. ист. наук : 07.00.03 / Я. В. Вишняков ; РАН, Институт славяноведения и балканистики. – М., 1997. – 20 с.

- Гарашанин, И. Начертаније [Електронни ресурс] / И. Гарашанин // Пројекат Растко: библиотека српске културе на интернету. Историја. – Режим доступа: https://www.rastko.rs/istorija/garasanin_nacertani-je_s.html – Дата доступа: 08.11.2016.
- Бан, М. Подаци о Петру Петровићу Његошу / М. Бан // Мемоарска проза 18. и 19. века / под. ред. Д. Иванић. – Београд: Нолит. – Т. 2. – С. 97-120.
- Његош, П.П. Неком Тршићанину, 20 новембра 1848 г. / П.П. Његош // Собр. соч.: в 7 т.– Београд: Просвета, Цетиње: Обод, 1974.– Т. 6, С. 172.
- Његош, П.П. Јеремији Гагићу, 27 маја 1850 г. / П.П. Његош // Собр. соч.: в 7 т.– Београд: Просвета, Цетиње: Обод, 1974.– Т. 6, С. 187.
- Лавров П.А. Петр II Петровић Његош владыка черногорский и его литературная деятельность / П.А. Лавров. – М., 1887. 400 с.
- Његош, П.П. Поздрав роду на ново лето / П.П. Његош // Собр. соч.: в 7 т.– Београд: Просвета, Цетиње: Обод, 1974.– Т.1.– С. 173 – 175.
- Библиографички списак у сагласности са међународним правилима:
- Martinovich N.S. Peter II Petrovic Njegoshin Pskov. Vremennik Pushkinskoj komissii, Leningrad, 1966. P. 59 – 60 (in Russ.).
- Martinovich N.S. Prouchavanje Petra II Petrovicha Njegosha. Glasnik Narodnog muzeja Crne Gore. 2013. № IX. P. 5–60.(in Serb.).

Lyudmila S. Tsimanovich

PETAR II PETROVIC-NJEGOS AS A CULTURAL AND POLITICAL FIGURE OF THE SLAVIC WORLD

Resume

This article represents the point of view of the great Serbian poet and ruler of Montenegro Petar II Petrovic Njegos on the struggle of Slavic nations for independence, as well as the role of Russia as a powerful sovereign state in the process of liberation of the Slavic peoples of the Ottoman Empire and Austria-Hungary. Being Slavophile by conviction, Njegos in his poetic works connected the struggle of Montenegrins against the Turks, lasted for centuries, with the common Slavic movement for independence in the Balkans and he considered at the same time that Russia should take a leading role in the issue of Slavic problem. At the same time the views of the poet observed changes related to the events of 1848 in Hungary and Croatia, and later the frustration caused by weakness of the Slavs, cau-

sed by internal political struggle for power and the inability for consolidation, which is the necessary condition for sovereignty.

Key words: Petar II Petrovic Njegos; Slavic world; Slavic literature; Montenegro; Russia; Austro-Slavism.

Бојан Крстић*

Економски факултет, Универзитет у Нишу

Милош Крстић**

Природно-математички факултет, Универзитет у Нишу

ИСТРАЖИВАЊЕ ОДНОСА ИЗМЕЂУ ЕКОНОМИЈЕ И ДРУГИХ ДРУШТВЕНИХ НАУКА – ДОМИНАЦИЈА ЕКОНОМИСТА*

Сажетак

У раду истражујемо доминантан положај економије у друштвеним наукама. Рад започињемо са анализом релативне изолованости економске науке. Потом усмеравамо пажњу на чврсто вертикално управљање дисциплином које економској науци даје карактеристичну хијерархијску структуру. Истичемо чињеницу да се економисти разликују од представника осталих друштвених наука по ставовима и бољој материјалној ситуацији (многи предају у пословним школама, учествују у консалтингу итд.). Ставови и боља материјална ситуација, узети заједно са осталим особинама економиста, представљају оно што се у научној литератури назива доминација економиста која је подстакла њихово практично ангажовање, укључујући и њихов значајан утицај на привреду.

Кључне речи: изолованост, унутрашња хијерархија, интердисциплинарни цитати, објављивање, доминација.

* Редовни професор

** Истраживач-сарадник

*** Рад је део пројекта 179066, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС.

Између друштвених наука влада одређена хијерархија. Та хијерархија се састоји од неколико нивоа. Економисти виде себе на врху или близу самог врха ове хијерархије. Према испитивању Дејвида Коландера (David Colander), спроведеном почетком 2000-те године, већина економиста едукованих на најбољим универзитетима слаже се са изјавом да је „економска наука најбоља научна дисциплина од свих друштвених наука.“¹⁾ Са страница часописа *Journal of Economics Perspectives* сазнајемо порекло таквог уверења: „Социолози и политиколози располажу slabим аналитичким инструментаријем и мање знају од економиста“.²⁾ Ако је судити према оценама на пријемном испиту (*Graduate Record Examination*), економска дисциплина привлачи најбоље студенте и на курсевима из економије је потребно више математике.

На први поглед, стање академског тржишта рада потврђује став економиста о вишем статусу њихове науке. Према подацима Бироа за статистику рада у САД-у, међу америчким наставницима природних и друштвених наука, економисти спадају у групу најбоље плаћених. Они зарађују више и имају веће могућности за развој каријере од физичара и математичара. Једино су информатичари и инжењери у бољој ситуацији.³⁾ Добар финансијски положај економиста, нарочито оних на најбољим универзитетима, у комбинацији са нагласком на примену математике, што се често интерпретира као доказ развијених интелектуалних способности, изазива предрив однос економиста према другим мање формалним наукама.⁴⁾

У овом раду истражује се однос између економске науке и других друштвених наука са неколико аспеката. Као прво, објашњава се релативна изолованост економске науке. Друго, испитује се хијерархија економске дисциплине. И треће, нуди се неколико теза о ставовима и материјалном положају економиста.

-
- 1) David Colander, „The Making of an Economist Redux“, *Journal of Economic Perspectives*, No. 1/2005.
 - 2) Richard Freeman, „It's Better Being an Economist (But Don't Tell Anyone)“, *Journal of Economic Perspectives*, No. 3/1999, стр. 141.
 - 3) Исто, стр. 147.
 - 4) Љубомир Маџар, „Очаравајућа лепота апстракције“, *Економски анали*, бр. 171/2001, стр. 118.

1. ИЗОЛОВАНОСТ

Економску науку су створиле историја и морална филозофија у 19. веку. До Другог светског рата, економска наука је била верна својим коренима. Након Другог светског рата, економска наука се удаљава од првобитне путање и приближава се природним наукама.⁵⁾

До 1990-их објашњавање економских процеса помоћу једначина је био главни пут за успостављање научне чистоће у економији⁶⁾. Након 1990-их, фокус је померен ка прагматичнијем приступу тј. примени метода економске анализе на феномене којима се баве друге друштвене науке.⁷⁾ Помак ка прагматичнијем приступу у економији није, међутим, у великој мери интензивирао сарадњу између друштвених наука. Иако су економисти почели да разматрају поља истраживања која припадају другим дисциплинама, интердисциплинарни токови цитирања показују недостатак сарадње између друштвених наука.

Једна од најимпресивнијих чињеница друштвених наука у САД-у је степен у којем ове науке раде самостално. Економија, социологија, политикологија и психологија имају висок проценат интерадисциплинарних цитата. Али чак и тада, економија се истиче, са 81 одсто интердисциплинарних цитата у 1997. години, у поређењу са 52 одсто за социологију, 53 одсто за антропологију и 59 одсто за политикологију.

Детаљно испитивање структуре интердисциплинарних цитата Питерса (Pieters) и Баумгартнера (Baumgartner) показује асиметричне токове цитирања између економије и осталих друштвених наука. Према истраживању Питерса и Баумгартнера, економија је у периоду од 1995. до 1997. године послала само 601 цитат сродним дисциплинама. Са друге стране, сродне дисциплине послале су 4333 цитата економији у периоду од 1995. до 1997. Треба рећи и да, од девет сродних дисциплина, једино антропологија и психологија нису цитирале економију. Све остале сродне дисциплине су

5) Philip Mirowski, *More Heat than Light. Economics as Social Physics, Physics as Nature's Economics*, Cambridge University Press, Cambridge, 1989.

6) Joshua Angrist, Jörn-Steffen Pischke, „The Credibility Revolution in Empirical Economics: How Better Research Design Is Taking the Con out of Econometrics“, *Journal of Economic Perspectives*, No. 2/2010.

7) Више о томе видети: Edward Leamer, „Tantalus on the Road to Aymptotia“, *Journal of Economic Perspectives*, No. 2/2010; Cristopher Sims, „But Economics is not an Experimental Science“, *Journal of Economic Perspectives*, No. 2/2010.

цитирале економију бар 184 пута.⁸⁾ Анализа сарадње између друштвених наука Маријон Фуркаде (Marion Fourcade) и сарадника потврђује резултате истраживања Питерса и Баумгартнера.

Маријон Фуркаде и њени сарадници утврдили су да се у водећем америчком часопису из политикологије *American Political Science Review*, 25 престижна економска часописа цитирају више од пет пута него што се у водећем америчком економском часопису *American Economic Review* цитирају 25 престижна часописа из политикологије (табела 1). Асиметрија је још већа када се посматрају токови цитирања између часописа *American Economic Review* и *American Sociological Review*. *American Sociological Review* је цитирао 25 престижна часописа из економије 550 пута, док је *American Economic Review* цитирао 25 престижна часописа из социологије 89 пута.

Асиметрични токови између економије и сродних наука су, такође, евидентни када се анализирају цитати водећих аутора у социологији и економији који су били ангажовани у обе ове дисциплине. Француски социолог Пјер Бурдије (Pierre Bourdieu) једном је цитиран у часопису *American Economic Review* током 2000-их, док је, добитник Нобелове награде за економију, Гери Бекер (Gary Becker) цитиран 40 пута у часопису *American Sociological Review*⁹⁾.

8) Rik Pieters, Hans Baumgartner, „Who talks to whom? Intra and interdisciplinary communication of economics journals“, *Journal of economic literature*, No. 1/2002.

9) Marion Fourcade, Etienne Ollion, Yann Algan, „The Superiority of Economists“, стр. 93.

Табела 1. Цитираност водећих 25 часописа у економији, политичким наукама и социологији од 2000. до 2009. (као проценат од укупног броја референци у сваком часопису).

Часописи у којима се цитира	Најбоља 25 економска часописа	Цитирани часописи	(% од свих референци)	Укупан број радова/ цитата из овог часописа
		Најбоља 25 часописа из политикологије	Најбоља 25 часописа из социологије	
<i>American Economic Review</i>	40,3%	0,8%	0,3%	907/29 958
<i>American Political Science Review</i>	4,1%	17,5%	1,0%	353/19 936
<i>American Sociological Review</i>	2,3%	2,0%	22%	399/23 993

Извор: Marion Fourcade, Etienne Ollion and Yann Algan, „The Superiority of Economists“, стр. 94.

Са тачке гледишта социолога, географа, историчара, политиколога и психолога, економисти често личе на „колонизаторе“. Заведени могућим великим „зарадама“ (ширење релевантних знања), брзо освајају нове „територије“. По доласку на нову „територију“, могу затражити савет, чак могу и да уђу у партнерске односе са „староседеоцима“ (са којима обрађују сирове податке), али они једва да могу шта да науче од њих, јер воле да примењују своју технику¹⁰⁾. У неким случајевима задатак економиста је да „коригују“ друге науке. Под утицајем чикашке теорије цена, економска теорија постала је део политикологије, права, менаџмента и социологије¹¹⁾.

Испитивање Гроса (Gross) и Симонса (Simmons) указују на то да економисти имају мању склоност ка сарадњи (интердисциплинарности) од њихових колега из социологије, политичких наука, психологије и историје (табела 2). Економисти су једини у овом испитивању који се у већини не слажу са идејом да је: „У општем случају, синтеза знања из различитих научних дисциплина боља од знања добијеног из једне дисциплине“. Такви резултати у скла-

10) Edward Lazear, „Economic Imperialism“, *Quarterly Journal of Economics*, No. 1/2000.

11) Edward Nik-Khah, Robert Van Horn, „Inland Empire: Economics' Imperialism as an Imperative of Chicago Neoliberalism“, *Journal of Economic Methodology*, No. 3/2012.

ду су са ставом да економисти мање осећају потребу да се ослањају на друге научне дисциплине или чак да признају њихово постојање.

Табела 2: Одговори на изјаву: „Генерално, интердисциплинарно знање је боље него знање стечено у једној дисциплини“ (у % испитаника)

Амерички универзитетски професори по дисциплинама	Слажем се у потпуности (%)	Не слажем се у потпуности (%)	Немам одговор (%)
Економија	42,1	57,3	0,6
Социологија	72,9	25,3	1,8
Политичке науке	59,8	28,0	12,2
Психологија	78,7	9,4	11,9
Историја	68,2	31,7	0,1

Извор: Gross Neli and Simmons Solon, „The Social and Political Views of American Professors“, *Working paper, September/2007, cmp. 24.*

Како је социолозима познато, став да економисти мање осећају потребу да искораче изван властите науке и консултују научна знања из суседних дисциплина је карактеристичан за асиметричне односе: они који су на централном месту у друштвеним наукама не примећују „периферне актере“ и обично су несвесни принципа на којима се заснива њихова доминација. Насупрот томе, периферни актери су оријентисани на „доминантне актере“, било у позитивном било у негативном смислу.¹²⁾

У тексту који следи дати су резултати анализе цитата научних часописа за друштвене науке у Србији и Русији. Такође, представљене су листе научних часописа и информације о цитатним токовима између економије и сродних наука.

1.1. Анализа цитата водећих српских научних часописа за друштвене науке

Циљ анализе цитата водећих часописа за друштвене науке у Србији је да се испитају интердисциплинарни токови цитирања. Да би се остварио овај циљ, у истраживању су, за сваку групу друштвених наука, одабрана 3 часописа са највећим укупним бројем домаћих цитата. На основу овог параметара формирана је листа од 8 часописа (табела 3).

12) Pierre Bourdieu, *Distinction: A Social Critique of the Judgment of Taste*, Harvard University Press, Cambridge, 1984.

Табела 3. Информације о водећим српским часописима
за одабране групе друштвених наука

Назив часописа	Издавач	Група друштвених науке	Укупан број домаћих цитата (са аутоцитатима)
<i>Economic Annals</i>	Економски факултет, Београд	Економија и организационе науке	176
Индустрија	Економски институт, Београд	Економија и организационе науке	207
<i>Rapoeconomicus</i>	Савез економиста Војводине	Економија и организационе науке	79
Политичка ревија	Институт за политичке студије	Право и политикологија	287
Српска политичка мисао	Институт за политичке студије	Право и политикологија	267
Политикологија религије	Центар за проучавање религије и верску толеранцију	Право и политикологија	144
Социологија	Социолошко удружење Србије и Црне Горе, Београд	Социологија и демографија	220
Социолошки преглед	Социолошко друштво Србије, Београд	Социологија и демографија	211
Становништво	Институт друштвених наука, Београд	Социологија и демографија	141

Извор: *Serbian Citation Index, Internet, <http://scindeks-bic.ceon.rs>, 8-12/2016; Категоризација националних часописа 2014, Интернет, <http://www.mprn.gov.rs>, 08-12/ 2016.*

Просечан укупан број домаћих цитата (са самоцитатима) у формираној листи је 124, почевши од 55 цитата за часопис *Rapoeconomicus* до 287 цитата за часопис *Политичка ревија*.

Фреквенција (учесталост) којом сваки од часописа у овој листи наводи себе и сваког од осталих часописа одређена је на осно-

ву података из базе *SCIndexs*,¹³⁾ сајтова часописа и *Digital Object Identifier (DOI) Repository*¹⁴⁾ (табела 4).

Табела 4. Цитатни токови између економије и организационих наука и сродних дисциплина

<i>Друштвене науке у којима се цитира</i>	<i>Цитиране друштвене науке</i>		
	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
<i>1. Економија и организационе науке</i>	122	0	1
<i>2. Право и политикологија</i>	2	356	20
<i>3. Социологија и демографија</i>	0	7	106
<i>Укупан број цитата</i>	124	368	127
<i>Укупан број интердисциплинарних цитата</i>	2	7	21

Извори: *Serbian Citation Index*, Internet, <http://scindeks-bic.ceon.rs>, 08-12/2016; *Digital Object Identifier*, Internet, <http://www.doiserbia.nb.rs>, 08-12/10./2016; *Српски социолошки преглед*, Интернет, <http://www.socioloski-pregled.org.rs>; *Политичка ревија*, Интернет, <http://www.politickarevija.rs>, 08-12/2016; *Српска политичка мисао*, Интернет, <http://www.spmbeograd.rs>, 08-12/2016; *The Politics and Religion Journal* Internet, <http://www.politicsandreligionjournal.com>, 08-12/2016; *Stanovništvo*, Internet, http://www.idn.org.rs/stnv_naslorna_lat.php, 13.03/2017

Као што је приказано у табели 4, часописи из економије и организационих наука послали су 1 интердисциплинаран цитат правним и политичким наукама. Часописи из правних и политичких наука послали су 2 интердисциплинарна навода часописима из економије и организационих наука и 20 социолошким и демографским часописима. Часописи из социологије и демографије послали су 7 интердисциплинарних навода правним и политичким наукама.

Постоји неколико генералних разлога за недостатак сарадње између економије и других друштвених наука у Србији. Прво, економија једва да је у складу са хипотезом многих друштвених наука, према којој друштвени процеси утичу на индивидуалне преференције. Друго, квалитативне методе које се користе у друштвеним наукама су у сукобу са формалним тежњама огромне већине еко-

13) *SCIndexs* (Српски цитатни индекс) је цитатна база и претраживач научних часописа који се издају у Србији.

14) *Digital Object Identifier (DOI) Repository* садржи радове водећих српских научних часописа. Радови су објављени у отвореном приступу (*Open Access*).

номиста, њиховим ставовима о каузалности и њиховој склоности ка методолошкој и теоријској егзактности.

1.2. Анализа цитата водећих часописа из економије, политичких наука и социологије у Русији

Циљ анализе цитата водећих часописа из економије, политичких наука и социологије у Русији је да се допринесе дискусији о интердисциплинарној комуникацији између економије и других друштвених наука. Другим речима, циљ је да се опише структура комуникационих (информационих) токова између посматраних часописа, тј. да се сазна ко са ким комуницира и у ком обиму. Да би се истражила ова питања, четири најутицајнија часописа из сваке дисциплине је одабрано, чиме се осигурава да подједнак број часописа репрезентује сваку од дисциплина. Часописи су одабрани на основу вредности показатеља *Science Index*¹⁵⁾ у 2014. години (табела 6).

15) *Science Index* се формира на основу вредности параметар као што су: импакт фактор, коефицијент самоцитираности часописа, Херфиндаловог индекса, Хиришмановог индекса, број радова у часопису у датој години и итд (детаљније о томе видети: <http://elibrary.ru/defaultx.asp>).

Табела 6. Информације о водећим часописима из економије, политичких наука и социологије који се издају у Русији

Наслов часописа	Издавач	Наука	Science Index
Вопросы экономики	Економски институт Руске академије наука, Москва	Економија	24,427
Российский журнал менеджмента	Висока школа менаџмента, Санкт Петербург	Економија	5,943
Проблемы прогнозирования	Институт економских предвиђања Руске академије наука, Москва	Економија	5,670
Journal of Institutional Studies	ООО „Хуманитарне перспективе“, Ростов на Дону	Економија	4,491
Полис. Политические исследования	Редакција часописа „Полис“, Москва	Политичке науке	5,295
Мировая экономика и международные отношения	Издавачка кућа „Наука“, Москва	Политичке науке	3,720
Вестник Тюменского государственного университета. История	Националноистраживачки државни универзитет у Томску, Томск	Политичке науке	2,234
Международные процессы	Научно-образовни форум о међународним односима, Москва	Политичке науке	1,931
Социологические исследования	Издавачка кућа „Наука“, Москва	Социологија	5,147
Вестник Тюменского государственного университета. Социально-экономические правовые исследования	Државни универзитет у Тјуменску, Тјуменск	Социологија	2,860
Мир России. Социология и этнология	Висока школа економије, Москва	Социологија	2,163
Социодинамика	ДОО „НБ Медиа“, Москва	Социологија	2,077

Извор: eLIBRARY.RU, Internet, <http://elibrary.ru/titles.asp>, 03/11/2016.

Анализа цитата часописа из одабраних наука је спроведена у 2 корака. Прво су утврђене фреквенције цитирања (број цитата) за сваки часопис на основу базе *Руски индекс научног цитирања* (Российский индекс научного цитирования-РИНЦ). Друго, наводи у четири часописа у свакој дисциплини су агрегирани и резултати агрегирања су приказани у табели 7.

Табела 7. Цитатни токови између економије и сродних дисциплина

Дисциплине у којима се цитира	Цитиране дисциплине		
	1	2	3
1. Економија	1428	7	304
2. Политичке науке	122	917	241
3. Социологија	26	3	1970
Укупан број цитата	1576	927	2515
Укупан број интердисциплинарних цитата	148	10	545

Извор: eLIBRARY.RU, Internet, <http://elibrary.ru/titles.asp>, 03/11/2016.

Часописи из економије послали су 97% својих интердисциплинарних цитата социологији и 3 % политичким наука. Часописи из политичких наука послали су 34 % својих интердисциплинарних цитата економији и 66 % социологији. Часописи из социологије послали су 89 % својих интердисциплинарних цитата економији и 11 % политичким наукама.

Цитатни токови између часописа из економије, с једне стране, и часописа из политичких наука и социологије, са друге стране, су асиметрични. Четири водећа руска економска часописа цитирали су водеће руске часописа из социологије 304 пута, а исти часописи су цитирани у руским водећим часописима из социологије само 26 пута.

2. УНУТРАШЊА ХИЈЕРАРХИЈА

Научници из различитих научних дисциплина покушали су да објасне асиметричне токове између економије и сродних наука. Према једном гледишту, економисти су успели да сачувају јединственост језгра дисциплине више него што је то случај у осталим друштвеним наукама. Зато је представницима осталих друштвених наука једноставније да цитирају економску науку. Други разлог је тај што у економији постоје већи консензус и више контроле. Наиме, цитати у часопису *American Economic Review* су и мање интер-

дисциплинарни¹⁶⁾ и више концентрисани¹⁷⁾ него цитати у водећим америчким часописима из политичких наука и социологије. Ово последње указује да економисти много више него политиколози и социолози посматрају оне при врху у својој дисциплини, што се може тумачити на два начина. Прво, у економској науци је у већој мери присутан консензус него у социологији или политичким наукама. И друго, у економској науци има више контроле.

Има велики број доказа да, упркос дубоким политичким разликама, економисти расуђују у интегрисанијем и јединственијем оквиру од представника осталих друштвених наука. Економија поседује хомогеније стандарде евалуације сопствене области, веће поверење у своје процене о квалитету истраживања (у сопственој и у другим дисциплинама) и већу вероватноћу колективне (групне) солидарности од представника осталих научних дисциплина¹⁸⁾. Само су историчари били аналогни економистима у погледу конзистентности и хомогености стандарда евалуације сопствене области, али су више подељени по политичкој линији и отворенији за разматрања различитих критеријума за оцењивање других дисциплина¹⁹⁾.

Ако говоримо о контроли, онда економисти чврсто контролишу своју област. Научници су пре много времена указали да врхунски економски факултети имају снажан утицај на интрадисциплинарно тржиште рада (тржиште рада за економисте)²⁰⁾. „Годишњи подаци *Lingua Franca* (на светском нивоу) из књиге *Job Tracks: Who Got Hired Where* (1993-2000) указују (очекивани) на ефекат принципа „престижа“ у свим дисциплинама: запошљавање у великој мери зависи од ранга универзитета²¹⁾. Кретања студената између универзитета указује да универзитети запошљавају само са институција које су рангиране на истом или вишем нивоу. Ова за-

16) *American Economic Review* је цитирао 25 престижних часописа из политичких наука и социологије у периоду од 2000. до 2009. 239 (0,8%) и 89 (0,3%) пута, респективно.

17) *American Economic Review* је цитирао 25 престижних часописа из економије у периоду од 2000. до 2009. године 12073 (40,3%).

18) Lee Hansen, „The Education and Training of Economics Doctorates: Major Findings of the Executive Secretary of the American Economic Association's Commission on Graduate Education in Economics“, *Journal of Economic Literature*, No. 3/1991.

19) Исто, стр. 1063.

20) Више о томе видети: Stephen Cole, „The Hierarchy of the Sciences?“, *American Journal of Sociology*, No. 1/1983; Richard Whitley, *The Intellectual and Social Organization of the Sciences*, Clarendon Press, Oxford, 1984.

21) Marion Fourcade, Etienne Ollion, Yann Algan, „The Superiority of Economists“, стр 96-7.

висност између рејтинга (престижа) универзитета и запошљавања је највећа у економској науци. Економски факултети који се налазе при врху хијерархије размењују студенте у већој мери него факултети у другим дисциплинама, укључујући и математику. Одавде следе два закључка. Прво, хијерархија је јаснија у економској науци. Друго, област економске науке је хоризонтално интегрисанија, са снажним нормама реципроцитета и кохезијом у запошљавању. Насупрот томе, политичке науке и социологија су децентрализоване, мање кохезивне и са мање стабилним рејтингом факултета. Сада размотримо неке карактеристике тржишта економских публикација које могу бити релевантне за истраживање односа између економије и других друштвених наука.

3. ОБЈАВЉИВАЊЕ

Тржиште економских публикација је концентрисаније него у другим друштвеним наукама у смислу да највише цитирани часописи у економији показују већу концентрацију чланака аутора са најбољих економских факултета, него што је то случај са највише цитираним часописима у осталим друштвеним наукама. Ово је тачно, како у случају институција на којима раде аутори, тако и у случају институција на којима су аутори докторирали. На пример, пет водећих департмана за социологију дају 22,3 одсто аутора чији су радови објављени у *American Journal of Sociology*, док пет водећих факултета за економију дају 28,7 одсто аутора у часопису *Journal of Political Economy* и 37,5 одсто у *Quarterly Journal of Economics*. Треба рећи да је контраст још израженији када се посматрају институције на којима су аутори докторирали: прва пет водећа департмана за социологију дају 35,4 одсто аутора у *American Journal of Sociology*, док су одговарајући износи за часопис *Journal of Political Economy* 45,4 одсто и 57,6 одсто за часопис *Quarterly Journal of Economics*. Економисти објашњавају ову концентрацију као доказ да су економски факултети при врху хијерархије интелектуално јачи.

Овome треба додати и то да неколико престижних међународних економских часописа (који се објављују на најбољим универзитетима) дају предност „унутрашњим“ (својим) ауторима.²²⁾ Из-

22) Реч је о ауторима који су докторирали или раде на најбољим економским факултетима који издају најбоље економске часописе.

међу 1990. и 2000. године, на пример, часопис *Quarterly Journal of Economics*, основан на Харварду, доделио је 13,4 одсто страница својим ауторима и 10,7 одсто суседном MIT-у (у поређењу са 8,8 одсто страница следећег по значају Универзитета у Чикагу који је рангиран на nižем нивоу). Насупрот томе, 9,4 одсто страница часописа Чикашког универзитета *Journal of Political Economy* је додељено ауторима који су повезани са Универзитетом у Чикагу. То значи да је *Journal of Political Economy* изузетак, пошто је много равномерније распоредио свој простор. Треба рећи и да су се ове пристрасности повећале између 2000. и 2003. ²³⁾ Подаци из истраживања Маријон Фуркаде и сарадника потврђују доминацију Харварда и MIT у *Quarterly Journal of Economics* и Чикага у *Journal of Political Economy* која је поготову уочљива када се анализира, где су аутори докторирали. Између 2003. и 2012., проценат аутора који су одбранили докторску дисертацију на Харварду у часопису *Quarterly Journal of Economics* је 20,5 одсто (7,1 одсто више од простора који је Харвард, као оснивач часописа *Quarterly Journal of Economics*, доделио својим ауторима између 1990. и 2000. године), док је проценат аутора који су одбранили докторску дисертацију на MIT износио 16,4 одсто. Харвард и MIT су далеко испред трећег универзитета по значају, Принстона (7,4 процената) у *Quarterly Journal of Economics*. У *Journal of Political Economy*, аутори који су докторирали на Харварду, MIT-у и Чикагу чине око 10 до 11 процената укупног броја аутора.

Разуме се, постоје многи разлози за овакве пристрасности у економским часописима. Прво, присутан је већи број текстова професора и економиста-постдипломаца, када часопис објављује њихов матични факултет. Друго, већа вероватноћа охрабривања „унутрашњих“ аутора на објављивање од стране уредника часописа делимично због тога што се улога уредника састоји у довођењу добрих текстова путем познанства и личних веза. Слични процеси се уочавају и у другим наукама, али без драматичних ефеката²⁴⁾.

23) Stephen Wu, „Recent Publishing Trends at the AER, JPE and QJE“, *Applied Economics Letters*, No. 1/2007.

24) David Laband, Michael Piette „Favoritism versus Search for Good Papers: Empirical Evidence Regarding the Behavior of Journal Editors“, *Journal of Political Economy*, No. 1/1994; Marshal Medoff, „Editorial Favoritism in Economics?“, *Southern Economic Journal*, No. 2/2003.

4. ЖИВОТ ЕКОНОМИСТА

У поређењу са научницима из других области и широким слојевима друштва, економисте одликују одређени ставови, веровања и вредности. Област економске науке је испуњена узнемиравајућом интроспекцијом изазваном осећањем економиста да су моћни, али да нису вољени и робусним емпиријским доказима да су другачији.

Марвел (Marwell) и Ејм (Ames) су открили да, у структурираној лабораторијској игри, студенти прве године постдипломских студија Универзитета у Висконсину (Wisconsin) имају мању вероватноћу да доприносу финансирању јавних добара²⁵⁾. Френк (Frank), Гилович (Gilovich) и Реган (Regan) истичу да проучавање економије смањује склоност ка сарадњи.²⁶⁾ Степен у којем ове разлике перзистирају у различитим лабораторијским истраживањима и основни узроци ових разлика остају контроверзни.

Поставља се питање, онда: да ли изучавање економије доприноси да људи више прихватају себично понашање? Да ли ова наука у већој мери привлачи егоисте? Фреј (Frey) и Мајер (Meier) су анализирали добровољне студентске прилоге друштвеним фондовима на Универзитету у Цириху и открили су да студенти економије имају мању вероватноћу да допринесу финансирању ових фондова²⁷⁾. Постоје убедљиви докази да су економисти склони да следе своје интересе односно да су једноставно себични.

Економисти ће вероватно себе пронаћи у положају мањине у друштву, када је реч о некој од њихових најдражих идеја. Сапиенца (Sapienza) и Зингалес (Zingales) истичу да се све више америчких економиста слажу између себе, што се више дистанцирају од просечних Американаца²⁸⁾. На пример, генерално економисти преферирају тржишна решења за решавање друштвених проблема²⁹⁾. Подржавају плаћање донаторима органа, али јавност сматра да је

25) Geraald Marwell, Ruth Ames, „Economists Free Ride, Does Anyone Else? Experiments on the Provision of Public Goods“, *Journal of Public Economics*, No. 3/1981.

26) Frank Robert, Thomas Gilovich, Dennis Regan, „Does Studying Economics Inhibit Cooperation?“ *Journal of Economic Perspectives*, No. 2/1993.

27) Bruno Frey, Stephan Meier „Selfish and Indoctrinated Economists?“ *European Journal of Law and Economics*, No. 2/2005.

28) Paola Sapienza, Luigi Zingales „Economic Experts versus Average Americans“, *American Economic Review*, No. 3/2013.

29) Robert Whaples, „The Policy Views of American Economic Association Members: The Results of a New Survey“, *Economic Journal Watch*, No. 3/2009.

то неукусно. Већина економиста указује да је трговински протекционизам економски штетан. А када су Сапиенца и Зингалес питали Американаце *да ли је добро за економију куповати „америчко“*?, просечан Американац је рекао да јесте³⁰⁾. Економисти сматрају да су тржишни механизми: порез на емисију угљен диоксида и дозволе за загађивање ефикаснији у спречавању климатских промена које су повезане са глобалним загревањем у односу на стандарде за смањење емисије издувних гасова моторних возила, али се већина грађана противи. Економисти могу да саветују владе, али не и да убеди људе. Академски економисти гласају више лево од америчких грађана. Премда је контингент либертаријанца међу економистима већи него у америчком гласачком телу, економисти, са друге стране, и даље имају веће поверење у владу.

Мишљења економиста, као и свих осталих људи, резултат су материјалне ситуације. Економисти су боље плаћени од других научника. Према подацима Завода за статистику рада, просечна плата 11 000 професора економије на факултетима и стручним школама у Сједињеним Америчким Државама је била 103 000 долара у 2012. години и 160 000 долара за 10 одсто најплаћенијих. Поређења ради, просечна плата за социологе у Сједињеним Америчким Државама у 2012. је била 76 000 долара, а за 10 одсто најплаћенијих 118 000. Ови износи не узимају у обзир друге изворе који могу бити значајни. Материјални положај економиста се у последње две деценије побољшао, посебно за најплаћеније чланове професије. Насупрот томе, просечна реална зарада у многим академским професијама у Сједињеним Америчким Државама у целини једва да је порасла у истом периоду³¹⁾.

*
* *

„Кад би економисти успели да створе слику о себи као о скромним, компетентним људима било би сјано!“³²⁾ Већина модерних економиста су прагматични. Они верују у идеале демократије, у којој се њихове компетенције користе на високим местима у влади и у другим институцијама. Али демократска друштва су сумњичава према експертима. Чињеница је да је економија дубоко морал-

30) Paola Sapienza, Luigi Zingales „Economic Experts versus Average Americans“, стр. 642.

31) Marion Fourcade, Etienne Ollion, Yann Algan, „The Superiority of Economists“, стр. 108-9.

32) John Maynard Keynes, *Essays in Persuasion*, W. W. Norton, 1962, стр. 373.

на наука, упркос свему. За разлику од атома и молекула, „објекти“ на које економисти покушавају да делују имају идеје о свету. Свет је неуредан; он је пун сталних промена³³⁾. Свет се никад не може схватити у потпуној сложености и обликовати у складу са планом. Људи у њему се понашају на неочекиван начин. Велики успех економиста у успостављању професионалне доминације неминовно их баца у вртлог демократских политика и у опасну интимност са економском и политичком влашћу. У том контексту, потребно је много самопоуздања да се изнесу одлучне процене. Ова увереност је можда највеће достигнуће економије - али и њена највећа слабост (Ахилова пета економске науке).

ЛИТЕРАТУРА

- Флоров, Данил Петровић, „Теорија криза после кризе“, *Социјална мисао*, бр. 4/2014, стр. 41–60.
- Маџар Љубомир, „Очаравајућа лепота апстракције“, *Економски анали*, бр. 171/2001, стр. 115–141.
- Категоризација националних часописа 2014, Интернет, <http://www.mpn.gov.rs>, 08-12/ 2016.
- *Политичка ревија*, Интернет, <http://www.politickarevija.rs>, 08-12/ 2016.
- *Социолошки преглед*, Интернет, <http://www.socioloskipregled.org.rs>, 08-12/ 2016.
- *Српска политичка мисао*, Интернет, <http://www.spmbeograd.rs>, 08-12/2016.
- Angrist Joshua, Pischke Jörn-Steffen, „The Credibility Revolution in Empirical Economics: How Better Research Design Is Taking the Con out of Econometrics“, *Journal of Economic Perspectives*, No. 2/2010, стр. 3–30.
- Bourdieu Pierre, *Distinction: A Social Critique of the Judgment of Taste*, Harvard University Press, Cambridge, 1984.
- Cole Stephen, „The Hierarchy of the Sciences?“, *American Journal of Sociology*, No. 1/1983, стр. 111–139.
- Colander David, „The Making of an Economist Redux“, *Journal of Economic Perspectives*, No. 1/2005, стр. 175–198.
- Digital Object Identifier, Internet, <http://www.doiserbia.nb.rs>, 08-12/10/2016.
- eLIBRARY.RU, Internet, <http://elibrary.ru/titles.asp>, 03/11/2016.
- Frey Bruno, Meier Stephan „Selfish and Indocinated Economists?“, *European Journal of Law and Economics*, No. 2/2005, стр. 165–171.
- Freeman Richard, „It’s Better Being an Economist (But Don’t Tell Anyone)“, *Journal of Economic Perspectives*, No. 3/1999, стр. 139–145.

33) Данил Петровић Флоров, „Теорија криза после кризе“, *Социјална мисао*, 4/2014, стр. 60

- Fourcade Marion, Ollion Etienne, Algan Yann, „The Superiority of Economists“, *Journal of Economic Perspectives*, No. 1/2015, стр. 89-114.
- Frank Robert, Thomas Gilovich, Dennis Regan, „Does Studying Economics Inhibit Cooperation?“, *Journal of Economic Perspectives*, No. 2/1993, стр. 159-171.
- Hansen Lee, „The Education and Training of Economics Doctorates: Major Findings of the Executive Secretary of the American Economic Association’s Commission on Graduate Education in Economics“, *Journal of Economic Literature*, No. 3/1991, стр. 1054-1087.
- Gross Neli, Simmons Solon, „The Social and Political Views of American Professors“, Working paper, Sempember/2007.
- Keynes John Maynard, *Essays in Persuasion*, W. W. Norton, 1962.
- Leamer Edward, „Tantalus on the Road to Aymptotia“, *Journal of Economic Perspectives*, No. 2/2010, стр. 31-46.
- Laband David Piette Michael „Favoritism versus Search for Good Papers: Empirical Evidence Regarding the Behavior of Journal Editors“, *Journal of Political Economy*, No. 1/1994, стр. 194-203.
- Lazear Edward, „Economic Imperialism“, *Quarterly Journal of Economics*, No. 1/2000, стр. 99-146.
- Medoff Marshal, „Editorial Favoritism in Economics?“, *Southern Economic Journal*, No. 2/2003, стр. 425-434.
- Mirowski Philip, *More Heat than Light. Economics as Social Physics, Physics as Nature’s Economics*, Cambridge University Press, Cambridge, 1989.
- Marwell Geraald, Ames Ruth, „Economists Free Ride, Does Anyone Else? Experiments on the Provision of Public Goods“, *Journal of Public Economics*, No. 3/1981, стр. 295-310.
- Nik-Khah Edward, Van Horn Robert, „Inland Empire: Economics’ Imperialism as an Imperative of Chicago Neoliberalism“, *Journal of Economic Methodology*, No. 3/2012, стр. 259-282.
- Pieters Rik, Hans Baumgartner, „Who talks to whom? intra- and interdisciplinary communication of economics journals“, *Journal of economic literature*, No. 1/2002, стр. 483-509.
- *The Politics and Religion Journal*, Internet, <http://www.politicsandreligionjournal.com>, 08-12/ 2016.
- *Stanovništvo*, Internet, http://www.idn.org.rs/stnv_naslovna_lat.php, 13.03/2017.
- Sapienza Paola, Zingales Luigi, „Economic Experts versus Average Americans“, *American Economic Review*, No. 3/2013, стр. 636-642.
- Sims Cristopher, „But Economics is not an Experimental Science“, *Journal of Economic Perspectives*, No. 2/2010, стр. 59-68.
- *Serbian Citation Index*, Internet, <http://scindeks-bic.ceon.rs>, 8-12/2016.
- Wu Stephen, „Recent Publishing Trends at the AER, JPE and QJE“, *Applied Economics Letters*, No. 1/2007, стр. 59-63.
- Whaples, Richard, „The Policy Views of American Economic Association Members: The Results of a New Survey“, *Economic Journal Watch*, No. 3/2009, стр. 337-348.

Bojan Krstic, Milos Krstic

**INVESTIGATION OF RELATIONSHIP BETWEEN
ECONOMICSCIENCE AND OTHER SOCIAL SCIENCES
– THE DOMINANT OF ECONOMICS**

Resume

History and moral philosophy created economics in the 19th century. Until World War II, economics has been loyal to its roots. After World War II, economic science diverged away from the original path (and its roots) and got closer to the natural sciences (such as mathematics and physics).

By the 1990s explaining of economic processes by using the equations was the main trajectory for establishment of scientific purity of the economy. After the 1990s, the focus shifted towards to more pragmatic approach ie. to the application of the methods of economic analysis on the phenomena which are in focus of other social sciences. The shift towards more pragmatic approach in economy, however, din not great extent intensify the cooperation between the economics and other social sciences.

In the empirical study, whose results were presented in the paper, we consider the interdisciplinary citation flows between the leading journals in economics, political science and sociology in Serbia and Russia. The results show high percentage of intradisciplinary citations of economics, political science and sociology and asymmetric citation flows between journals in economics, on the one hand, and the journals of political science and sociology, on the other.

Keywords: isolation, internal hierarchies, interdisciplinary citations publishing, domination.

*Ана Параушић**
Београд

*Ненад Стекић***
Београд

ПРИРОДА ПОЛИТИЧКОГ РЕЖИМА КАО ФАКТОР РИЗИКА ОД ИЗБИЈАЊА ГРАЂАНСКОГ РАТА

Сажетак

Грађански ратови представљају догађаје који изазивају значајне последице по државу на чијој територији се одвијају. Бројна су научна истраживања грађанских ратова као социо-политичке појаве, али и као феномена који може настати услед различитих фактора унутар одређене државе. Циљ овог чланка је да прикаже кључне академске дебате и правце промишљања о повезаности између могућности избијања грађанских ратова и типа политичког режима. Највећи број истраживачких студија указује да услови који постоје у прелазним облицима политичких режима, такозваним полудемократијама, имају највећи конфликтни потенцијал. Међутим, у анализу се морају укључити и бројни други фактори попут, транзиције власти, изборног система, институција, и постојећих економских и социјалних услова у држави. Поред овога, настојали смо да прикажемо и основне дилеме које се тичу избора адекватног инструмента за мерење типа политичког режима, као критичног фактора који може одредити резултате истраживања.

* Докторанд на Факултету безбедности, Универзитет у Београду

** Студент мастер академских студија на Факултету безбедности, Универзитет у Београду

Кључне речи: грађански рат, политички режим, демократија, аутократија, анократија, Polity IV.

Грађански ратови представљају догађаје који изазивају значајне последице по државу на чијој се територији одвијају. Осим људских жртава, колона избеглица и интерно расељених лица, унутрашњи оружани сукоби имају дугорочне штетне ефекте по економски систем, политичку стабилност земље, као и друштвени поредак. Велики број истраживача, у одређеној мери је сагласан са претпоставком да грађански ратови имају углавном негативне последице, иако оне могу варирати по врсти и интензитету. Стога је значајан истраживачки напор усмерен ка идентификовању покретачких снага у друштву, које могу допринети ескалацији насиља у отворени оружани сукоб.

Нека од основних објашњења настанка грађанских ратова фокусирају се на снагу државе и немогућност централних власти да ефикасно спроводе контролу на унутрашњем нивоу.¹⁾ Услед распрострањености савремених грађанских ратова у најмање развијеним деловима света, истраживачи су као главне чиниоце унутардржавног оружаног насиља означили разне видове сиромаштва. Постоје и схватања која наглашавају индивидуалистичку економску рационалност, где кључни узрок рата лежи у скупу подстицаја који смањују трошкове сукоба.²⁾ Истраживачи такође истичу значај друштвених неједнакости, односно начин на који могу допринети ескалацији насиља у друштву и у крајњем довести до грађанског рата.³⁾

Значајан корпус академске грађе посвећен је проблему повезаности политичких режима и ризика од избијања грађанских ратова. Основне претпоставке око којих су се развијале дебате могу бити представљене на следећи начин:

- 1) James Fearon, David Laitin, "Ethnicity, insurgency, and civil war", *American Political Science Review*, Cambridge University Press, Cambridge, Vol. 97, No. 1, 2003, pp. 75-90.
- 2) Paul Collier, Anke Hoefler, "Greed and grievance in civil war", *Oxford economic papers*, Oxford University Press, Oxford, Vol. 56, No. 4, 2004, pp. 563-595.; Paul Collier, Anke Hoefler, "On economic causes of civil war", *Oxford economic papers*, Oxford University Press, Oxford, Vol. 50, No. 4, 1998, pp. 563-573.
- 3) Frances Stewart, *Horizontal Inequalities: A Neglected Dimension of Development*, Working Paper No 81, Queen Elizabeth House, Oxford, 2002; Frances Stewart, *Horizontal Inequalities and Conflict*, Palgrave Macmillan, New York, 2008.

- природа политичког режима повезана је са ризиком од избијања грађанских ратова
- у демократским државама постоји нижи ризик од избијања грађанског рата
- аутократије имају подједнако низак ниво ризика од избијања грађанског рата као и демократије
- анократије⁴⁾ су режими који имају највећи конфликтни потенцијал
- транзиција типова политичких режима је чинилац избијања грађанских ратова
- природа изборног система може бити узрок грађанских ратова.

Грађански ратови представљају један од најекстремнијих облика друштвених сукоба. Уобичајено се дефинишу као „оружана борба унутар граница признатог сувереног ентитета између страна које подлежу заједничкој власти у почетку непријатељстава“.⁵⁾ Циљ оружане групе, односно побуњеника, јесте смена режима или сепесија, односно стварање нове државе.⁶⁾ Поред оспоравања званичне власти, други критеријум који би требало да буде испуњен јесте захтев да сукоб буде одређеног интензитета. Уобичајено се узима граница од најмање 1000 жртава као резултат борбених дејстава, мада постоје значајне варијације у зависности од базе података оружаных сукоба која се користи у истраживању.⁷⁾

Политички режим представља однос централне власти према већини становништва одређене државе, или скуп правила и принципа на којима се заснива начин владавине централних власти. Тиче се модалитета у вршењу власти, у организацији рада и подели

4) У литератури се за овакав тип политичког режима користи синонимно одређење попут полудемократије (*semi-democracy*), али је термин анократија (*anocracy*) чешћи.

5) Stathis Kalyvas, *The Logic of Violence in Civil War*; Cambridge University Press, Cambridge, 2006, p. 17.

6) Nils Petter Gleditsch, Peter Wallensteen, Mikael Eriksson, Margareta Sollenberg, Havard Strand, "Armed conflict 1946-2001: A new dataset", *Journal of Peace Research*, SAGE Publications, Thousand Oaks, Vol. 39, No. 5, 2002, p. 619.

7) Једна од најкоришћенијих база података је Корелати рата (*The Correlates of War*), према којој грађански рат мора да узрокује најмање 1000 жртава на бојном пољу током сукоба (David Singer, Melvin Small, *Correlates of War Project: International and Civil War Data, 1816-1992*, The University of Michigan, Ann Arbor, 1994, p. 19). Пројекат Института за истраживање сукоба при Универзитету Упсала, (*UCDP/PRIO Armed Conflict Dataset*), има границу од 25 жртава годишње по некомпатибилности страна у сукобу (Nils Petter Gleditsch, Peter Wallensteen, Mikael Eriksson, Margareta Sollenberg, Havard Strand, "Armed conflict 1946-2001: A new dataset", *op.cit.*, p. 615). Фирон и Лаитин (*Fearon & Laitin*) предлажу границу од 100 жртава годишње у током трајања сукоба (James Fearon, David Laitin, "Ethnicity, insurgency, and civil war", нав.дело,р.76).

функција власти. Политички режим се заснива на различитим одговорима на питања: „како су изабрани и организовани органи власти“, „какве функције они врше“, „да ли постоје и какве су границе власти тих органа“.⁸⁾

У литератури се као два најчешћа типа политичког режима истичу демократије и аутократије. Демократију можемо одредити као „ону врсту политичког режима у коме институционална правила такмичења (компетиције) између кандидата за овлашћене јавне политичке функције чини оне који владају одговорним и одговарајућим расподели политичких преференција (избору) међу свим компетентним грађанима“.⁹⁾ У демократским политичким режимима, властодршци су одговорни грађанима за своје поступке.¹⁰⁾

Роберт Дал (*Robert Dahl*) је понудио листу онога што он зове „процедурални минимални“ услови који морају постојати како бисмо неки режим означили као демократија:

- контрола политичких одлука владе је уставно право изабраних званичника
- изабрани званичници су бирани на повременим и праведним изборима на којима је принуда релативно ретка појава
- све пунолетне особе имају право гласа на изборима
- све пунолетне особе имају праву да буду биране
- грађани имају право слободног изражавања без страха од казне
- грађани имају праву да траже алтернативне изворе информисања
- грађани имају праву да формирају релативно независна удружења или организације, укључујући и независне политичке партије и интересне групе.¹¹⁾

8) Jean-William Lapierre, *Le Pouvoir politique*, према Јован Ђорђевић, *Политички систем: Прилог науци о човеку и самоуправљању*, Савремена администрација, Београд, 1977, стр. 50.

9) Herbert Kitscelt, 2000, „Linkages Between Citizens and Politicians in Democratic Polities” према Vukašin Pavlović, „Parlamentarizam i demokratija“, у зборнику: *Dileme i izazovi parlamentarizma*, (приредили: Vukašin Pavlović, Slaviša Orlović), Konrad Adenauer Stiftung, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2007, str. 82.

10) Philippe Schmitter, Terry Lynn Karl, «What democracy is... and is not», *Journal of democracy*, John Hopkins University Press, Baltimore, Vol. 2, No. 3, 1991, p. 76.

11) Robert Dahl, *Dilemmas of Pluralist Democracy*, Yale University Press, New Haven, 1982, p. 11.

Концепт демократије састоји се из два кључна атрибута: оспоравања и партиципације, резимирају Мунк и Веркуилен (*Munck & Verkuilen*). Оспоравање у најширем смислу одликује право на слободу говора и право на формирање политичких странака. Партиципацију карактерише право на глас, фер изборни процес, приступ политичких партија јавним финансијама и, на крају, обим права гласа.¹²⁾

Према највећем броју база података које индексирају типове политичког режима, поред демократских, постоје и аутократски типови политичких режима. Барбара Гедес (*Barbara Geddes*), прави дистинкцију између три типа ауторитарних режима: лични (персонални), војни и партијски ауторитарни тип режима. Ова подела начињена је у зависности од тога ко доминира државним апаратом (индивидуа, војни врх или партија).¹³⁾ Академска заједница није дошла до консензуса у вези са дефинисањем егзактних показатеља „аутократичности“ одређене државе/ентитета. Највећи број истраживања односи се на испитивање понашања ауторитарних режима у оквиру система међународних односа, дакле између држава, а не унутар њих самих.

Циљ овог чланка, узимајући наведено у обзир, јесте да прикаже кључне академске дебате у вези са корелацијом између могућности избијања грађанских ратова и типа политичког режима. Природа ове везе може значајно да варира у зависности од тога да ли говоримо о избијању, трајању као и интензитету грађанског рата. Међутим, ова веза није директна и посредована је бројним факторима. Стога је изазов разумети начин на који су различити чиниоци повезани и у другачијим условима могу произвести различите ефекте.

12) Gerardo Munck, Jay Verkuilen, "Conceptualizing and measuring democracy: Evaluating alternative indices", *Comparative political studies*, SAGE Publications, Thousand Oaks, Vol. 35, No.1, 2002, p. 24.

13) Barbara Geddes, "Authoritarian Breakdown: Empirical Test of a Game Theoretic Argument", Paper presented at the 95th Annual Meeting of the American Political Science Association, Atlanta, GA, September 2-5, 1999.

1. ТЕОРИЈА ДЕМОКРАТСКОГ МИРА КАО ТЕОРИЈСКИ ОСНОВ ЗА АНАЛИЗУ ГРАЂАНСКИХ РАТОВА

Теоријска уопштавања о демократском миру и демократијама као политичким режимима који (готово) никада међусобно не ратују¹⁴⁾, мотивисала су истраживаче оружаних сукоба да се питају о улози политичког режима у генерисању насилног унутардржавног конфликта. Академска дискусија развила се око питања да ли су демократије генерално мање насилни политички режими и да ли имају и мањи ризик од избијања грађанских ратова.

Иако је позната још у време класичних либералних теоретичара, теорија демократског мира у оквиру савремене теорије о међународним односима етаблирана је у научном дискурсу почетком осамдесетих година XX века. Мајкл Дојл (*Michael Doyle*), је у чланку из 1983. године, идентификовао тзв. “сепаратни мир” који се јавља у односима између демократских држава.¹⁵⁾ Демократија се посматра као систем мирног решавања сукоба, пошто се проблем супротстављених интереса различитих група решава гласањем и консензусом. Претпоставља се да ће демократије своје понашање на спољашњем плану, а то је мирољубив однос према другим државама које су сличне, пресликати и на унутардржавни ниво, те да су самим тим демократије мање подложне ризику од избијања грађанских сукоба него недемократски режими.¹⁶⁾

У испитивању грађанских ратова, односно узрока њиховог избијања, адекватније би било бавити се монадичким поставкама теорије демократског мира. Утемељивачем монадичке варијанте теорије демократског мира сматра се Рудолф Рамел (*Rudolph Rummel*). Према његовом виђењу, „демократске државе ће ређе бити пред-

14) *Michael Doyle*, “Liberalism and World Politics“, *American Political Science Review*, Cambridge University Press, Cambridge, Vol. 80, No. 4, 1986, pp. 1151-1161; Zeev Maoz, Nasrin Abdolali, “Regime types and international conflict, 1816-1976“, *Journal of Conflict Resolution*, SAGE Publications, Thousand Oaks, Vol. 33, No. 1, 1989, pp. 3-35; Stuart Bremer, „Dangerous dyads: Conditions affecting the likelihood of interstate war, 1816-1965“, *Journal of Conflict Resolution*, SAGE Publications, Thousand Oaks, Vol. 36, No. 2, 1992, pp. 309-341.

15) *Michael Doyle*, „Kant, liberal legacies, and foreign affairs“, *Philosophy & Public Affairs*, Wiley, Hoboken, Vol. 12, No. 3, 1983, pp. 205-235.

16) *Matthew Krain, Marissa Edson Myers*, „Democracy and civil war: A note on the democratic peace proposition“, *International Interactions*, Taylor and Frances Group, Abingdon, Vol. 23, No. 1, 1997, p. 111.

мет сукоба, било унутрашњих, било спољашњих“.¹⁷⁾ Монадички демократски мир имплицира инхерентну мирољубивост државе са демократским типом политичког режима.

Начином функционисања демократских институција такође се објашњава теза о демократском миру. Ацемоглу и Робинсон (*Acemoglu & Robinson*) примећују да грађани у недемократским режимима готово да немају никаква законска овлашћења. Ипак, поједине групе могу уживати извесну стварну моћ која им понекад омогућава да остваре политичке повластице од елита, али краткорочно. Грађани могу тражити да оно што је сада стварна моћ прерасте у законска овлашћења како би осигурали своју позицију дугорочно. Ови захтеви могу бити праћени претњом револуцијом и сменом власти – дакле грађанским ратом. Елите не могу да се обавезу на овакве уступке дугорочно управо због стварног вршења моћи чији се носиоци често мењају.¹⁸⁾ Демократске институције могу послужити као механизам превазилажења овог проблема, односно утицати на нижу вероватноћу избијања сукоба.¹⁹⁾

Уколико појединци или групе перципирају да су им ускраћена политичка или економска права за која сматрају да им припадају, могу та своја права потраживати насилним организовањем против државе. Ненасилни механизми испољавања незадовољства, који постоје у демократски устројеним државама, смањује ризик од избијања грађанског сукоба.²⁰⁾ Такође, сматра се да у демократски устројеним државама постоји мање политичког незадовољства²¹⁾, с обзиром да су ови режими мање репресивни, отворенији и толерантнији.

Ова разматрања говоре у прилог томе да су потпуне демократије, режими са најмање конфликтног потенцијала. И демократије и недемократски режими користе оружане снаге како би се супротставили нелегитимној оружаној опозицији, али аутократијама је на располагању знатно већи опсег репресивних овлашћења без

17) Rudolf Rummel, *Understanding Conflict and War, Volume 4: War, Power, Peace*. SAGE Publications, Beverly Hills, 1979, p. 28.

18) Daron Acemoglu, James Robinson, *Economic Origins of Dictatorship and Democracy*, Cambridge University Press, New York, 2006, p. 24-25.

19) James Fearon, "Rationalist explanations for war", *International Organization*, Cambridge University Press, Cambridge, Vol. 49, No. 3, 1995, pp. 379-414.

20) Håvard Hegre, "Democracy and armed conflict", *Journal of Peace Research*, SAGE Publications, Thousand Oaks, Vol. 51, No. 2, 2014, p. 163.

21) James Fearon, David Laitin, "Ethnicity, insurgency, and civil war", нав.дело, p. 79.

опасности од губитка легитимитета.²²⁾ Аутократски режими могу насумично да примењују насиље према широј популацији како би ућуткали утицајне појединце.²³⁾ Такви режими могу применити стратегију поткупљивања опозиције нудећи јој министарска места или изворе финансирања.²⁴⁾ Репресија се врши и приликом самог формирања организоване опозиције тако да она ни не дође до стадијума оружане побуне.²⁵⁾ Стога су режими који имају одлике и демократских и аутократских режима, режими у којима постоји највећи ризик од избијања отвореног оружаног насиља. У државама са таквим режимом, примена репресивних средстава је ограничена, пошто је у одређеној мери дозвољено организовање опозиције и испољавање незадовољства.

Док у демократским државама институције омогућавају кандидатима да партиципирају у политичком животу на ненасиљан начин, а у аутократијама су изложени снажној репресији, уобичајен је став да анократијама фали оба, због чега су проглашене за режиме највећег конфликтног потенцијала. Оно што је кључно за ове „хибридне режиме“²⁶⁾ је њихова неконзистентност: комбинација репресије – недовољно ефективне да угуши опозицију - и одређене политичке отворености – недовољне да задовољи опозицију – ствара могућност за избијање грађанског рата.

2. КОРЕЛАЦИЈА ИЗМЕЂУ ТИПА ПОЛИТИЧКОГ РЕЖИМА И РИЗИКА ОД ИЗБИЈАЊА ГРАЂАНСКОГ РАТА

Када говоримо о вези политичког режима и вероватноће избијања грађанског рата, резултати већег броја студија указују да постоји образац који називају инверзна „U“ крива (*inverted U curve*). Анократије у овим анализама представљају тип политичког режи-

22) Håvard Hegre, „Democracy and armed conflict“, нав.дело, p. 164.

23) Christian Davenport, David Armstrong, „Democracy and the violation of human rights: A statistical analysis from 1976 to 1996“, *American Journal of Political Science*, Blackwell Publishing, Malden MA, Vol. 48, No. 3, 2004, pp. 538-554.

24) Hanne Fjelde, Indra De Soysa, „Coercion, Co-optation, or Cooperation? State Capacity and the Risk of Civil War, 1961—2004“, *Conflict Management and Peace Science*, Taylor & Francis, Philadelphia, Vol. 26, No. 1, 2009, pp. 5-25.

25) Håvard Hegre, „Democracy and armed conflict“, нав.дело, p. 163.

26) Henrikas Bartusevicius, Svend-Erik Skaaning, „Revisiting the democratic civil peace hypothesis: Electoral democracy and civil conflict“, paper presented at *56th Annual Convention of the International Studies Association*, New Orleans, February, 18-21, 2015, p. 2.

ма са највише конфликтног потенцијала, док су потпуне демократије и потпуне аутократије политички режими у којима је ризик од избијања грађанског рата најмањи.²⁷⁾

Не тумаче сви аутори једнозначно тренд инверзне криве. Тако, на пример, Фирон и Лаитин не интерпретирају овај образац путем институционалних карактеристика неког режима, већ путем сукоба око успостављања система. Они истичу да су анократије слаби режими којима недостају ресурси да постану „ефикасни аутократски режими или их сачињавају нестабилне политичке снаге уз помоћ којих не могу ефективно да угуше побуну“.²⁸⁾

Претпоставка о анократским режимима као најнасилнијим, наишла је на бројне критике.²⁹⁾ Делује ипак, да само мали број истраживача тврди да је утицај политичког режима непосредан када говоримо о узроцима грађанских ратова. Када се у анализу уврсте варијабле попут БДП-а по глави становника или остали индикатори социоекономског развоја, демократске земље немају мањи ризик од грађанског рата него аутократски режими.³⁰⁾ Налази емпиријских студија указују на то да је веза политичких режима и грађанских ратова изузетно сложена и изнијансирана, и да у зависности од посматраних индикатора може имати различите импликације.

Утицај политичког режима може да варира у зависности од мотива због којих се грађански рат води. Анализа Цедермана и сарадника (*Cederman et al.*) о повезаности промене политичког режима и грађанског рата показала је да сукоби око територија немају значајну повезаност било са типом политичког режима, било са

27) Michael Doyle, "Liberalism and World Politics", *American Political Science Review*, Vol. 85, No. 4, 1990, pp. 540-559; Håvard Hegre, Tanja Ellingsen, Scott Gates, Nils Petter Gleditsch, "Toward a democratic civil peace? Democracy, political change, and civil war, 1816–1992" *American Political Science Association*. Vol. 95., No. 1., 2001, Cambridge University Press, Cambridge, pp. 33-48; James Fearon, David Laitin, "Ethnicity, insurgency, and civil war", нав.дело.

28) Исто, р. 85.

29) Paul Collier, Anke Hoeffler, "Greed and grievance in civil war", *op. cit.*; James Vreeland, "The effect of political regime on civil war: Unpacking anocracy", *Journal of conflict Resolution*, SAGE Publications, Thousand Oaks, Vol. 52, No. 3, 2008, pp. 401-425; Henrikas Bartusevicius, Svend-Erik Skaaning, "Revisiting the democratic civil peace hypothesis: Electoral democracy and civil conflict" нав.дело.

30) Håvard Hegre, "Democracy and armed conflict", нав.дело, р. 160.

његовом променом.³¹⁾ Таква повезаност постоји уколико се ради о сукобима око смене власти. Ови налази су у складу са истраживањем борби за власт и ратова за територију. Слаба централна власт дозвољава побуњеницима или организаторима државног удара да се супротставе целокупној државној власти пре него да се одлуче за сепаратизам и постављање захтева за отцепљењем дела територије.³²⁾

Истраживачи су се такође фокусирали на посебне елементе политичког система неке државе и начин на који су у корелацији са ризиком од грађанских ратова. Избори у том смислу могу бити значајан индикатор. У новоуспостављеним демократијама постоји одређена неизвесност да ли ће главни политички актери поштовати резултате избора.³³⁾ Уколико изгубе могу покушати да насилно презуму власт пре него да признају пораз.³⁴⁾ Такође, избори представљају значајан институционални механизам да потенцијални кандидати испоље своје политичко или социоекономско незадовољство. Што је овај механизам рестриктивнији, кандидати су склонији да траже алтернативне опције, међу којима је и политичко насиље.

Отвореност, као особина режима, такође се истиче као значајан фактор у анализи грађанских ратова, односно што је неки политички систем отворенији мањи је и ризик од избијања грађанских ратова.³⁵⁾ При том, под отвореношћу политичког система Рејнал-Керол (*Reynal-Querol*) подразумева способност система да не подстиче политичко искључивање. Ауторка примећује да неке демократске државе такође имају периоде насиља, те сама чињеница да постоје грађанска права и слободе не може бити фактор превенције сукоба. Стога закључује да је ниво отворености и инклузије режима важнији него ниво демократичности. Демократски режими у

31) Lars-Erik Cederman, Simon Hug, Lutz Krebs, „Democratization and civil war: Empirical evidence“, *Journal of Peace Research*, SAGE Publications, Thousand Oaks, Vol. 47, No. 4, 2010, p. 386.

32) Halvard Buhaug, „Relative capability and rebel objective in civil war“, *Journal of Peace Research* SAGE Publications, Thousand Oaks, Vol. 43, No. 6, 2006, pp. 691-708.

33) Lars-Erik Cederman, Simon Hug, Lutz Krebs, „Democratization and civil war: Empirical evidence“, нав.дело, p. 379.

34) Håvard Hegre, „Democracy and armed conflict“, нав.дело, p. 165.

35) Marta Reynal-Querol, „Political systems, stability and civil wars“, *Defense and Peace Economics* Taylor & Francis, Philadelphia, Vol. 13, No. 6., 2002, pp. 465– 483; Marta Reynal-Querol, „Does democracy preempt civil wars?“, *European Journal of Political Economy*, Elsevier, Amsterdam, Vol. 21, No. 2, 2005, pp. 445-465.

којима учествују доносиоци одлука из више партија отворенији су од режима на чијем челу је само једна партија.³⁶⁾

Транзиција власти од демократских ка аутократским режимима, као и у обрнутом смеру, је значајан фактор унутрашње нестабилности и последично може довести до отвореног насиља и сукоба. Напори који земља чини ка демократизацији често не значе брзу транзицију власти, те се стога држава налази у фази полудемократије. Менсфилд и Снајдер (*Mansfield & Snyder*) сугерисали су да процес демократизације може бити окидач политичког насиља.³⁷⁾ Демократизација подразумева масовну мобилизацију и накондано може изазвати насиље уколико политичке институције нису довољно стабилне да се прилагоде овом нивоу партиципације. У процесу демократизације, политичке елите имају потребу да мобилишу растући број грађана који су стекли право гласа. Како би ово постигли могу створити слику спољашњег или унутрашњег непријатеља, што може бити извор конфликтног деловања.³⁸⁾ За разлику од тога, процес аутократизације претпоставља релативно брзу демобилизацију народне подршке. Током овог процеса, може доћи до политичког насиља уколико се политички мобилисани грађани противе сужавању политичког простора.³⁹⁾ У таквим условима, национална озлојеђеност коју осећају чланови етничких група које су доживеле изненадну редукцију моћи услед недемократског искључивања, може бити значајан извор политичког насиља. Дакле, и процес демократизације и процес аутократизације могу створити насиље, али се механизми на који и један и други могу довести до сукоба, међусобно разликују. Демократизација земље подразумева одређено време како би се грађани политички мобилисали и укључили у сукоб, док аутократизација значи колапс демократских правила који је повезан са брзим променама и бржим избијањем политичког насиља, нарочито у војним пучевима.⁴⁰⁾

У нешто комплекснијим анализама, аутори су покушали да на основу различитих критеријума издвоје више типова и подтипова

36) Исто, р. 446.

37) Edward Mansfield, Jack Snyder, "Democratization and the danger of war", *International Security*, MIT Press, Cambridge, Vol. 20, No. 1, 1995, pp. 5–38; Edward Mansfield, Jack Snyder, *Electing to Fight: Why Emerging Democracies Go to War*. MIT Press Cambridge, 2005.

38) Lars-Erik Cederman, Simon Hug, Lutz Krebs, „Democratization and civil war: Empirical evidence“, нав. дело, р. 378.

39) Исто, р. 379.

40) Исто, р. 387.

политичких режима (осим демократије, полудемократије и аутократије) и доведу их у везу са вероватноћом избијања грађанског рата. Тако Голдстон и сарадници (*Goldstone et al.*) истичу да су режимима највећег конфликтног потенцијала делимичне демократије у којима је изражен фракционализам⁴¹⁾, док је Фјелде (*Fjelde*) као најнасилније препознала аутократије у којима постоје вишепартијски системи и војне диктатуре.⁴²⁾

Веза између политичког режима и грађанских ратова може бити посредована бројним факторима. Сумирајући налазе о демократијама и природи њиховог односа са оружаним сукобима уопште, Хегре (*Hegre*) доводи у сумњу широко прихваћену претпоставку о демократијама као предусловима унутардржавног мира и истиче како су предуслови мира стабилни социоекономски услови. Када говоримо о повезаности политичког режима, економског развоја и грађанског рата, аутори тврде да демократије смањују ризик од унутрашњег сукоба најефикасније у земљама са високим приходима.⁴³⁾ Како би се одржао грађански демократски мир влада мора бити способна не само да активно утиче на дистрибуцију ресурса у друштву већ и да спречи злоупотребу једне друштвене групе на уштрб других.⁴⁴⁾

Економски развој нема исти ефекат у недемократским државама. Хегре указује да насилни сукоби постају чешћи како се ауторитарна држава модернизује.⁴⁵⁾ Свеукупан економски развој утиче на побољшање образовања, урбанизацију и бољи животни стандард те грађани могу захтевати већа политичка права, те се стога могу одлучити на побуну у жељи да промене постојеће стање. Захтеви за демократизацијом повећавају се како се повећава ниво образовања и дисперзија економског утицаја у савременој економији.⁴⁶⁾

41) Jack Goldstone et al, „A global model for forecasting political instability“ *American Journal of Political Science*, Blackwell Publishing, Malden MA, Vol. 54, No. 1, 2010, pp. 190-208.

42) Hanne Fjelde, „Generals, Dictators, and Kings: Authoritarian Regimes and Civil Conflict, 1973—2004“, *Conflict Management and Peace Science*, Taylor & Francis, Philadelphia, Vol. 27, No. 3, 2010, pp. 195-218.

43) Paul Collier, Dominic Rohner „Democracy, development, and conflict“, *Journal of the European Economic Association*, MIT Press, Cambridge, Vol. 6, No. 2-3, 2008, pp. 531-540; Nils Petter Gleditsch, Håvard Hegre, Håvard Strand, „Democracy and civil war“, In: *Handbook of War Studies III: The Intrastate Dimension* (Eds: David Cunningham, Manus Midlarsky), 2009, pp. 155-192.

44) Håvard Hegre, „Democracy and armed conflict“, нав.дело, р. 167.

45) Håvard Hegre, *Disentangling democracy and development as determinants of armed conflict*, Working Paper no. 24637, World Bank, Washington DC, 2003.

46) Håvard Hegre, „Democracy and armed conflict“, нав.дело, р. 168.

Ово је нарочито случај уколико земља обилује вредним природним ресурсима попут нафте, гаса или минерала. Количина, односно богатство природним ресурсима може одредити правац промене аутократског режима. У складу са емпиријским резултатима, богатство ресурсима је индикатор грађанског рата, док су високи приходи услед продуктивности (у земљама које нису богате ресурсима) индикатор демократије.⁴⁷⁾

3. ОСНОВНЕ ДИЛЕМЕ ПРИЛИКОМ МЕРЕЊА ТИПА ПОЛИТИЧКОГ РЕЖИМА

Као што се може закључити из претходне анализе, резултати истраживања о повезаности типа политичког режима и грађанских сукоба често су контрадикторни тако да је тешко издвојити одређени образац. Један од разлога ове неусаглашености јесте и начин операционализације теоријских концепата, односно начин емпиријске провере основних индикатора. Мере које се користе како би се изразила демократичност или аутократичност политичких режима често су непрецизне. Чињеница да нека држава има скор од 4 или 5 на скали која мери свеукупни ниво демократичности, мало нам говори о квалитативним разликама између те две државе.

Једна од најчешће примењиваних база података у истраживањима повезаности грађанских сукоба и типа политичког режима је *Polity IV*. Вриланд (*Vreeland*) истиче како је управо један од највећих недостатака истраживања, коришћење ове базе као извора података о степену демократичности држава. Проблем је у томе да је један од критеријума на основу којих се одређује тип политичког режима, податак да ли се у земљи одвија грађански рат.⁴⁸⁾ Када се овај индикатор елиминише из анализе, резултати упућују на закључак да полудемократије немају већи ризик од грађанског рата него други режими.⁴⁹⁾ Мунк и Веркуилен такође критикују *Polity IV*, аргументима да је база заправо резултат комбинације индикатора аутократичности и демократичности и да као таква не обезбеђу-

47) Silje Aslaksen, Ragnar Torvik, "A theory of civil conflict and democracy in rentier states", *The Scandinavian Journal of Economics*, Wiley, Hoboken, Vol. 108, No. 4, 2006, p. 584.

48) James Vreeland, "The effect of political regime on civil war: Unpacking anocracy", нав. дело, р. 402.

49) Henrikas Bartusevicius, Svend-Erik Skaaning, "Revisiting the democratic civil peace hypothesis: Electoral democracy and civil conflict", нав. дело, р. 6.

је адекватну веродостојност индикатора које индексира.⁵⁰⁾ У научном осврту на ове критике, Монти Маршал и сарадници (*Marshall Monty et al.*), одговарају да је проверљивост индикатора обезбеђена у претходним верзијама пројекта *Polity* (I, II и III), те се подразумева да су индикатори и варијабле коришћене у претходним верзијама, укључене и у *Polity IV* верзију ове базе.⁵¹⁾ Такође *Polity IV* сачињава индекс који се састоји од комбинације варијабли, тако да различите комбинације могу у крајњем произвести исти скор.

Аутори су у настојању да превазиђу недостатке базе *Polity IV*, покушали да у својим студијама примене друге постојеће, према њиховом мишљењу неправедно запостављене, базе података о типу политичког режима. Стога су Бартусевичиус и Сканинг (*Bartusevicius & Skaaning*) проверавајући хипотезу о грађанском демократском миру користили базу Индекс изборне демократије (*Index of Electoral Democracy-LIED*). Ова база класификује режиме у седам главних категорија на основу карактеристика изборног система, где сваки ниво представља одређену комбинацију одлика режима. Уколико нема избора, оцена је 0, а оцена 6 се додељује када постоје компетитивни вишепартијски избори и универзално право гласа. Временски опсег базе обухвата период од 1800. до 2013. године и укључује 221 јединицу политичких режима.⁵²⁾

Још једна могућност која стоји на располагању истраживачима је и индекс слободе који формира *Freedom House*.⁵³⁾ Према методологији коју користи ова организација, државе се од 1972. године, рангирају на скали од седам нивоа. Укупан скор који нека држава има одређује се на основу листе поштованих грађанских права и владавине права, укључујући слободу медија, верске слободе и слободу удруживања, независност судства, једнак третман пред законом, цивилну контролу полиције, заштиту од политичког терора, сигурност права својине и једнаке шансе. Међутим, као што је претходна анализа показала, само постојање грађанских права и слобода, није апсолутна гаранција да до сукоба неће доћи.

50) Gerardo Munck, Jay Verkuilen, „Conceptualizing and measuring democracy: Evaluating alternative indices“, нав.дело, р. 26.

51) Monty Marshall et al., „Polity IV, 1800-1999: Comments on Munck and Verkuilen“, *Comparative Political Studies*, SAGE Publications, Thousand Oaks, Vol. 35, No. 1, 2002, pp. 40-45.

52) Henrikas Bartusevicius, Svend-Erik Skaaning, „Revisiting the democratic civil peace hypothesis: Electoral democracy and civil conflict“, нав.дело, р. 3.

53) James Fearon, David Laitin, „Ethnicity, insurgency, and civil war“, нав.дело, pp. 75-90.

Критикујући највећи број доступних база података за испитивање грађанских ратова Вриланд истиче како је једна од најадекватнијих база података за испитивање хипотеза у вези са анократијама и грађанским ратовима, Ванханенова мера политичког учешћа (*Vanhanen political participation measure*). Ванханенов индекс у себи садржи две варијабле: меру политичке компетитивности и меру политичке партиципације.⁵⁴⁾ Налази до којих је Вриланд дошао указују да је избор варијабли у статистичком испитивању грађанских ратова један од најзначајнијих избора.

Избор адекватног инструмента за мерење нивоа демократичности/аутократичности неког режима представља значајан истраживачки изазов. На овом нивоу истраживачке праксе, немогуће је указати на најбољу базу података или скалу мерења. Различите базе могу повезати различите елементе политичког система са ризиком од избијања грађанског рата, те можемо говорити о нивоу грађанских и политичких права и слобода, природи изборног система, отворености и инклузивности политичког система и сл. Упркос значајним критикама, *Polity IV* базу не треба олако одбацити као непримерену истраживањима грађанских сукоба, већ пре указати на њене домете. Подаци из ове базе, односно рангирање политичких режима према методолошким правилима које препоручују њени креатори, не би требало користити како би се закључивало о „насилној природи“ демократија, аутократија или полудемократија (анократија).

*
* * *

Један од најзначајнијих подстицаја за испитивање повезаности типа политичког режима и грађанског рата може се пронаћи у теорији демократског мира, односно истраживањима која упућују да демократије пошто не ратују међусобно, имају пре свега мирољубиви карактер, те су стога и мање подложне унутрашњим облицима политичког насиља. Демократије представљају политичке режиме у којима је један од главних принципа отворена политичка утакмица, а сукоби међу групама се решавају гласањем и консензусом. Са друге стране, у аутократским режимима примена насиља према политичким противницима је значајно израженија што опозицији не оставља могућност да се организују и покрену оружану

54) James Vreeland, "The effect of political regime on civil war: Unpacking anocracy", нав. дело, р. 16.

побуну. Стога је значајан број аутора закључио да су анократије, власт која је недовољно ефективна да угуши опозицију, али испољава одређени степен отворености, политички режими са највише конфликтног потенцијала.

Иако генерално постоји сагласност да тип политичког режима, било да се ради о аутократији, демократији или прелазним облицима, може водити политичком насиљу и унутрашњем сукобу, природа ове везе може бити посредована бројним чиниоцима. Различити елементи политичког режима, отвореност, избори, природа политичких институција, а у све већој мери и транзиција власти могу бити значајни фактори у анализи ризика од избијања грађанског сукоба. Потребно је испитивати начин на који ови фактори у међусобној вези и у различитим ситуацијама могу произвести различите последице.

Готово сви истраживачи сугеришу нарочити опрез када говоре о операционализацији типа политичког режима, и овом проблему је посвећен значајан број радова. Спорења око адекватне базе података о нивоу демократичности или аутократичности у значајној мери су разлог велике актуелности питања повезаности типа политичког режима и ризика од избијања грађанског рата. Интересантно је да су оваква спорења ређа, односно готово да их нема, када је у питању избор базе података грађанских ратова, а који такође у значајној мери може утицати на резултате истраживања. Наиме, база *UCDP/PRIO* кодира сукобе који узрокују минимум 25 смртних случајева, док база *CoW* кодира само сукобе који узрокују 1000 смрти, што у крајњем утиче и на укупан број случајева који ће се анализирати.

Анализиране студије пре свега су компаративна истраживања, у којима су примењиване технике које у највећој мери припадају квантитативној истраживачкој традицији. То значи да се у њима грађански ратови посматрају као догађаји детерминисани бројем жртава и странама у сукобу. У већини случајева не прави се разлика између тога да ли се ради о етничким, верским или расним сукобима; сецесионистичким сукобима или сукобима око власти. Све ово упућује на закључак да су нам неопходне изнијансираније анализе различитих типова грађанских ратова. Применом истраживачке стратегије студије случаја, као и комбиновањем, квантитативних и квалитативних метода и техника у будућим истраживањима, могуће је стећи дубинске увиде о природи везе између типа политичког режима и грађанског рата.

ЛИТЕРАТУРА

- Ђорђевић Јован, *Политички систем: Прилог науци о човеку и самоуправљању*, Савремена администрација, Београд, 1977.
- Acemoglu Daron, Robinson James, *Economic Origins of Dictatorship and Democracy*, Cambridge University Press, New York, 2006.
- Aslaksen Silje, Torvik Ragnar, "A theory of civil conflict and democracy in rentier states", *The Scandinavian Journal of Economics*, Wiley, Hoboken, Vol. 108, No. 4, 2006, pp. 571-585.
- Bartusevicius Henrikas, Skaaning Svend-Erik, "Revisiting the democratic civil peace hypothesis: Electoral democracy and civil conflict", paper presented at *56th Annual Convention of the International Studies Association*, New Orleans, February, 18-21, 2015.
- Boswell Terry, Dixon William, "Dependency and rebellion: A cross-national analysis", *American Sociological Review*, American Sociological Association, Washington DC, Vol. 55, No. 4, 1990, pp. 540-559.
- Bremer Stuart, "Dangerous dyads: Conditions affecting the likelihood of interstate war, 1816-1965", *Journal of Conflict Resolution*, SAGE Publications, Thousand Oaks, Vol. 36, No. 2, 1992, pp. 309-341.
- Buhaug Halvard, "Relative capability and rebel objective in civil war", *Journal of Peace Research* SAGE Publications, Thousand Oaks, Vol. 43, No. 6, 2006, pp. 691-708.
- Cederman Lars-Erik, Hug Simon, Krebs Lutz, "Democratization and civil war: Empirical evidence", *Journal of Peace Research*, SAGE Publications, Thousand Oaks, Vol. 47, No. 4, 2010, pp. 377-394.
- Collier Paul, Hoeffler Anke, "Greed and grievance in civil war", *Oxford economic papers*, Oxford University Press, Oxford, Vol. 56, No. 4, 2004, pp. 563-595.
- Collier Paul, Hoeffler Anke, "On economic causes of civil war", *Oxford economic papers*, Oxford University Press, Oxford, Vol. 50, No. 4, 1998, pp. 563-573.
- Collier Paul, Rohner Dominic "Democracy, development, and conflict", *Journal of the European Economic Association*, MIT Press, Cambridge, Vol. 6, No. 2-3, 2008, pp. 531-540.
- Dahl Robert, *Dilemmas of Pluralist Democracy*, Yale University Press, New Haven, 1982.
- Davenport Christian, Armstrong David, "Democracy and the violation of human rights: A statistical analysis from 1976 to 1996", *American Journal of Political Science*, Blackwell Publishing, Malden MA, Vol. 48, No. 3, 2004, pp. 538-554.
- Doyle Michael, "Kant, liberal legacies, and foreign affairs", *Philosophy & Public Affairs*, Wiley, Hoboken, Vol. 12, No. 3, 1983, pp. 205-235.
- Doyle Michael, "Liberalism and World Politics", *American Political Science Review*, Cambridge University Press, Cambridge, Vol. 80, No. 4, 1986, pp. 1151-1161.

- Fearon James, "Rationalist explanations for war", *International Organization*, Cambridge University Press, Cambridge, Vol. 49, No. 3, 1995, pp. 379-414.
- Fearon James, Laitin David, "Ethnicity, insurgency, and civil war", *American Political Science Review*, Cambridge University Press, Cambridge, Vol. 97, No. 1, 2003, pp. 75-90.
- Fjelde Hanne, "Generals, Dictators, and Kings: Authoritarian Regimes and Civil Conflict, 1973—2004", *Conflict Management and Peace Science*, Taylor & Francis, Philadelphia, Vol. 27, No. 3, 2010, pp. 195-218.
- Fjelde Hanne, De Soysa Indra, "Coercion, Co-optation, or Cooperation? State Capacity and the Risk of Civil War, 1961—2004", *Conflict Management and Peace Science*, Taylor & Francis, Philadelphia, Vol. 26, No. 1, 2009, pp. 5-25.
- Geddes Barbara, "Authoritarian Breakdown: Empirical Test of a Game Theoretic Argument", Paper presented at the 95th Annual Meeting of the American Political Science Association, Atlanta, GA, September 2-5, 1999.
- Gleditsch Nils Petter, Hegre Håvard, Strand Håvard, "Democracy and civil war", In: *Handbook of War Studies III: The Intrastate Dimension* (Eds: Cunningham David, Midlarsky Manus), 2009, pp. 155-192.
- Gleditsch Nils Petter, Wallenstein Peter, Eriksson Mikael, Sollenberg Margareta, Strand Håvard, "Armed conflict 1946-2001: A new dataset", *Journal of Peace Research*, SAGE Publications, Thousand Oaks, Vol. 39, No. 5, 2002, pp. 615-637.
- Goldstone Jack et al, "A global model for forecasting political instability" *American Journal of Political Science*, Blackwell Publishing, Malden MA, Vol. 54, No. 1, 2010, pp. 190-208.
- Hegre Håvard, "Democracy and armed conflict", *Journal of Peace Research*, SAGE Publications, Thousand Oaks, Vol. 51, No. 2, 2014, pp. 159-172.
- Hegre Håvard, *Disentangling democracy and development as determinants of armed conflict*, Working Paper no. 24637, World Bank, Washington DC, 2003.
- Hegre Håvard, Ellingsen Tanja, Gates Scott, Gleditsch Nils Petter, "Toward a democratic civil peace? Democracy, political change, and civil war, 1816-1992" *American Political Science Association*. Vol. 95., No. 1., 2001, Cambridge University Press, Cambridge, pp. 33-48.
- Kalyvas Stathis, *The Logic of Violence in Civil War*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006.
- Krain Matthew, Myers Marissa Edson, "Democracy and civil war: A note on the democratic peace proposition", *International Interactions*, Taylor and Frances Group, Abingdon, Vol. 23, No. 1, 1997, pp. 109-118.
- Mansfield Edward, Snyder Jack, "Democratization and the danger of war", *International Security*, MIT Press, Cambridge, Vol. 20, No. 1, 1995, pp. 5-38.
- Mansfield Edward, Snyder Jack, *Electing to Fight: Why Emerging Democracies Go to War*. MIT Press Cambridge, 2005.

- Maoz Zeev, Abdolali Nasrin, "Regime types and international conflict, 1816-1976", *Journal of Conflict Resolution*, SAGE Publications, Thousand Oaks, Vol. 33, No. 1, 1989, pp. 3-35.
- Marshall Monty et al, "Polity IV, 1800-1999: Comments on Munck and Verkuilen", *Comparative Political Studies*, SAGE Publications, Thousand Oaks, Vol. 35, No. 1, 2002, pp. 40-45.
- Munck Gerardo, Verkuilen Jay, "Conceptualizing and measuring democracy: Evaluating alternative indices", *Comparative political studies*, SAGE Publications, Thousand Oaks, Vol. 35, No.1, 2002, pp. 5-34.
- Pavlović Vukašin, „Parlamentarizam i demokratija“, у зборнику: *Dileme i izazovi parlamentarizma*, (приредили: Pavlović Vukašin, Orlović Slaviša), Konrad Adenauer Stiftung, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2007, str. 73-104.
- Reynal-Querol Marta, "Political systems, stability and civil wars", *Defense and Peace Economics* Taylor & Francis, Philadelphia, Vol. 13, No. 6., 2002, pp. 465–483.
- Reynal-Querol Marta, "Does democracy preempt civil wars?", *European Journal of Political Economy*, Elsevier, Amsterdam, Vol. 21, No. 2, 2005, pp. 445-465.
- Rummel Rudolf, *Understanding Conflict and War, Volume 4: War, Power, Peace*. SAGE Publications, Beverly Hills, 1979.
- Schmitter Philippe, Karl Terry Lynn, "What democracy is... and is not", *Journal of democracy*, John Hopkins University Press, Baltimore, Vol. 2, No. 3, 1991, pp. 75-88.
- Singer David, Small Melvin, *Correlates of War Project: International and Civil War Data, 1816–1992.*, The University of Michigan, Ann Arbor, 1994.
- Stewart Frances, *Horizontal Inequalities and Conflict*, Palgrave Macmillan, New York., 2008.
- Stewart Frances, *Horizontal Inequalities: A Neglected Dimension of Development*, Working Paper No 81, Queen Elizabeth House, Oxford, 2002.
- Vreeland James, "The effect of political regime on civil war: Unpacking anocracy", *Journal of conflict Resolution*, SAGE Publications, Thousand Oaks, Vol. 52, No. 3, 2008, pp. 401-425.

Ana Parausic, Nenad Stekic

NATURE OF POLITICAL REGIME AS A CIVIL WAR OUTBREAK RISK FACTOR

Resume

This article aimed at reviewing the most notable academic debates over the correlation between the type of political regime and the possibility of civil wars outbreak. The main method which authors used was literature review.

The first part of article provided a review over the most used explanations of civil war. Also, some determinants of type of political regime were described. In this context, authors indicated the Polity IV dataset for measuring the level of democracies. In order to imply the results of the most prominent academic empirical research, authors presented various comparative empirical studies with predominantly quantitative research design.

The authors provided the most common definitions of types of political regimes (democracies and autocracies), as well as anocracies as a combination of both democratic and autocratic regimes. Among the academic authors, there is a consensus over the issue of empirical evidence between the correlation between the type of political regime and the possibility of civil war outbreak. The causes of civil war are various, but the authors have agreed with claim that the one of the most important is the type of political regime.

Most of the studies indicate that the highest possibility of civil war outbreak occurs in an anocracy. The democratic regime is defined as the least convenient for civil war outbreak, since the system is equitable and not many people are affected by the bad political and economic outcomes. The empirical evidences provide anocracy as the most convenient for the civil war outbreak.

By applying research strategy case studies, as well as combination of qualitative and quantitative methods and techniques in future research, it is possible to gain in-depth insights on the nature of the connection between the type of political regime and civil war. The choice of an adequate instrument for measuring both level of democracy and the internal conflicts, is very important. Researchers are encouraged to familiarize themselves with the advantages and disadvantages of all analytical frameworks and that their individual choices should be based on a cautious assessment of their adequacy in each particular research study.

Keywords: civil war, political regime, democracy, autocracy, anocracy, Polity IV.

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

245

Душан Достанић

КАКО БИТИ КОНЗЕРВАТИВАЦ

255

Милена Пешић

ЦИВИЛИЗАЦИЈА - ШЕСТ УБИСТВЕНИХ
АПЛИКАЦИЈА ЗА МОЋ ЗАПАДА

*Душан Достанић**

Институт за политичке студије, Београд

КАКО БИТИ КОНЗЕРВАТИВАЦ

Приказ књиге: Roger Scruton, *How to be a Conservative*, Bloomsbury Continuum, London, 2014, 256 стр.

Роџер Скрутон представља једног од најважнијих живих британских филозофа и једног од малобројних интелектуалаца чији се глас слуша са пажњом. Аутор је преко тридесет књига из области политичке филозофије, етике, религије и естетике (од којих је само једна преведена на српски језик), писац две опере, бивши професор универзитета, публициста и можда најзначајнији

* Истраживач сарадник

представник традиционалног конзервативизма. Због заслуга на пољу филозофије, подучавања и јавног образовања Скрутон од прошле године носи титулу сера. Његов глас се не слуша само у Британији и Америци, него и у источној Европи, пре свега у Мађарској и Чешкој, где је још у време комунизма више пута држао предавања, учествујући на тај начин у изградњи чешке алтернативне јавности. За разлику од суседства, у Србији нема много људи који су чули за Скрутона и обраћају пажњу на оно што говори. Тако су наши новинари и самозвани експерти, тврђу да Британија неће изаћи из Европске уније заснивали на броју бугарских конобара у Лондону или прогнозама Унији наклоњених новинара. Да се неко од њих потрудио да прочита ову Скрутонову књигу, коју је *Сандеј тајмс* не без разлога прогласио књигом године међу политичким књигама, можда би сачували нешто од свог кредибилитета. Овако, превагу су однеле површне опсервације блогера и гласноговорника естаблишмента. Ни након Брежита није било воље да се аргументација заговорника изласка из Уније озбиљно узме у разматрање, него је цела ствар отписана тиме што је речено да је победила „паланка“. Тако је још једном доказано да се највише треба чувати људи једне књиге.

Међутим, основна тема Скрутонове књиге није Брежит. Наиме, *Како бити конзервативац* појавила се на тржишту две године пре референдума. Оно чиме се Скрутон бави је конзервативизам, односно енглески конзервативизам који везује за традицију *Habeas corpus*-а и *common law*-а. Он је дубоко уверен да је британски начин живота, њихово схватање правде и владавине права, надређености правног поретка заповестима религије, парламентарна демократија, отворена и истраживачка култура у школама и универзитетима, слобода речи, лични добротворни рад, јавни дух, снажно грађанско друштво, те национална држава која функционише од доле на горе, угрожена од стране модерне државе и транснационалне бирократије која настоји да све уреди и диригује из једног центра, дакле од врха према дну. Све побројане традиционалне институције су угрожене или, у бољем случају, узете здраво за готово, а конзервативизам је само рационалан одговор на многобројне претње. При томе, Скрутон стаје на пукој констатацији да је традиционални британски начин живота угрожен и доведен у питање. Са таквом дијагнозом могли би се, сасвим сигурно, сложити и многи његови противници, али би они различито вредновали те процесе. Међу-

тим, Скрутон све побројане институције сматра добрим, здравим, познатим и блиским. У крајњој линији, оне су и функционалне, али и крхке.¹⁾ У складу са традицијом конзервативног скептицизма, Скрутон тврди да је добро лакше уништити него створити, а да то посебно важи за ствари које су колективна имовина, као што су мир, слобода, закон, јавни дух... Зато је стално вођење рачуна о овим добрима просто неопходно. Заправо, Скрутон подсећа да људи стичу слободу тек посредством институција, јер без њих човек не постоји као свесни субјект. У том смислу, није тешко препознати хегелијанске корене Скрутонове позиције.

Полазећи од ове конкретне, наслеђене традиције, тема Скрутонове књиге није разрада неке свеобухватне, безнадежно апстрактне и свуда важеће конзервативне доктрине, него одговор на питање како очувати конкретну, британску традицију у XXI столећу. При томе је аутору, наравно, јасно да у људским стварима не постоји ствар која није подложна промени и трансформацији, те би у складу с тим било сулудо очекивати да би се садашњи тренутак могао заледити у вечности, а још луђе веровати да је могућ повратак у неки тренутак у прошлости. Ипак, чињеница да су људске ствари пролазне, Скрутона не доводи у очајање нити он одатле изводи закључак о узалудности конзервативног пројекта. Напротив. У једном другом чланку, објављеном у *Гардијану* 2014, он експлицитно каже да конзервативац није реакционар. У складу са берковском традицијом Скрутон жели да мења, али не ради промене или некакве идеологије о наводном прогресу. Он жели да мења како би очувао и одржао континуитет. Оно што жели да очува и пренесе то је британско наслеђе. Тиме је књига о конзервативизму истовремено и књига о идентитету, односно о првом лицу множине. Без заједнице и једног саморазумљивог „ми“, без базичног консензуса и поверења унутар заједнице сама од себе отпадају и сва друга политичка питања. У том смислу, Скрутон настоји да покаже да континуитет

1) Према Скрутону нема никакве сумње да је за успешно функционисање демократије институција избора мање битна. Оно што је од одлучујуће важности су традиционалне, дуготрајне институције, култура поверења и јавни дух који чине да изабрани политичари буду одговорни. Према томе, рушење и подривање традиционалног институционалног оквира у име веће демократије, веће једнакости или веће слободе заправо није ништа друго него подривање саме демократије. У том смислу Скрутон иде и даље па каже да читава европска цивилизација зависи од опстанка националних граница и националне државе, те да је Европска унија која је намерила да избрише националне границе сама највећа претња демократији. Сама Унија створила је класу политичара који више никоме не одговарају.

и промена, традиција и еволуција нису међусобно супротстављене, него се међусобно претпостављају.

Да би испунио задатак који је себи поставио, аутор улази у полемику са својим противницима, при чему није у питању фронтални напад који циља на потпуно неутралисање непријатеља и његове позиције. Напротив, Скрутон је много суптилнији и нијансиранији у свом приступу. У том смислу, његов конзервативизам одговара ономе што је Ноел О'Саливен означио као „ограничени стил политике“. Скрутонова политика подразумева преговоре и компромисе међу различитим групама у друштву, чији се интереси међусобно разликују. У том смислу њему је страна свака утопијска визија будућег раја на земљи који ће се остварити чим људи прихвате ову или ону доктрину.²⁾ Тако полазећи од свог конзервативног, традиционалног становишта он настоји да у непријатељским позицијама разлучи оно што је вредно, примерено околностима и компатибилно са британским начином живота, од онога што види као претњу и опасност за британско друштво. Тиме су Скрутонова књига и његово разумевање конзервативизма значајно удаљени од оног шупљег, а толико популарног схватања по коме су конзервативци, есенцијално, бранитељи *statusa quo*. Скрутон не мисли да је тренутно стање добро, нити да је пожељно. Напротив, када би ствари биле у најбољем реду, он не би морао да пише ову књигу. Није поента у томе да се сачувају постојеће неправде, али ни у томе да се руши капитализам у име универзалне, апстрактне правде. Поента је у томе да се сачувају грађанско друштво и аутономне институције како би се људи обезбедили од било ког облика злоупотребе моћи, или како је писао у свом чланку из *Гардијана*, није реч ни о похлепи ни о очувању моћи и привилегија,³⁾ него о одбрани једног начина живота. Дакле, за разлику од онога у чега последњих година жели да нас убеди Мануел Бекштајн, конзервативизам не

2) „Посао конзервативизма није да исправља људску природу или да је обликује у складу са некаквим концепцијама о идеалном рационалном бирачу. Он покушава да разуме како друштва функционишу и да направи простор потребан за њихово успешно деловање“ (119).

3) Скрутон показује осећај за социјално питање. Као и други конзервативци пре њега, на пример Лоренц фон Штајн, и Скрутон је забринут за друштвену покретљивост и жели да избегне „замку сиромаштва“ (poverty trap). Међутим, његово решење разликује се од социјалистичког утолико што је он свестан постојања и „замке социјалне помоћи“ (welfare trap). Од социјалиста Скрутон се разликује и по томе што сматра да се сиромашнима не помаже тиме што се њихов бес окреће према богатима и што их се позива на освету, него тако што им се отварају врата друштвеног напретка. У том смислу, Скрутон у извесној мери остаје близак линији социјалног конзервативизма какав налазимо код Штајна или Дизраелија.

брани нешто ради саме одбране или због свог страха од промене као такве. Очување није апстрактни принцип који је вредан по себи. Оно што је битно је очување конкретног, свог, присног и драгог британског наслеђа. Још једном, важно је нагласити да је то наслеђе плод дугог, еволутивног, органског развоја и историје. Оно није ни конструисано, нити плански наметнуто из једног центра. Све институције које би Скрутон да чува настале су одоздо, спонтано из слободне интеракције међу људима.

Скрутонова књига која је пред нама представља заправо покушај одговора на питање шта значи бити конзервативац у XXI веку, пре свега у оквиру енглеског говорног подручја. Шта значи бити конзервативац у времену које је овом начину мишљења (још код Карла Манхајма конзервативизам је представљао пре свега стил мишљења) сасвим ненаклоњено, и када се конзервативне позиције грубо изједначавају са расизмом или сексизмом? Како можемо очувати културу, религију, институције и начин живота наших предака од деструктивног јуриша левог либерализма, а да се при томе не западне у сентиментализам и носталгију? Скрутон наравно врло добро зна да многи конзервативци своју поруку преносе кроз тугу и ламентирање над прошлим временима и покушава да се од тога дистанцира, наравно у мери у којој је то могуће. Ипак, с времена на време и код Скрутона избија носталгија за Енглеском његове младости посебно у поглављу које се бави екологијом. Са друге стране, захваљујући тежњи да уочи истину и у противничким позицијама Скрутон у свом конзервативизму не скреће у меандре борбеног, радикалнијег конзервативизма, еволијанског традиционализма, нити у рукавце конзервативне револуције. Он не мисли на потпуни обрачун са противником, коме се не може признати ништа добро и који се мора потпуно угушити да би традиција преживела. Једноставно речено, Скрутон мисли да ствари ипак нису отишле предалеко и да још има простора за успостављање здравог консензуса. Не ради се дакле о ономе што је изгубљено, него о ономе што се задржало и о томе како га очувати. Тачније, реч је о томе да се спасе оно што се спасити може. Тај задатак и онај неопходни консензус наравно могу обезбедити једино конзервативци, и то не захваљујући томе што поседују некакву магичну формулу, спасоносне и никада до сада примењене доктрине, него зато што су у савезу са традицијом и повешћу. Дакле, конзервативизам је одговор

на претње традицији који разуме појаву нових реалитета и који је, према Скрутону, рационалнији од других одговора.

Овај свој начелни став Скрутон илуструје на примеру свог оца Џека. Наиме, Џек Скрутон је био социјалиста, синдикалиста и члан лабуристичке партије, али и борац за очување старе Енглеске и посебно енглеске унутрашњости, пред навалом модернизације. На очевом примеру Роџер илуструје своју тврдњу да су сви људи конзервативци у оним стварима које воле и познају. Џек Скрутон је волео енглеско село и стару традиционалну Енглеску и у том погледу представљао је конзервативца.

Ипак, није довољно рећи да су традиција и британски начин живота угрожени. Потребно је казати и ко или шта их угрожава и одакле долазе претње. У крајњој линији, Британија није нападнута нити окупирана од неке стране силе. Скрутон у том смислу нема дилеме. Традиционалне вредности угрожава идеолошка хегемонија левих либерала, њихових апстракција и планова, те спремност да се у име некаквих магловитих идеја и начела уништи конкретно, стварно и постојеће добро. Мање или више, сличне примедбе представљају стандардно место европских конзервативаца још од Мезера и Берка. Међутим, ова идеолошка хегемонија левих либерала данас се изражава на нове и другачије начине – нови друштвени покрети, нови модели индустријске производње и нове политичке аспирације прете да униште и дестабилизују обичаје, институције и начин живота од којих људи, на овај или на онај начин, зависе. У том смислу, аутор стално упућује на опрез и суздржаност када су у питању свеобухватни пројекти и њихова обећања. Једноставно речено, нека филозофија може бити стара и досадна, али истинита, док са друге стране може бити интелектуално изазовна и занимљива, али погрешна. Такође, стари конзервативци нису морали да се боре против Европске уније и њене бирократије, као ни против исламског екстремизма унутар својих земаља.

Скрутон испитује шта је истинито, а шта је погрешно у национализму, социјализму, капитализму, либерализму, мултикултурализму, екологизму, интернационализму, те и у самом конзервативизму. Свакој од ових тема посвећено је посебно поглавље у коме Скрутон кроз сучељавање са супарничким аргументима изводи своју позицију. Реч је о јасно и гласно изреченим становиштима, па је читаоцу након сваког поглавља јасно шта Скрутон заступа и зашто, односно због чега сматра да су другачији одговори на та

питања погрешни. Ипак, као што је речено, Скрутон не одбацује ни једно становиште у потпуности. Ако национализам може бити опасан, он је потенцијално опасан као и свака друга идеологија, док је идеја нације и националне државе вредна и нужна за демократију. Исто важи и за либерализам и учење о људским правима. Такође, однос између социјализма и капитализма није за Скрутона одговор на једно или – или, него пре свега питање мере. Побројана поглавља представљају носећи део књиге. Пре тога, Скрутон је у уводном поглављу кратко скицирао свој развојни пут и како се нашао на конзервативној страни. Заправо, сва поглавља су делимично зачињена примерима из Скрутоновог живота, чиме се појачава дојам о конзервативизму који није само апстрактна идеологија, него жива и конкретна мисао.

Три последња поглавља не спадају у домен емпиријског конзервативизма, него у оно што он назива метафизичким конзервативизмом, где аутор приступа дубљем разматрању конзервативних вредности. Истини за вољу, по овом питању Скрутон ипак у питања конзервативне метафизике не залази онолико дубоко и обухватно као што је то био случај са, на пример, приступом Расела Кирка. Рекапитулирајући своје аргументе из предходних поглавља, Скрутон закључује да држава, како је он види, треба да има већу улогу него што то сматрају класични либерали, а мању од оне коју предвиђају социјалисти. Њен циљ је да штити грађанско друштво како према споља, тако и од унутрашњих нереда. У сваком случају, она није само „ноћни чувар“, али ни универзални давалац, регулатор и дистрибутер. Ипак, Скрутон очување институција и начина живота не очекује од државе, политичара и политичког програма. Наше вредности не настају и не преносе се преко државе и економије, него у сферама вредности, као што су религија, породица, пријатељство, култура лепоте, те на послетку образовање. Реч је, дакле, о старој конзервативној скепси према политици и економији. У том смислу, Скрутон настоји да покаже да је конзервативизам ипак више од политичког или економског програма, те у том смислу расправља о односу конзервативаца спрема религије, породице, културе и, што му је посебно важно, уметности, супротстављајући се по свим овим питањима преовлађујућем материјализму, егалитаризму, конзумеризму и моралном релативизму. Њега плаши друштво у коме нема ни љубави, ни среће него се све своди на забаву. Скрутон верује да конзервативци ипак на крају крајева, бране и

одређен морални поредак, односно просторе вредности у којима нема места за формулу „free-for-all“. У том смислу, аутор посебну пажњу посвећује питању односа између религије и јавне сфере настојећи да усклади схватање по коме је религија основа заједнице и утехе у приватном животу, са њеном церемонијалном улогом у животу државе која је заснована на секуларним принципима, укључујући ту и верску слободу. Реч је, дакле, о Скрутоновом настојању да очува домен светог, чак и онда када се не верује у његов трансцендентални извор. У традицији британског конзервативизма он жели да очува утицај религије у јавној сфери, а да при томе државу не претвори у теократију.

Такође, Скрутон настоји да постави чврст конзервативни фронт према модерном економизму, материјализму и редуковању човека на *homo oeconomicus*-а. Он подвлачи да се читав људски живот не може свести на математичке формуле иза којих стоји само интерес. Штавише, у животу постоје многи циљеви чије испуњење не зависи од економије. У том смислу он победу економије над политиком држи за опасну и суштински дехуманизујућу. У овој доминацији економије Скрутон види један од кључних недостатака Европске уније и њених бранитеља. Економски експерти никако не схватају да *oikonomia* без *oikos*-а престаје да буде практична наука и постаје идеологија. Једноставно речено, питање Брегзита није било економско, него идентитетско питање. Не питање дохотка, него интегритета, суверенитета и слободе.

За разлику од великог броја других књига о конзервативизму, Скрутон не покушава да понуди историју идеје, нити да нам прикаже идеје најважнијих конзервативних мислилаца. Његов приступ је другачији и он покушава да у сажетом облику пружи приказ конзервативних позиција по одређеном броју питања, пишући са становишта самосвесног енглеског конзервативца. Његова књига намењена је, пре свега, англо-америчком свету. Сасвим логично, специфично британско искуство оставило је снажан печат на Скрутоновој мисли. У томе лежи и битна разлика између Скрутона и неких континенталних конзервативаца. Наиме, док Ридигер Зафрански или Карлхајнц Вајсман отворено говоре о декаденцији данашњег Запада, Скрутон ипак није толико оштар. Чак и ако је Европа у релативно лошем стању, он верује да се Британија још држи, а после Брегзита додатно је учвршћен у своме уверењу. Са друге стране, европски, па чак и амерички конзервативци показу-

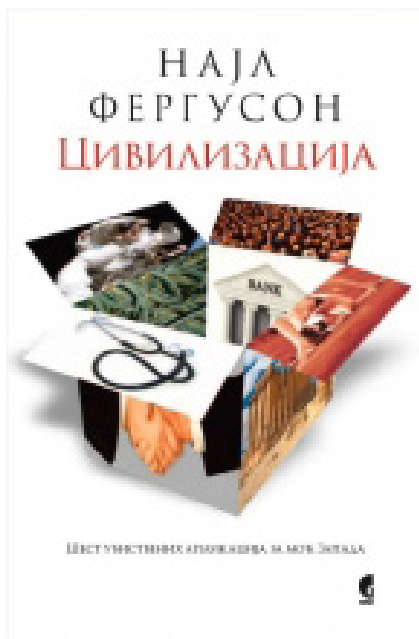
ју много више симпатија за Русију и Путина него што је случај са Скрутоном, који је склонији да у Русима види претњу него савезника. Самим тим, Скрутон са више симпатија посматра Америку, тако да код њега нема оних антиамеричких тонова који се понекад чују на континенту. Такође, као Британац, Скрутон је мање склон наглашавању религијске основе конзервативизма. За разлику од католичких конзервативаца (Фридрих Ромиг) Скрутон, иако хришћанин, своје аргументе не изводи из безвремених учења цркве, него из (секуларизоване) филозофије. Такође, специфично британско искуство држи његов конзервативизам чврсто везаним за националну државу и удаљава га од традиције царства континенталног конзервативизма (Ерих фон Кинелт-Ледин). За разлику од Ледина, који никако није успео да демократски принцип интегрише са својим аристократизмом, Скрутон нема намеру да ратује против демократије, напротив, он жели да је очува. Везаност за британску традицију, за коју верује да успешно уједињује конзервативну политику и личну слободу, чини да Скрутон показује много више сензибилитета према либералним аргументима (посебно Хајековим), него што је то случај на пример код Армина Молера.

У сваком случају, за Скрутона се са правом може рећи да је најважнији живи британски конзервативац и достојан настављач берковске традиције, док је књига *Како бити конзервативац* драгоцен цена како самим конзервативцима тако и њиховим противницима.

Милена Пешић*

Институт за политичке студије, Београд

ЦИВИЛИЗАЦИЈА - ШЕСТ УБИСТВЕНИХ АПЛИКАЦИЈА ЗА МОЋ ЗАПАДА

Приказ књиге: Најл Фергусон, *Цивилизација*, Службени гласник, 2013, 446 стр.

Цивилизација, Најла Фергусона у преводу Невене Мрђеновић, представља импресивну историографску студију западноевропске цивилизације. Полазећи од питања шта је то што је овој

цивилизацији омогућило да последњих пет векова завлада остатком света, историчар – кога Тајмс сматра најбриљантнијим у својој генерацији – пружио је на 436 страница одговор у чему се тачно састојала надмоћ Запада. Сложеност Фергусоновог аналитичног одговора налагала је мултидисциплинарни приступ у проучавању, што за аутора оваквог формата није представљало проблем. У његовом историографском калейдоскопу савршено су се сложиле појединости политичке, војне, економске, културне, интелектуалне и међународне историје, смештене у велики распон времена и простора.

Садржај комплексног Фергусоновог одговора на питање о претпоставкама, разлозима и начинима доминације Западне цивилизације над осталим тематски је подељен на шест целина, према шест „убиствених“ апликација које су је, по аутору, омогућиле. То су: конкуренција, наука, имовинска права, медицина, потрошачко друштво и радна етика. Конкуренција, која подразумева децентрализацију, како политичког тако и економског живота, представљала је по Фергусону „лансиру рампу“ за националне државе и капитализам. Наука, као начин проучавања, разумевања и мењања света природе, пружила је Западу значајну војну надмоћ у односу на остатак света. Имовинска права, као саставни део оптималног система друштвеног и политичког поретка, заснованог на правима приватне својине и представништву у изабраним законодавним телима, омогућила су заштиту приватне својине и мирно решавање сукоба међу власницима имовине. Медицина је као грана науке значајно допринела побољшању здравља и продужењу животног века, како у западњачким друштвима тако и у њиховим колонијама. Потрошачко друштво, као „начин материјалног живљења“ (37) у којем производња и куповина робе широке потрошње има централну економску улогу, била је претпоставка индустријске револуције. Коначно, радна етика, како је Фергусон схвата као „морални оквир и начин деловања који могу да се изведу (између осталог) из протестантског хришћанства“ (37), својеврсног „лепка“ за динамично и потенцијално нестабилно друштво, учинила је западњаке способним да споје екстензивнији и интензивнији рад са вишим стопама штедње, што је омогућило постојану акумулацију капитала.

Наведене тематске целине представљају само најопштије оквире Фергусонове аргументације о петовековној надмоћи Запа-

да. Садржај књиге чини једна велика, хронолошки организована прича о историји света, у којој је доминација Запада појава коју аутор непрестано објашњава. Стога књига садржи мноштво мањих прича, „микроисторија“ посредством којих се, компаративним погледом на западну и источњачке цивилизације, као и на интеракцију цивилизација једних са другима, трага за одговором на централно питање у њој.

Полазећи од институција као кључних разлика међу цивилизацијама у периоду између 15. и 16. века, Фергусон је дао генезу развоја западне премоћи, као и источњачке стагнације. Приказујући супериорну Кину из доба династије Минг и Османску империју на врхунцима моћи када је у два наврата опседала Беч, аутор је показао како су историјске околности, географске и културне разлике утицале на формирање кључних институционалних разлика међу цивилизацијама, а ове пак на динамику њиховог развоја, односно стагнације.

Непрестани сукоби међу водећим западноевропским државама (Енглеска, Француска, Пруска, Шпанија) ма колико били разорни имали су за последицу три кључне користи. Међусобни ратови подстицали су иновације у војној технологији, мотивисали зарађене државе да постају успешније у прикупљању прихода (методама владиног позајмљивања) и изнад свега онемогућавали било којег европског монарха да постане довољно јак и забрани поморска истраживања. Напротив, сви европски владари охрабривали су трговину, освајања и колонизацију. Дух такмичења одликовао је не само односе међу државама већ и динамику живота у њима. Градови који су често имали самосталну управу такође су били у конкуренцији за моћ, како с круном тако и међусобно. Ово вишеслојно такмичење било је подстицај развоја, напредовања технологије и поморске трговине.

Насупрот западноевропским државама, Кину нису одликовали ни трговачки апетити ни конкурентски друштвени односи и сукоби. Најједноставнији разлог за то Фергусон види у географским одликама Кине која је имала три велике реке које су све текле са запада на исток. Такав положај олакшавао је монголске пљачкашке походе, те је Кини јединство било преко потребно. Насупрот томе, Европу је одликовало мноштво река које теку у различитим правцима, а осим тога и планински венци, попут Алпа и Пирине-

ја, као и бројне густе шуме и мочваре, те је било мање потребе за јединством.

Кинеска цивилизација је, супериорна још давно пре периода Минг, имала претензије да овлада светом путем технолошких иновација. Штампарска преса, као и први механички сат измишљени су у Кини у 11. веку. Много пре тога у Кини су изумљени ротерхемски плуг, сејалица, висока пећ. Кинези су први направили револуцију у производњи текстила, а свој најчувенији проналазак барут користили су за производњу копнених и подморских мина, ракета и ђулади. Кинеска флота била је веома моћна, а имали су и производе за којима су жудели трговци у Индијском океану (порцулан, свила, бисери, драго камење, слоновача, мошус, бибер).

Након смрти цара Јунглеа 1424. забрањена су, међутим, сва океанска путовања, упркос томе што су бродови кинеске флоте остварили велики успех, стигавши до источне обале Африке. Ова забрана означила је затварање Кине и за трговину и за прекоокеанска истраживања. Затварање у себе тако сложеног и густо насељеног друштва попут Кине било је фатално. То се очитовало након слома система династије Минг, који је створио висок ниво равнотеже, а након чијег су урушавања рат и епидемије смањиле број становника у Кини за 35-40 процената. Импресиван споља а крхак изнутра, овај статични друштвени поредак, који је дословно престао да се иновира, постао је замка која се затворила чим се било шта у њему пореметило.

Слична судбина задесила је и Јапан после 1640. године у време шогуната Токугава и политике строгог издвајања. Насупрот источњачком затварању, трансатланска трговина донела је Енглеској нове намирнице попут кромпира и шећера, бакалара и харинге. Колонизација је омогућила иселјавање вишка становника, што је довело до раста продуктивности, прихода, побољшање исхране и чак раст Енглеза у висину. Кинеско и јапанско окретање од спољне трговине ка интензивирању производње пиринча резултирало је тиме да са растом броја становника приход опада, као и квалитет исхране, висина људи и продуктивност.

Полазећи од аргументације тезе да Запад дугује средњовековном муслиманском свету и очување класичног знања и рађање новог знања из области картографије, медицине и филозофије, математике и оптике, Фергусон је показао какве је далекосежне последице по Османско царство имало његово искључивање из

токова даљег научног напретка. Реформација и револуционарна улога штампарске пресе биле су кључне иновације које су претходиле индустријској револуцији. Штампa је осим Лутеровог учења брзо ширила и друга учења. До 1500. године у штампa се појавило више од хиљаду дела из области науке и математике, медицине. Интелектуалне иновације биле су бројне (Хуков микроскоп и микрографија као манифест новог емпиризма; Њутнова и Лајбница ексperimentисања у утврђивању математичких односа; Декартово и Спинозино одбацивање традиционалне теорије о перцепцији и разуму) и оне су омогућиле рођење модерне анатомије, астрономије, биологије, хемије, геологије, геометрије, математике, механике и физике.

До половине 17. века, како истиче Фергусон, штампарска преса и све поузданија поштанска служба удружиле су се да створе изванредну мрежу која је била моћнија од било чега другог што је постигла заједница зналаца Европе. Крај 17. века било је време убрзаних напредака у две кључне области – природној филозофији и политичкој теорији, што је резултирало дубинским променама у начину на који је западњачки ум перципирао природу и власт (Њутн објављује своје „Принципе“, Лок „Другу расправу о влади“).

Османлијско царство остало је затворено за све ове интелектуалне напретке. Разлог томе био је неограничен суверенитет који је религија имала у муслиманском друштву. Она је била узрок одупирању муслиманског света према новим научним открићима, штампa и истраживањима. Тако је, након свега пет година од изградње Такијудинове опсерваторије султан наредио њено рушење. За то време су у Европи хришћанске цркве попуштале у строгости према слободи истраживања, штавише наука и власт улазиле су у партнерство. Растућа војна надмоћ Запада била је заснована на побољшањима у примени науке о ратовању и рационалности у управљању друштвом.

Међу бројним структурним проблемима који су узроковали опадање Османског царства Фергусон је издвојио фискалну и монетарну кризу, велике трошкове султановог двора и јаничара, религијски сукоб између ортодоксних свештеника и суфи мистичара, корупцију која је резултирала негативном селекцијом припадника османске бирократије и, као један од најважнијих, опадање квалитета самих султана. Посредством контрастног приказа двају типо-

ва владара – источњачког султана и европског монарха, оличеног у фигури Фридриха Великог, Фергусон је осликао и културолошке и политичке и војне разлике између источне цивилизације на заласку и западне која је освајала примат.

Прича о колонизацији Америке, Фергусону је у књизи послужила да развије своје аргументе о праву приватне својине, развоју медицине и потрошњи као „убиственим“ апликацијама за моћ Запада. Приказом разлике између шпанске колонизације Јужне Америке и енглеске колонизације Северне Америке аутор је желео да покаже колико карактер друштва/цивилизације, као и његов развој зависе од институција. Под институцијама Фергусон подразумева правила, законе и установе које усмеравају понашање људи.

Овде је реч пре свега о владавини закона, односно неповрединости индивидуалне слободе и безбедности права на личну имовину, обезбеђену представничком, уставном влашћу. То је по аутору био пресудни разлог због којег је британска колонизација произвела боље економске резултате него шпанска. Разлика у колонизованим поднебљима севера и југа Америке, као и друге разлике двеју колонизација неупоредиво су мање значајне у односу на институционалну..

Причајући причу о настајању Новог света, Фергусон је показао изузетан приповедачки дар, употпуњен историчарским смислом за хронологију и повезивања која откривају наличје појава, осликавајући и бруталност једног света који је настајао уништавањем других, али и ентузијазам који му је удахнула нада у бољи живот. Застрашујућу безочност поретка који је постајао захваљујући мукотрпном робовском раду донекле ублажава прича којом се аргументује теза о развоју медицине као једној од шест кључних претпоставки превласти Запада. Ту се, међутим, у контексту приказа колонизације Африке, уз цивилизацијске тековине вакцинасања и искорењивања разних заразних болести сусрећемо и са наличјем развоја науке, еугеником. Реч је псеудонаучним основама расизма, које су утемељивале расну сегрегацију а које су нацисти повезали са идејом „расне хигијене“, развијајући монструозна генетска истраживања на људима и начине уништавања припадника „инфериорних“ раса.

Поглавље посвећено потрошњи, које следи након тешких поглавља испуњених приказом свирепих наличја цивилизације, доноси неку врсту олакшања читаоцу. Један од разлога је можда и тај

што само потрошачко друштво одликује његова наизглед неодољива привлачност, како истиче аутор. Интересантнији од приче о „индустријској еволуцији“ коју је отпочела Енглеска унапређивањем текстилне производње и развоју потрошачког друштва свакако су пасажери посвећени илустрацији ауторове тезе да је подражавање стила западног одевања много више од одеће. Реч је свакако о присвајању не само дела идентитета, већ и целокупне популарне културе која се шири посредством музике, филмова, реклама за освежавајућа пића и брзу храну. Ова популарна култура садржи својеврсну поруку о слободи, праву човека да се облачи, храни и забавља по својој вољи, без обзира на то што је тај лични избор сличан избору милиона других људи. У основи реч је комерцијализованој верзији демократије, јер се праве само они производи који се људима заиста допадају, и о капитализму, јер корпорације зарађују од продаје таквих производа.

Парадокс потрошачког друштва састоји се, по Фергусону, у томе што је овај економски систем, осмишљен да понуди бескрајан избор појединцу, завршио у хомогенизацији човечанства. Иронично интониране илустрације тезе о позападњачењу путем одеће одишу суптилним британским смислом за хумор. Прва је прича о јапанској револуцији у облачењу која је захватила империјалну елиту у време транзиционог Меиђи периода. Друга, цинично интонирана прича приказује шездесетосмаше европских престоница као френетичне противнике капитализма и америчког империјализма у Вијетнаму, обучене у тексас – амблемски продукт цивилизације против које су уморне. Уз тексас, бескопромисна младеж ужива и музици „Стоунса“ и „Битлса“ које је такође изродила америчка поп-култура, узвикујући претеће пароле упућене „трулом капитализму“.

Не треба, међутим, закључити да из овог поглавља одсуствују озбиљне полемике са бројним ауторима, што је одлика читаве књиге. Овде средишње место добија учење Маркса и Енгелса које је Фергусон извргао руглу, а употпунио причом о поимама за тексас фармеркама која је владала иза „гвоздене завесе“. У поглављу посвећеном радној етици Фергусон је представио темељно Веберово схватање везе између протестантске етике и духа капитализма, истичући примере успеха католичких предузетника у Француској и Белгији који се опиру ауторовој поставци. То га, међутим, није спречило да поглавље заврши закључком који је изашао из Вебе-

ровог шињела. „Протестантизам је учинио да Запад не само ради, већ и да штеди и да чита. Индустријска револуција је свакако била производ технолошких иновација и потрошње. Али она је такође захтевала повећавање интензитета и трајања рада, у комбинацији са акумулацијом капитала путем штедње и улагања.“ (285).

Закључно поглавље посвећено је питању опстанка западне цивилизације. Настојећи да покаже како се тај процес опадања и пропасти цивилизације развија у свету сложених друштвених и политичких структура, Фергусон се, након успостављања могуће паралела са пропашћу Рима, и осврта на познате теоретичаре циклуса цивилизације, попут Викоа, Шпенглера, Тојбија и других, враћа начелима историјског објашњења. Водећа теза Фергусонове књиге гласи да су цивилизације веома сложени системи, сачињени од огромног броја саставних делова, који су у међусобним односима и симетрично организовани. Како то аутор илуструје, њихова грађа више личи на термитњак у Намибији него на пирамиду Египта. Цивилизације функционишу негде између реда и нереди, на ивици хаоса. Овакви системи, иако могу да изгледају као да функционишу прилично стабилно, неко време, заправо се стално прилагођавају. Наизглед у равнотежи, цивилизације досежу тренутак када постају „критичне“. Мали поремећај може да покрене прелаз ка кризи.

Тумачећи ситуацију последње светске економске кризе, проблематичну фискалну политику Сједињених Држава и вртоглаво брзу индустријску револуцију у Кини, која је њену економију развила до тих размера да је данас постала главни финансијски поверилац Америке, Фергусон поставља питање о могућности источног преузимања цивилизацијског првенства. Аутор одбацује Хантингтонову тезу о томе да ће 21. век карактерисати „судар цивилизација“ у којем ће се Западу супротставити „кинески“ Исток и муслимански шири Средњи исток, а можда и православна цивилизација бивше Руске империје. Слабашни аргумент против Хантингтоновог модела је тај што се он до сада није остварио. Како аутор истиче, од краја хладног рата није било повећања броја ратова међу цивилизацијама (изузев њих девет уколико таквима сматрамо сукоб муслиманске и немуслиманске стране).

Фергусон завршава књигу без јаснијих одговора о судбини Западне цивилизације, задовољавајући се релативно оптимистичном и пригодном констатацијом да Западна цивилизација још увек

нуди људским друштвима најбољи могући скуп социјалних, економских и политичких институција, упркос бруталности империјализма и баналности потрошачког друштва. Питање није ли права претња то што смо изгубили веру у цивилизацију коју смо наследили од предака представља реторичку фигуру згодну да се њоме заврши књига у којој су изузетно успешно, свеобухватно и луцидно опсервирани разлози премоћи Западне цивилизације, а мало тога заиста речено о њеним перспективама.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

Редакција часописа *Политичка ревија* прихвата радове који су уређени на следећи начин.

Радови који нису усклађени са датим упутствима неће бити разматрани за објављивање у часопису.

За писање рада користити **ћирилично писмо**.

Текст писати у фонту Times New Roman, величина фонта **12**, са увученим пасусима и проредом **1,5** и маргинама **Normal 2,5 cm**.

Обим рада не сме бити већи од 36.000 карактера са размаком (приликом провере броја карактера користити: Review/Word Count/Character (with spaces) - активирати опцију *Include textboxes, footnotes and endnotes*).

Име и презиме аутора се пише на средини, малим словима – *Bold* и *Italic* (фонт 12).

Афилијација се пише испод имена аутора на средини, малим словима – *Italic* (фонт 12). Уколико је аутор запослен на факултету, након навођења факултета, наводи се и универзитет (нпр. *Факултет политичких наука, Универзитет у Београду*). Уколико је аутор запослен на институту, наводи се и град у коме се институт налази (нпр. *Институт за политичке студије, Београд*).

Наслов се пише на средини, великим словима – *Bold* (фонт 14). Фуснота поред наслова служи за навођење назива и броја пројекта у оквиру кога је чланак написан.

Сажетак се пише испод наслова на средини малим словима величина фонта 12. Испод тога пише се текст сажетка у обиму од 100 до 250 речи - фонт 12, *Justify*. Сажетак садржи предмет анализе, циљ рада, коришћене теоријско-методолошке приступе, резултате и закључке рада.

Кључне речи се пишу испод текста сажетка малим словима (фонт 12), и одвајају зарезом. Наводи се од 5 до 10 кључних речи.

Поднаслови се пишу на средини, великим словима - *Bold* (фонт 12) и нумеришу се арапским бројевима. Уколико поднаслов садржи више целина, оне се такође означавају арапским бројевима, и то: 1.1. – малим обичним словима *Bold* (фонт 12).

Начин цитирања:

Фусноте у форми напомена се дају на дну стране у којој се налази коментарисани део текста или навођене литературе. Фусноте уносити командом *Insert – Reference – Footnote*. Фусноте се пишу у фонту *Times New Roman*, величина слова **10**. Фусноте треба поравнати по левој и десној маргини, односно изабрати опцију *Justify*

Приликом навођења фуснота руководити се следећим упутствима:

- **приликом навођења монографије/књиге фуснота мора садржати:**
 - Име и презиме аутора, наслов рада курсивом (*Italic*), назив издавача, место, годину издања и број стране.
 - **Пример:** Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, Досије, Београд, 2006, стр. 54.
- **приликом навођења чланака из часописа:**
 - Име и презиме аутора, назив чланка под наводницима, назив часописа курсивом (*Italic*), назив издавача, место издавања, број, година излагања и број стране.
 - **Пример:** Миша Стојадиновић, „Од теорије социјалних конфликта до њихових решења“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 04/2009, стр. 67.
- **приликом навођења зборника радова/поглавља из књиге:**
 - Име и презиме аутора, назив рада под наводницима, назив зборника/поглавља курсивом (*Italic*), имена и презимена приређивача зборника у загради, назив издавача, место издања, година издања, број стране.
 - **Пример:** Дејана Вукчевић, „Србија и придруживање Европској унији“, у зборнику: *Србија – политички и институционални изазови* (приредили: Момчило Суботић, Живојин Ђурић), Институт за политичке студије, Београд, 2008, стр. 239.
- **приликом навођења извора са Интернета (не смеју прећи више од 10% коришћене литературе):**
 - Име и презиме аутора, наслов чланка курсивом (*Italic*), пуну интернет адресу и датум приступа.
 - **Пример:** Karen Devine, *Stretching the IR theoretical spectrum of debate on Irish neutrality: arguments and evidence in favor of a critical social constructivist framework of understanding*, Internet, http://doras.dcu.ie/609/1/int_pol_sci_29_4_2008.pdf, 05/03/2013
- **приликом навођења архивске грађе:**
 - мора да садржи назив институције у којој се грађа чува, фонд, фасциклу (уколико има), назив документа (ако нема назива документа одређује се тако да одговори на питања: ко? коме? шта?), место, датум.

- **Пример:** Архив Србије, МИД, К-Т, ф 2, р93/1894, Извештај Министарства иностраних дела о постављењу конзула, Београд, 19. април 1888.
- **приликом навођења прописа/закона:**
 - Пуним називом прописа/закона, курзивом гласило у коме је пропис објављен, број и година објављивања.
 - **Пример:** Закон о извршном поступку – ЗИП, *Службени гласник РС*, бр. 125/04.
- **приликом навођења публикација у новинама:**
 - Име и презиме аутора, назив чланка под наводницима, назив новине курзивом, датум објављивања
 - **Пример:** Слободан Кљакић, „Черчилов рат звезда против Хитлера“, *Политика*, 21. 12. 2004.
- **Код поновљеног цитирања истог извора узастопно на истој страни користити:**
 - Исто, број стране
 - **Пример:** Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, Досије, Београд, 2006, стр. 54. Исто, стр. 55
- **Код поновљеног цитирања истог извора уколико није узастопно и на истој страни користити:**
 - Име, презиме аутора, назив извора, нав.дело, број стране.
 - **Пример:** Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, Досије, Београд, 2006, стр. 54.

Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, нав. дело, стр. 54.

Код уноса табела и графикана користити:

Изнад табеле/графикана центрирано пише се Табела/Графикон, редни број, назив табеле, величина фонта 10.

Испод табеле/графикана пише се Извор: навести извор по правилима цитирања за фусноте, величина фонта 10.

Литература се наводи на исти начин као и у фуснотама, с тим што се прво наводи презиме, па име аутора. Литература је поређана по азбучном реду за изворе на ћириличном писму, који се први наводе, а затим по абecedном реду за изворе на латиници.

За чланке из часописа, зборника као и за поглавља у књигама потребно је навести од које до које стране је чланак или поглавље у зборнику/књизи.

Литература садржи само изворе који су наведени у фусно-тама.

Након литературе, латиничним писмом навести **име и презиме аутора** на средини - *Bold* (фонт 12), испод тога наслов рада на енглеском великим словима - *Bold* (фонт 14).

Резиме (Resume) се пише на средини, малим словима – *Bold* (фонт 12). Испод тога пише се текст резимеа на енглеском језику у обиму до **1/10** дужине чланка. Резиме садржи резултате и закључке истраживања до којих је аутор дошао у свом раду и то знатно шире него у сажетку.

Кључне речи (Keywords) се пишу малим словима (фонт 12) и одвајају зарезом.

Радови који се предају за објављивање морају да се заснивају на новијој литератури, посебно на изворима, тј. радовима који су објављени у научним часописима политиколошке тематике.

Рокови за достављање радова су: **1. фебруар, 1. мај, 1. август, 1. новембар.**

Аутори су у обавези да приликом слања радова доставе и изјаву да тај рад није раније објављиван, тј да рад није аутоплагијат или плагијат. Изјава може да се преузме на интернет презентацији часописа, www.spmbeograd.rs.

Текстове слати у електронском облику на адресу redakcija@politicarevija.rs

УПУТСТВО РЕЦЕНЗЕНТИМА

Улога рецензената је да доприносе очувању високог квалитета нашег часописа. Рецензије су анонимне у оба смера. Рок за рецензирање је седам дана од пријема рада. Садржај рецензије је поверљив, те се не сме откривати особама које нису у уредништву часописа. Уколико рецензент у било ком тренутку схвати да постоји било који вид конфликта интереса у вези са радом који треба да рецензира потребно је да о томе што пре обавести редакцију. **Приликом рецензије рукописа, рецензент треба да попуни рецензентски лист у прилогу.**

Име, презиме и звање аутора текста:

Назив рада:

Актуелност, друштвени и научни значај разматране теме:

У којој мери је аутор јасно назначио теоријски, методолошки приступ у раду:

Да ли је рад заснован на савременој и релевантној литератури, посебно у којој мери је аутор користио најновије резултате објављене у научним часописима и зборницима (посебно часописи и зборници из политикологије).

Научни и друштвени допринос рада. Општи коментар о квалитету рада:

Ваша сугестија аутору за побољшање квалитета рада, ако је потребно:

Молимо Вас да одаберете једну од препорука за категоризацију рада:

1. Оригинални научни рад
2. Прегледни рад
3. Научна критика, полемика и осврти

Молимо Вас да одаберете једну од препорука о публикавању овог рада:

1. Објавити без измена
2. Објавити уз мале измене
3. Након корекције, рад послати на нови круг рецензије
4. Одбити

Додатни коментари за уредника који се тичу етичких (плагијаризам, превара, итд.) или неких других аспеката рада, а који ће уреднику помоћи у доношењу коначне одлуке о даљем статусу рада.

Датум оцене рада

Име, презиме и научно звање рецензента:

СПИСАК РЕЦЕНЗЕНАТА РАДОВА ЗА ЧАСОПИСЕ

1. **Ала Кривец**
доцент, Белгородски државни национални истраживачки
универзитет, Белгород, Руска Федерација;
2. **Божидар Раичевић**
редовни професор Универзитета у Београду у пензији;
3. **Владан Петров**
редовни професор, Правни факултет, Универзитет у
Београду;
4. **Владимир Вулетић**
редовни професор, Филозофски факултет, Универзитет у
Београду;
5. **Владислав Сотировић**
Professor, Mykolas Romeris University, Faculty of Politics and
Management, Institute of Political Sciences, Литванија;
6. **Giordano Merlico**
Sapienza Universita di Roma, Италија;
7. **Данијела Гавриловић**
редовни професор, Филозофски факултет, Универзитет у
Нишу;
8. **Дарко Маринковић**
редовни професор, Висока струковна школа за
предузетништво, Београд
9. **Дејан Ђурђевић**
редовни професор, Правни факултет, Универзитет у
Београду;
10. **Драган Марковић**
научни саветник, Институт за политичке студије;
11. **Драгана Митровић**
редовни професор, Факултет политичких наука,
Универзитет у Београду;

- 12. Драгор Хибер**
редовни професор, Правни факултет, Универзитет у Београду;
- 13. Ђорђе Стојановић**
научни сарадник, Институт за политичке студије;
- 14. Eugen Stratiu**
редовни професор, Lucian Blaga Universitet of Sibiu, Румунија;
- 15. Ewa Bujwid-Kurek**
professor, Institute of Political Science and International Relations of the Jagiellonian University, Краков, Пољска;
- 16. Јасна Милошевић Ђорђевић**
Факултет за медије и комуникације, Београд;
- 17. Јован Базић**
редовни професор, Учитељски факултет Универзитета у Приштини - Косовска Митровица;
- 18. Mamoru Sadakata**
Professor, Graduate School of Law, Nagoya University, Јапан;
- 19. Марија Дракуловска Чукалевка**
ванредни професор, Скопље, Македонија;
- 20. Марија Ђорић**
научни сарадник, Институт за политичке студије;
- 21. Марија Караникић Мирић**
ванредни професор, Правни факултет, Универзитет у Београду;
- 22. Мијодраг Радојевић**
научни сарадник, Институт за политичке студије;
- 23. Милан Јовановић**
редовни професор, Факултет политичких наука, Универзитет у Београду;
- 24. Миломир Степић**
научни саветник, Институт за политичке студије;
- 25. Милош Живковић**
ванредни професор, Правни факултет, Универзитет у Београду;

- 26. Миријана Стамова**
главни асистент, Институт за балканистику са Центром тракологије, Бугарска академија наука, Софија, Бугарска;
- 27. Мирослав Младеновић**
ванредни професор, Факултет безбедности, Универзитет у Београду;
- 28. Миша Стојадиновић**
научни сарадник, Институт за политичке студије;
- 29. Момчило Суботић**
научни саветник, Институт за политичке студије;
- 30. Нада Радуски**
виши научни сарадник, Институт за политичке студије;
- 31. Петар Матић**
научни сарадник, Институт за политичке студије;
- 32. Предраг Терзић**
научни сарадник, Институт за политичке студије;
- 33. Радослав Гаћиновић**
научни саветник, Институт за политичке студије;
- 34. Ратко Љубојевић**
доцент, Факултет за право, јавну управу и безбедност, Универзитет „Џон Незбит“;
- 35. Слободан Антонић**
редовни професор, Филозофски факултет, Универзитет у Београду;
- 36. Сретен Југовић**
редовни професор, Криминалистичко-полицијска академија;

И ДРУГИ...

ЦИП - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

1 + 2 + 3 + 32 + 9

ПОЛИТИЧКА ревија = Political review :
часопис за политикологију, политичку социологију,
комуникологију и примењену политику / главни и
одговорни уредник Момчило Суботић (в.д.). - Год.
1, бр. 1 (2002) - . - Београд Светозара Марковића 36)
: Институт за политичке студије, 2002 - (Београд :
Еселоге д.о.о.). - 23 см.

Четири пута годишње. - Наставак публикације:
Политичке свеске
(Београд) = ISSN 1451-4281 = Политичка ревија
CD-ROM ISSN: 1452-1741;

COBISS.SR-ID 105060364

01
2017

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА

НАЦИОНАЛИЗАМ, ИСЛАМСКИ ЕКСТРЕМИЗАМ,
МИГРАНТСКА КРИЗА
Јелена Вукоичић, Велизар Антић, Марија Ћорић

ИЗ ИСТОРИЈЕ ПОЛИТИЧКЕ
И ПРАВНО-ФИЛОЗОФСКЕ МИСЛИ
Саша Марковић, Милош Савин, Сања Глигић,

СРПСКЕ ТЕМЕ
Момчило Суботић, Дејан Бурсаћ

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ
Младен Лишанин, Тамара Гајинов, Слободан Нићин,
Людмила Сергеевна Циманович, Бојан Крстић,
Милош Крстић, Ана Параушић, Ненад Стекић

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ
Душан Достанић, Милена Пешић

ISSN 1451-4281 UDK 1+2+3+32+9 година (XXIX) XVI vol. 51. № 1/2017.

